

Organon F, international journal of analytic philosophy

Volume 18 (2011), Supplementary Issue

Individuals and Properties

Guest Editor: Vladimír Havlík

Contents

Predslov	3
P. KOŤÁTKO: Individua a predikace: historický exkurs	4
P. MATERNA: Třída – vlastnost – pojem	26
V. HAVLÍK: S-A-I teze (biologické druhy jako individua)	32
P. SOUSEDÍK, D. SVOBODA: Je číslo předmět nebo vlastnost?	50
B. FAJKUS: Existuje mentální kognitivní technologie?	68
I. HANZEL: James Clerk Maxwell On Theory Constitution and Conceptual Chains	75
J. HVORECKÝ: Hranice percepční teorie emocí	102
B. GEISTOVÁ ČAKOVSKÁ: Problém identity jazykového výrazu a vztahy synonymie z hlediska logické, lingvistické sémantiky a pragmatické sémantiky	115
M. POLÁK: Některé aspekty pojmu Já ve filosofii myslí a v kognitivní vědě: primitivní Já a konceptuální Já	126
M. NEŠTINA: Interpretačný obrat v právnej filozofii	144
Preface	3
P. KOŤÁTKO: Individuals and Properties: an Historical Excursus ..	4
P. MATERNA: Class – Property – Concept	26
V. HAVLÍK: The S-A-I Thesis (Species as Individuals)	32
P. SOUSEDÍK, D. SVOBODA: Is Number an Object or a Property?	50
B. FAJKUS: Is there a Mental Cognitive Technology?	68
I. HANZEL: James Clerk Maxwell On Theory Constitution and Conceptual Chains	75
J. HVORECKÝ: Boundaries of Perceptual Theory of Emotions	102
B. GEISTOVÁ ČAKOVSKÁ: The Identity of Linguistic Expression Problem and Relations of Synonymy from the Viewpoint of Logical Semantics, Linguistic Semantics and Pragmatic Semantics	115
M. POLÁK: On Some Aspects of the Concept of Self in Philosophy of Mind and Cognitive Science: Primitive Self and Conceptual Self	126
M. NEŠTINA: Interpretative Turn in Legal Philosophy	144

Preface

Statě publikované v tomto čísle představují některé z příspěvků přednesených na již XIV. slovensko-českém sympoziu o analytické filosofii, které se konalo 20. – 22. 9. 2010 v Praze, v Akademickém konferenčním centru u Filozofického ústavu AV ČR, v.v.i.

Tradičně nezávazné téma společných symposií bylo tentokrát věnováno problému rozlišení individuí a vlastností, jenž patří k základním distinkcím tradiční i analytické metafyziky. Jako vždy se ne všechny publikované příspěvky týkají výhradně hlavního tématu symposia, ale v každém případě jsou svébytnou a originální reakcí na současné diskuse ve většině oblastí současné analytické filosofie. Filosofii jazyka zde vyplňuje historický exkurs Petra Kofátka „Individua a predikace“ a stať Barbory Geistové Čakovské „Problém identity jazykového výrazu a vztahy synonymie z hradiska logickéj, lingvistickej sémantiky a pragmatickej sémantiky“. Filozofickou logiku pak zastupuje příspěvek Pavla Materny „Třída-vlastnost-pojem“. Do oblasti filosofie vědy lze pak zařadit několik dalších příspěvků: „S-A-I teze (biologické druhy jako individua)“ Vladimíra Havlíka, anglický příspěvek Igora Hanzela „James Clerk Maxwell On Theory Constitution and Conceptual Chains“ a stať Břetislava Fajkuse „Existuje mentální kognitivní technologie?“. Do oblasti filosofie matematiky patří tematicky příspěvek Prokopa Sousedíka a Davida Svobody „Je číslo předmět nebo vlastnost?“. Příspěvky Juraje Hvoreckého „Hranice percepční teorie emocí“ a Michala Poláka „Některé aspekty pojmu Já ve filosofii myslí a v kognitivní vědě: primitivní Já a konceptuální Já“ patří do oblasti filosofie myslí a konečně do filosofie práva příspěvek Marka Neštiny „Interpretativny obrat v právnej filozofii“. Kniha je tak nejen přehledem vybraných problémů současné analytické filosofie, ale i dokladem zájmu a úsilí věnovaného analytické tradici filozofického myšlení ve slovenském a českém prostředí.

V neposlední řadě je třeba poděkovat vedením Filozofického ústavu SAV a Filozofickému ústavu AV ČR, v. v. i. za stálou podporu při organizování sympozií o analytické filosofii i vydávání těchto příspěvků formou speciálních čísel ORGANON F.

5. 6. 2011

Vladimír Havlík

Individua a predikace: historický exkurs

Petr Kotátko

Akademie věd České republiky

Abstract: The first part of the paper examines the historico-philosophical roots and re-evaluations of the traditional link between the notion of individual substance and the subject-position in the structure of judgement, focusing on Aristotle, Kant and Hegel. The second part is devoted to Peter Strawson's revival of the Aristotelian account and his attempt to derive a (hierarchically ordered) system of logico-grammatical asymmetries between the subject- and predicate-terms from the basic categorial opposition between particulars and general concepts. While Aristotle typically combines the categorial account of the subject-predicate distinction with the aboutness principle, Strawson emphasizes that both criteria can give incompatible results and opts for the former as philosophically more fundamental. In polemics with Strawson, the author defends the aboutness criterion (the "legein ti kata tinou" principle) and attempts to show that it meets the basic requirements which philosophy of language and mind should impose on the analysis of the subject-predicate distinction.

Keywords: individuals, subject-predicate, aboutness, identification, determination

I Kategoriální interpretace subjekt-predikátového vztahu ve filosofické tradici

Interpretujeme-li subjekt-predikátové spojení jako vztah určování něčeho něčím, závisí filosofický výklad predikace v první řadě na tom, jak hodnotíme schopnost jednotlivých typů entit vystupovat jako nositel určení nebo jako určení jiné entity. Asymetrie, kterou v této věci předpokládá tradiční ontologie, nastolila těsné spojení mezi pojmem individua, resp. individuální substance a pozicí subjektu soudu nebo výpovědi. Chtěl bych se zaměřit na aristotelské kořeny této tradice, na její kritické

přehodnocení v německé transcendentální filosofii a na její obnovení ve Strawsonově teorii predikace.¹

1 Aristotelés

Jednou z klíčových determinant, které poznamenaly západní logicko-filosofickou tradici, byly kategoriální restriktce, které **Aristotelés** uvalil na subjekt-predikátový vztah. V aristoteléské teorii predikace se může v pozici subjektu ocitnout pouze podstata (*úsia*, substance), přičemž první podstata (*próte úsia*, individuální substance) může stát *výlučně* v subjektu a nikdy v predikátu, protože jednotlivé jsoucno, to, co před námi stojí jako "toto zde" (*tode ti*) je posledním nositelem všech určení, a samo už není určením, které by mohlo náležet (*hyparchein*) ničemu jinému: je to podmět (*hypo-keimenon*, sub-iectum) poslední instance. Výraz "*hypokeimenon*" užívá Aristotelés v ontologickém smyslu (když mluví o substantci) i v logickém smyslu (když mluví o struktuře soudu nebo výpovědi). Individuální substantci pak mimo jiné vymezuje právě jako to, co může stát výhradně v subjektu a nikdy v predikátu. Soudy s individuálním subjektem zauímají díky tomu zvláštní postavení. Na jedné straně se nehodí do Aristotelovy sylogistiky - právě proto, že pojem identifikující jednotlivinu nelze přesunout do predikátu, takže není možná konverze.² Na druhé straně jsou fundamentální v tom smyslu, že se v nich připisuje nějaké určení „absolutním subjektům“, které jsou posledním vztažným bodem jakéhokoli určování: vypovídá se v nich o něčem, o čem se dá vypovídat bez toho, že zároveň myslíme něco jiného jako předmět, k němuž se výpověď vztahuje v poslední instanci.³

¹ V této stati shrnuji něco z (převážně historicko-filosofického) materiálu, který se mi postupně nashromáždil k filosofickým otázkám teorie predikace. Podstatnou část z něj jsem už (ve více či méně identické podobě) publikoval jinde: strawsonovskou kapitolu v předmluvě ke slovenskému vydání *Individuals* (Kořátko 2007); aristoteléskou kapitolu, část kantovské a část hegelovské kapitoly ve sborníku k 200. výročí vydání Hegelovy *Fenomenologie ducha* (Kořátko 2007).

² Srov. Anal. prot. I. c. 27 p. 43 a. Z analogického důvodu se zde vylučují soudy, v jejichž predikátu stojí kategorie. Všechny následující české citace z jednotlivých dílů *Organonu* přejímám z překladů A. Kříže a M. Mráze, které vyšly v nakladatelství Academia v 60. a 70. letech (Aristotelés 1961, 1975).

³ To dobře vystihuje Husserlovo označení singulárních soudů jako „posledních soudů“ („letzte Urteile“); srov. (Husserl 2007, par. 82-84).

Nabízí se možnost změnit směr výkladu (v duchu „obratu k jazyku“) a říci, že způsob fungování subjekt-predikátové věty je pro Aristotela zdrojem vymezení kategorie substance. Ale v komunikativním fungování vět, v aktech vypovídání něčeho o něčem nenajdeme žádné fixní kategoriální schéma: vypovídat se dá jak o individuuum, že má určitou vlastnost, tak o vlastnosti, že je exemplifikována nějakým individuem.⁴ Teprve když subjekt-predikátovou distinkci spojíme s rigidně kategoriálně interpretovaným vztahem určování něčeho něčím, dostaneme aristotelské restriktce týkající se pojmů, které mohou obsazovat pozice subjektu či predikátu. Pak teprve budeme nuceni (spolu s Aristotelem) trvat na tom, že věta „Bílé je dřevo“ pouze budí dojem, že vyjadřuje soud, který má v subjektu pojem kvality a budeme mít důvod hledat interpretaci, která tento dojem rozptýlí.⁵

2 Kant

Z aristotelského vymezení individuální substance jako posledního subjektu (a tedy něčeho, co nelze ničemu predikovat), se nadlouho stalo

⁴ Aristotelský kategoriální princip subjekt-predikátové distinkce a rozlišení toho, co se vypovídá, od toho, o čem se vypovídá, se tedy nekryjí. Ve filosofické tradici ovšem obojí často splývá: Aristotelés sám se právě tam, kde nejzřetelněji mluví o kategoriální povaze subjekt-predikátového vztahu, dovolává i principu tematizace: „Tvrzení, že něco náleží tomuto a že toto se pravdivě vypovídá o tomto, je třeba chápat v tolika smyslech, kolik je kategorií“. Anal. prot. I c. 37 p. 49 a; viz též Top. I c. 9 p. 103 b. Srov. též Anal. prot. I c. 27 p. 43 a: „Veškerá jsoucna jsou buď taková, že se nemohou pravdivě obecně vypovídat o jiném, jako např. Kleón a Kalliás a vůbec jednotlivina a smysly vnímatelné, kdežto jiné se o něm vypovídat může.“ Nebo tamtéž: „Je tedy zřejmo, že se některé věci podle své přirozenosti nemohou vypovídat o ničem jiném...“. Stejně příznačné je, že když Aristotelés mluví o subjektu, používá jak ontologicky zatížený výraz „*hypokeimenon*“, tak deskriptci „*to kath' hū kategoreisthai*“ („to, o čem se vypovídá“).

⁵ Jedna možnost je trvat na tom, že subjektem je zde substance reprezentovaná prostřednictvím kvality, která jí náleží (srov. Anal. post. I c. 22 p. 83 a). Druhá možnost je chápat uvedenou větu jako synonymní s větou „Dřevo je bílé“, přičemž rozdíl ve slovosledu budeme interpretovat jako věc emfáze (De interp. c. 10 p. 20 b). Odlišně Aristotelés komentuje případy, kdy je určení kvality spojeno s demonstrativní identifikací: např. o větě „Ono bílé je Sókratés“ připouští, že se v ní „smyslově vnímatelná věc“ (Sókratés) vypovídá o jiném (zde: o demonstrativně identifikovaném výskytu kvality), ale „jen nahodile“ (srov. Anal. prot. c. 27 p. 43 a).

filosofické klišé. Leibniz se na ně odvolává jako na obligatorní východisko své charakteristiky individuálních substancí, i když nedostatečné a "pouze nominální" (Leibniz 1875, par. 8). Se stejnou samozřejmostí je uplatnil **Kant** jako princip odvození kategorie substance z logické formy kategorického soudu v tzv. metafyzické dedukci kategorií (Kant, B 149, 186, 300 n.). Jako čistý pojem rozvažování ("Verstandesbegriff") uvedený do systému transcendentální logiky tímto odvozením zahrnuje pojem substance právě jen určení subjektu - t.j. status toho, co se klade v pozici subjektu jako nositel nějakých akcidentů.⁶ V explikaci kategorií pomocí časových schémat se pojem substance spojuje s určením trvání, stálosti - vzhledem ke střídání akcidentů: substance je tím, co trvá a co je ve své identitě lhostejné vůči střídání akcidentů.⁷ To má zásadní důsledek pro pojetí vztahu určování něčeho něčím v kategorickém soudu. Kategorický soud můžeme interpretovat tak, že se v něm entitě kladené v subjektu jako substance připisuje akcidens chápaný jako určení, vůči němuž je tato entita ve svém trvání lhostejná. Pokud jde o akcidenty, platí úplně stejně, že jsou indiferentní vůči substrátu, k němuž v průběhu času náležejí a zase nenáležejí: co se mění, je jen jejich účast na existenci dané substance (B 230 n.). To jsou základní charakteristiky vztahu určování něčeho něčím v Kantově pojetí kategorického soudu.

Narážíme zde na zajímavý rozpor. Takzvaná metafyzická dedukce kategorií odvozující pojem substance z logického pojmu subjektu potvrzuje jeho tradiční obsah (fixní substrát akcidentů). Transcendentální dedukce kategorií jako principů zajišťujících elementární jednotu vědomí (principů aperceptivní syntézy) zbavuje pojem substance jeho tradičně chápané („dogmatické“) ontologické platnosti, ale zároveň se v ní překonává také tradiční substančně atributivní schéma, a to právě v procesuálním principu syntetické jednoty apercepce. Jednotu vědomí zakládá Kant, jak známo, na původní (z ničeho už neodvozené) jednotě transcendentálního já. Toto se sebou identické já je konfrontováno s rozmanitostí smyslových kvalit, které vznikají afekcí smyslů zvnějšku - od věcí o sobě. Vtahuje je do své jednoty (do jednoty myslícího subjektu) tím, že z nich samých utváří útvary jednoty podle apriorních pravidel syntézy (srov. B 135). Prvním předpokladem syntézy je organizace smyslové látky působením apriorních nazíracích forem:

⁶ B 149, 186, 300 n. To, co klademe jako substanci, tedy může v soudu stát jen v pozici subjektu; srov. B 128 n.

⁷ B 183. Toto spojení je zdůvodňováno v důkazu tzv. zásady stálosti substance.

výsledkem jsou prostorově strukturované představy („Vorstellungen“) uspořádané podle apriorních časových schémat, které ještě netvoří požadovanou jednotu (jsou to stále jen představy nastupující v určitém pořadí). V úplné syntéze se uspořádání vněmů musí představit jako objektivní: to vyžaduje pojem objektivního zdroje jednoty a shrnování vněmů jako určení objektu. Sebenápadnější pravidelnosti ve výskytu vněmů by bez této objektivace zůstaly něčím nahodilým a samy o sobě by mohly založit nejvyšší asociace - spojení, která nemají status objektivní souvislosti. Shrnování určení pod pojem objektu má logickou formu predikace: objektivující syntéza má tedy podobu souzení. Soud je pro Kanta „způsob, jak z daných poznatků vytvořit objektivní jednotu apercepce“ (B 114).

Entity, k nimž odkazují obě složky této konstituce objektů, syntetizující aktivita (spontaneita) a afekce smyslů zvenci (receptivita), tj. transcendentální já a onen vnější zdroj afekce, nejsou jakožto věci o sobě myslitelné jako nositelé jakýchkoli určení (připisování určení vyžaduje fungování kategorií, které jsou aplikovatelné jen ve světě jevů).⁸ Měli bychom je tedy myslet jako abstraktní individua vybavená čistě numerickou (na jakýchkoli vlastnostech nezávislou) identitou se sebou. Ale i tento myšlenkový akt vyžaduje syntetickou funkci kategorií, protože jiný způsob myšlení nám Kant nepřiznává: podle této doktríny jsou ale

⁸ Zde se nabízí Hegelovo konstatování, že není zase tak těžké říci, co je ona Kantova záhadná věc o sobě, o níž (z důvodů, o nichž byla právě řeč) nám Kantův systém nedovolí nic určitého tvrdit. V jistém smyslu není nic lehčího: je to čistá „abstraktní identita“, „prázdna forma protikladení“ (die leere Form der Entgegensetzung“). Srov. (Hegel 1972, 3; Hegel 1969, 45; Hegel, 1991, par. 44). Pokud jde o transcendentální subjekt jako věc o sobě, ukazuje Kant v kritice tzv. paralogismů čistého rozmyslu (první část Druhé knihy *Transcendentální dialektiky*), že logické parametry jeho transcendentální aktivity nelze převést na kategoriální určení já jako objektu. V Kantově řešení transcendentálních antinomií nicméně vychází najevo, že syntetická jednota myšlení přece jen vyžaduje, abychom mysleli předměty tzv. dynamických kosmologických idejí jako věci o sobě, a přece pod specifickým kategoriálním určením („die Kausalität durch Freiheit“ a „das notwendige Wesen“). Způsob, jakým tuto choulostivou operaci (uplatňující kategorie mimo apriori vymezené hranice jejich aplikability) provést, charakterizuje Kant pomocí obratu „jako by“ („als ob“; srov. B 700 n.): v poznání máme postupovat tak, jako by existovaly mimozkušennostní předměty transcendentálních idejí. Dokladem toho, jak ošemetná situace tím vzniká a jak vykonstruované musí být východisko, mohou být Kantovy výklady na konci *Transcendentální dialektiky* (srov. B 723 n.).

kategorie na věci o sobě (t.j. mimo sféru možné zkušenosti) neaplikovatelné (srov. např. B 298, B 517).⁹ Kantův výklad konstituce objektů je tedy zatížen nepřekonatelnou aporií. Ale odmyslíme-li ji, zaznamenáme v myšlence aperceptivní syntézy princip konstituce objektu, která překonává pojetí individuální substance jako indiferentního substrátu, na něž se připínají vlastnosti, ale právě tak i pojetí věci jako prostého komplexu vlastností. Místo toho zde nacházíme dynamické schéma předmětu jako jednoty určené udržované syntetickou činností, jako procesuální jednoty rozmanitého.

Syntéza konstituující objekty, jejímiž principy jsou kategorie, je přitom jen součástí, nižším stupněm univerzální syntézy, v níž se ustavuje a udržuje jednotný obraz světa a jejímiž principy jsou transcendentální ideje (srov. B 250-257). Jednotný obraz světa však není ničím jiným než způsobem realizace univerzální jednoty sebevědomí jako průběžně dynamicky obnoveného výsledku aperceptivní syntézy. Toto sebevědomí jako obsahově určitá (t.j. na abstraktní identitu neredukovatelná) jednota trvá právě jen jako syntéza zahrnující do sebe stále nová určení: je procesem sebevytváření, které zde znamená totéž co sebeurčování.

3 Hegel

Máme zde tedy procesuální schéma konstituce objektu a konstituce sebevědomí (přičemž první proces je jen parametrem, způsobem realizace druhého) - schéma, které se mohlo stát inspirací **Hegelova** pojetí podstaty všeho bytí jako procesu sebekladení, sebevytváření, sebeurčování, který je na rozdíl od kantovského schématu všezahrnující: nezbyvá v něm už žádná myslitelná role a žádný prostor pro fixní entity vybavené prostou numerickou identitou se sebou, jaké představují Kantovy věci o sobě.

Články tohoto procesu, přecházející jeden v druhý v posloupnosti od abstraktnějších k obsažnějším, jsou, jak známo, u Hegela kategorie. Kategorie *věci* představuje poměrně pokročilou fázi procesu sebeurčování logické ideje: nastupuje na stupni podstaty a nese v sobě jako překonaná všechna předchozí určení. Hegelovská *věc*, tak jako kantovský objekt a kantovské sebevědomí, není ani pouhou abstraktní, ničím

⁹ K těmto problémům se jsem se pokusil říci více v heslech *Selbstbewusstsein* a *Phaenomena/Noumena* uveřejněných v (Sandkühler 1990, Bd. 4, 239-248; Bd 3, 666-667).

nezprostředkovanou identitou se sebou (jakou u Hegela představuje *čisté bytí*) ani pouhým komplexem určení, t.j. nesplyvá s nimi v tom smyslu, že jejich zrušením zaniká věc sama (jako je tomu v případě *kvality*).¹⁰ A přece ji lze charakterizovat jak bezprostřední identitou se sebou, tak vlastnostmi, vůči nimž tato identita není lhotejná. Stručně řečeno, na stupni podstaty („das Wesen“) se objevuje nový logický faktor: *vztahovost*, která se v určité fázi vymezuje jako dvojjediný vztah věci k sobě a ke svým vlastnostem.¹¹ Prvním podstatným logickým určením věci je reflexe v jiném: odlišení od jiných věcí, které se na věci realizuje jako rozmanitost určení spolutvořících její určitost. Věc se k nim vztahuje specifickým způsobem, který Hegel označuje jako „das Haben“ - jinými slovy jako ke *svým vlastnostem*. Identita věci jako její reflexe v sobě je možná jen prostřednictvím této reflexe v jiném a překonáním tohoto zprostředkování: tím, že se rozmanitost určení reflektuje jako soubor vlastností jedné a téže věci, je shrnuta do jednoty a překonává se v jednoduchém vztahu věci v sobě.

Podívejme se na paralelní výklad Hegelova pojetí věci ve *Fenomenologii ducha* - v jeho rekonstrukci vývoje, jímž prochází postoj vědomí k věci. Pro vědomí je věc jednou něco absolutně jedinečného, absolutní identita se sebou a mnohost určení pojímá jako něco, co vzniká teprve v působení věci na nás (ve smyslech): v tomto postoji tedy vědomí přiznává věci jen určení jednoty (jednoduchosti, identity se sebou) a rozmanitost určení připisuje sobě. Pak zase naopak pojímá věc jako mnohost určení a jejich spojení přemísťuje do sebe. Když vědomí takto postupně „vzalo na sebe“ obě stránky protikladu, dospívá k pojetí věci samé jako protikladné (srov. Hegel 1960, 116-119). V dalším vývoji postoje vědomí k věci se pak obě stránky protikladu oddělují (vědomí nahlíží protiklad jako vnější): věc je pro vědomí jednota se sebou v „bytí pro sebe“ a mnohostí vlastností v „bytí pro jiné“ (v bytí pro jiné se věc vztahuje k jiným věcem tak, že se od nich odlišuje, což se projevuje jako souhrn vlastností).¹² Nejprve se vědomí věc jeví tak, že rozmanitost vlastností je pro ni (pro věc jako se sebou identické jedno) nepodstatná. Pak ale dospívá k náhledu, že soběrovnost věci (její totožnost se sebou) spočívá právě v jejím odlišení od ostatních věcí, takže zahrnuje vztah k jiným věcem a s ním rozmani-

¹⁰ Srov. (Hegel 1991, par. 125). Srov. též vymezení identity jako reflexního určení v (Hegel 1951, 26-28) a charakteristiku pojmu vlastnosti tamtéž, s. 109-111.

¹¹ Výklad kategorie věci viz (Hegel 1991, par. 125-130) a (Hegel 1951, 2. Abschnitt, 1. Kapitel, A. Das Ding und seine Eigenschaften).

¹² Tamtéž, s. 119. Srov. výše poznámky o rozlišení reflexe v sobě a reflexe v jiném v Hegelově *Logice*.

tost vlastností. „Tak je věc pro sebe, pokud je pro jiné“ (tamtéž, 121), a naopak: ve vztahu k jiným věcem vystupuje právě jako toto soběrovné jedno. Věc potom existuje pro vědomí jako dialektická hra těchto vymezení. Hegel ji probírá pod titulem „hra sil“ jako dialektiku „koncentrace a expanze“, resp. „atrakce a repulze“, t.j. stažení do sebe (identita se sebou, reflexe v sobě) a rozvinutí, či rozprostření rozmanitosti určení (reflexe v jiném; tamtéž, 125-130).

Tento pulzující pojem věci je evidentně neslučitelný s tradičním schématem predikace jako připsování vlastností věcem na bázi fixního pojetí substančně-atributivního vztahu. Souvislost obou témat (výklad kategorie věci a výklad subjekt-predikátové struktury soudu) je bezprostřední. Soud je v *Logice* vyložen jako útvar, v němž se osamostatňují momenty pojmu (jednotlivé, obecné, zvláštní) a jejich jednota se realizuje v subjekt-predikátovém vztahu. Toto původní (v sebeurčování pojmu samého se realizující) členění „původního jednoho“ je pro Hegela základem objektivitý soudu (subjekt a predikát se zde spojují podle povahy pojmu). Jako takový není soud jen logickou formou myšlenkových aktů, ale něčím fundamentálnějším: formou vztahu jednotlivého, obecného a zvláštního, která se realizuje i v jakékoli věci. Jako procesuální jednota těchto momentů „je každá věc soudem“ (Hegel 1991, par. 31).

Nicméně také Hegel přijímá ve svém výkladu struktury soudu ve *Fenomenologii ducha* jako danost, že k logické povaze pozice subjektu patří přizpůsobování jakéhokoli pojmu, který se v ní ocitne, pojmu individuální substance jako substrátu určení, jako bodu, na něž se zavěšují akcidity. Akt souzení pak má spočívat v rozhodování o tom, zda ten či onen akcidens zavěsit na daný substrát (připsat dané substanci) nebo ne. Logické vymezení pozice subjektu je tedy pravým opakem subjektivitý jako specifické pohybovosti absolutního pojmu - pohybu sebeurčování. Spekulativní myšlení, které je pro Hegela pojmové v tom smyslu, že se dopracovalo k této pohybovosti vlastní pojmu, proto v soudu nenachází adekvátní formu: jestliže se v soudu přesto realizuje (jinou možností nemá), vzniká napětí (či spíše: dochází ke konfliktu) mezi spekulativním obsahem a subjekt-predikátovou formou. Tento střet komplikuje artikulaci filosofického myšlení - a z druhé strany připravuje nečekané zážitky rozvažujícímu myšlení (pevně usazenému v tradiční subjekt-predikátové struktuře)¹³ při interpretaci věty se spekulativním obsahem. Cestu, kterou při tom rozvažující myšlení prochází, popisuje Hegel mimo jiné takto:

¹³ „Räsonierendes Denken“; Hegel zde užívá též výrazu „představující myšlení“ („vorstellendes Denken“); srov. (Hegel 1960, 84 n). V „malé“ *Logice* se totéž

Rozvažující myšlení přistupuje k subjektu jako k pasivnímu substrátu, který má být určen v predikátu, a to tak, že myslící subjekt posoudí, zda mu dané určení „skutečně“ přísluší nebo ne. Vztahovat se k něčemu jako k subjektu (klást něco v pozici subjektu) je pro toto myšlení způsob, jak si opatřit pevnou oporu, k níž lze volně připínat různá určení v predikátu. Když ale toto myšlení postupuje například při interpretaci věty (t.j. při pokusu myslet obsah věty) „Skutečno je obecno“ k predikátu, je v něm konfrontováno s pravou substancí, ne už ve smyslu fixního nositele určení, ale ve smyslu procesuálního zdroje sebeurčování, jinými slovy, poznává v něm něco subjektivního ve smyslu subjektivní pojmu, zatímco původní subjekt přestává být „pevnou oporou“, protože je pojat do obsahu predikátu jako jeho určení. Volný pohyb myšlení (rozhodování o tom, zda pojem v predikátu připsat tomu, co je kladeno v subjektu) je tím zastaven, myšlení postupující k původnímu predikátu utrpí „zpětný náraz“, jímž je „vrženo na půdu nové substance“. Tak „to, co se zdá predikátem, stalo se celou a samostatnou masou, takže myšlenka nemůže volně bloudit sem a tam, nýbrž je zadržena touto tíží“¹⁴: podřizuje se pohybu sebeurčování, který je vlastní pojmu v predikátu.

Spekulativní věta¹⁵ tedy:

- (1) Ruší předpoklad fixního substrátu spjatý s pozicí subjektu a nastoluje substanciálnost-subjektivitu ve smyslu pojmu jako pohybu sebeurčování, kterou klade do predikátu.
- (2) Ruší kontrapozici subjektu jako něčeho neurčeného (toho, co má být teprve určeno v predikátu) a obsahu: to, co stojí v logicko-gramatické pozici subjektu, se pojímá do obsahu jako moment jeho určenosti.¹⁶

schéma spojuje s tzv. „prvním stanoviskem myšlenky k objektivitě“ (srov. Hegel 1991, par. 27-31). V historicko-filosofickém ohledu tomu odpovídá tzv. předkritické, dogmatické myšlení ztělesněné ve wolfovské metafyzice.

¹⁴ Viz (Hegel 1960, 84). Máme před sebou typickou ukázkou Hegelova stylu: abstraktní logické konstrukce a přechody se díky Hegelovým „tělesným“ metaforám zároveň realizují v obraznosti, v prožitcích mimořádné fyzické intenzity. To má (jak předpokládám) pomoci uvolnit, zpružnit myšlení, umožnit mu, aby se vymanilo ze zafixovaných vzorců a překonalo bariéry, které mu brání vykonávat jisté logické pohyby.

¹⁵ Hegel zde užívá termínů „věta“ („Satz“) a „soud“ („Urteil“) promiskue. Jinde však striktně rozlišuje mezi soudem a větou jako dvěma různými logickými útvary; srov. (Hegel 1951, 24 n., 267 n.; 1991, par. 167, Dodatek).

¹⁶ Proto jsou pro spekulativní myšlení nevhodné věty, kde v subjektu stojí pouhé jméno. Jméno totiž nepřispívá do obsahu vyjádřeného větou žádným

- (3) Nastoluje subjekt-predikátový vztah, v němž subjekt nepřesahuje predikát v tom smyslu, že by predikát identifikoval pouze jeden z mnoha akcidentů subjektu: predikát vymezuje podstatu toho, co stojí v subjektu. A naopak v predikátu se neklade obecně jako něco, co se připíná různým subjektům jako jejich společné určení, ale jako něco, co se uskutečňuje (a tím určuje) v subjektu.
- (4) Neponechává prostor pro volný pohyb, v němž myslící individuum připisuje nebo upírá subjektu určité predikáty: váže pohyb myšlení na pojmový obsah a jeho vlastní pohybovost realizující se jako sebeurčování.
- (5) Zachovává opozici subjektu a predikátu, ale právě jen jako výraz pro sebeartikulaci pojmu: vnitřní diferencovanost i jednota pojmu se vyjadřují ve vztahu subjektu a predikátu. Ve *Vědě o logice* se subjekt-predikátový rozvrh představuje jako pouhé logicko-gramatické schéma, v němž se realizují různé podoby vztahu jednotlivého, obecného a zvláštního, charakteristické pro jednotlivé druhy soudu (v těchto vztazích pak obě logicko-gramatické pozice postupně nabývají různá logická vymezení.¹⁷

Kritika logické formy soudu v *Encyklopedii*, zcela paralelní s tou, kterou jsme se právě zabývali, končí slovy: "Ostatně je forma věty nebo - určitěji - soudu nevhodná pro vyjádření konkrétního - a pravda je konkrétní, soud je vzhledem ke své formě jednostranný, a tedy nepravdivý" (Hegel 1991, par. 31). Mělo by být zřejmé, že se tím nediskvalifikuje soud jako logický útvar. Odmítá se ale nekritické přijímání tradiční formy soudu jako bezprostředně způsobilé pro pravdivé postižení skutečnosti a přechází se ke spekulativnímu soudu, který předpokládá subjekt-predikátovou formu jako součást své artikulace, a zároveň ji překonává v pohybu spekulativního obsahu. Soud je pak "nepravdivý" právě vzhledem k tomuto

určením a v pozici subjektu navozuje právě jen představu něčeho, co má teprve přijmout nějaká určení, t.j. představu nehybného substrátu jako opory pro akcidenty. Z tohoto důvodu považuje Hegel za účelné vyhnout se dokonce i jménu „Bůh“: „Ačkoli se o onom subjektu vypovídají spekulativní pravdy, postrádá jejich obsah přece imanentního pojmu, poněvadž je dán jen jako nehybný subjekt, a tyto pravdy nabývají následkem toho pouze jakéhosi povznášejícího rázu.“ (Hegel 1960, 87). Tvrzení, že jméno nevyjadřuje (jako svůj smysl) žádná určení toho, co označuje, pozoruhodně předjímá Millovu a Kripkeho teorii vlastních jmen. Srov. zvl. (Kripke 1972).

¹⁷ Srov. k tomu např. (Hegel 1951, 266). Soud je zde vyložen jako způsob sebediferenciace pojmu (konkrétně: prvního stupně vývoje tzv. subjektivního pojmu).

rozporu, t.j. vzhledem k tomu, že forma není bezprostředně adekvátní obsahu. Adekvátní a logicky explicitní realizací spekulativního obsahu je teprve dialektický pohyb myšlení, jehož jsou soudy pouhými články.

II Strawson o kategoriálním základu predikace

1 Kategoriální kritérium

Teze, že pozice subjektu přizpůsobuje všechno, co se v ní ocitá, pojmu jednotliviny, hraje podstatnou roli také ve Strawsonově teorii predikace.¹⁸ Tato vazba zde ale není něčím, co se uvolňuje a překonává v pohybu myšlení, který se (má-li zachytit povahu skutečnosti) nemůže vázat na fixní kategoriální vymezení subjekt-predikátého rozvrhu. Právě tak ale není něčím, co má filosofická teorie predikace jen konstatovat či postulovat: Strawsonovou aspirací je zdůvodnit toto spojení odvozením logicko-gramatických určení pozice subjektu z fundamentálních ontologických vlastností jednotlivin.

Obecně řečeno, způsobilost výrazů označujících jednotliviny a obecniny obsazovat pozice subjektu a predikátu je pro Strawsona (tak jako v logicko-filosofické tradici, kterou jsme dosud sledovali - od Aristotela po Hegela) odvozena od povahy ontologického vztahu určování něčeho něčím: reflektuje se v ní rozdíl ve způsobu, jakým mohou obecniny určovat jednotliviny či obráceně. Tady nachází Strawson (na rozdíl od Hegela) zásadní a zcela rigidní asymetrii, z níž pak odvozuje celou hierarchii logicko-gramatických asymetrií mezi pozicí subjektu a predikátu.

Kategoriálně strukturovaný vztah určování něčeho něčím je tedy pro subjekt-predikátovou distinkci ve Strawsonově pojetí zásadní, zatímco

¹⁸ Velmi speciální paralelu najdeme i u Fregeho. Jde o případy, kdy chceme vypovídat o pojmu (Fregeho „Begriff“ je zvláštní druh funkce přiřazující předmětům jako svým argumentům pravdivostní hodnoty). Jakmile se výraz označující pojem přesune do pozice, v níž má specifikovat to, o čem se vypovídá, ztratí schopnost označovat něco funkcionálního (nenасыceného, vyžadujícího doplnění - „ungesättigt“, „Ergänzungsbedürftig“) a prezentuje svůj referent po způsobu singulárních výrazů, t.j. jako něco насыceného, završeného. S touto změnou pozice se tedy původně označovaný pojem nahrazuje (abstraktním) předmětem (srov. Frege 1966).

vztah vypovídání něčeho o něčem je v tomto ohledu nepodstatný.¹⁹ Nebylo tomu tak ovšem od začátku.²⁰ V rané stati, která Strawsona proslavila jako radikálního oponenta Russellovy teorie deskripcí, se subjekt-predikátový vztah podává jako gramatická forma členění výpovědi na to, o čem se vypovídá, a to, co se o tom vypovídá: v této fázi tedy Strawson podřizuje subjekt-predikátovou distinkci kritéru tematizace („aboutness criterion“). Kategoriální opozice jednotlivin a obecnin („particulars - universals“, též „particulars - general concepts“) se pak chápe jako filosofická reflexe této gramatické distinkce (srov. Strawson 1971a, 17 n.; 1971e, 194).

V *Individuích* a v následujících textech je kritérium tematizace rozhodně odmítnuto a vztah ontologických a gramatických distinkcí se převrací. V Strawsonově rozvinuté teorii predikace má výklad subjekt-predikátové distinkce tuto strukturu:

- (1) Východiskem je analýza vztahu mezi jednotlivinami a obecninami, zejména rozdílů ve způsobu, jakým mohou obecniny určovat („classify“, „collect“) jednotliviny a naopak.
- (2) Mezi všemi větami se jako „základní třída“ vyčleňuje třída vět, ve kterých jsou propozičně spojeny výrazy označující jednotliviny s výrazy označujícími obecniny.²¹
- (3) Následuje předběžné rozhodnutí interpretovat výrazy označující jednotliviny jako subjekty a výrazy označující obecniny jako predikáty.

¹⁹ Výhrada „v tomto ohledu“ je na místě. Princip tematizace se podstatně promítl do Strawsonovy teorie deskripcí: do jeho úvah o pravdivostním ohodnocení vět obsahujících deskripci, kterou nic nesplňuje. Ve stati (1971c) Strawson konstatoval, že jeho pravdivostní ohodnocení promluv vykonaných užitím takových vět (jako postrádajících pravdivostní hodnotu) je intuitivně přijatelné pouze v případech, kdy deskripce stojí v tematické části věty. Stojí-li v rématu, nemluví komunikativní intuice pro russellovské ohodnocení promluvy jako nepravdivé.

²⁰ O tom, jak se oba principy subjekt-predikátové distinkce mísí u Aristotela, viz výše pozn. 4.

²¹ Výraz „označující“ užívám pro jeho obvyklost, i když to není přesný překlad. Strawson se v tomto kontextu většinou vyhýbá výrazům „refer to“ a „stand for“, protože jsou tradičně spojovány s referencí k jednotlivinám. Místo toho volí v (Strawson 1959) neutrální výraz „general term introducing expression“, což bychom měli překládat jako „výraz uvádějící (do propozice) obecný pojem“, a analogicky „particular introducing expression“. V (Strawson 1974) se místo výrazu „introducing“ nejčastěji objevuje „specifying“.

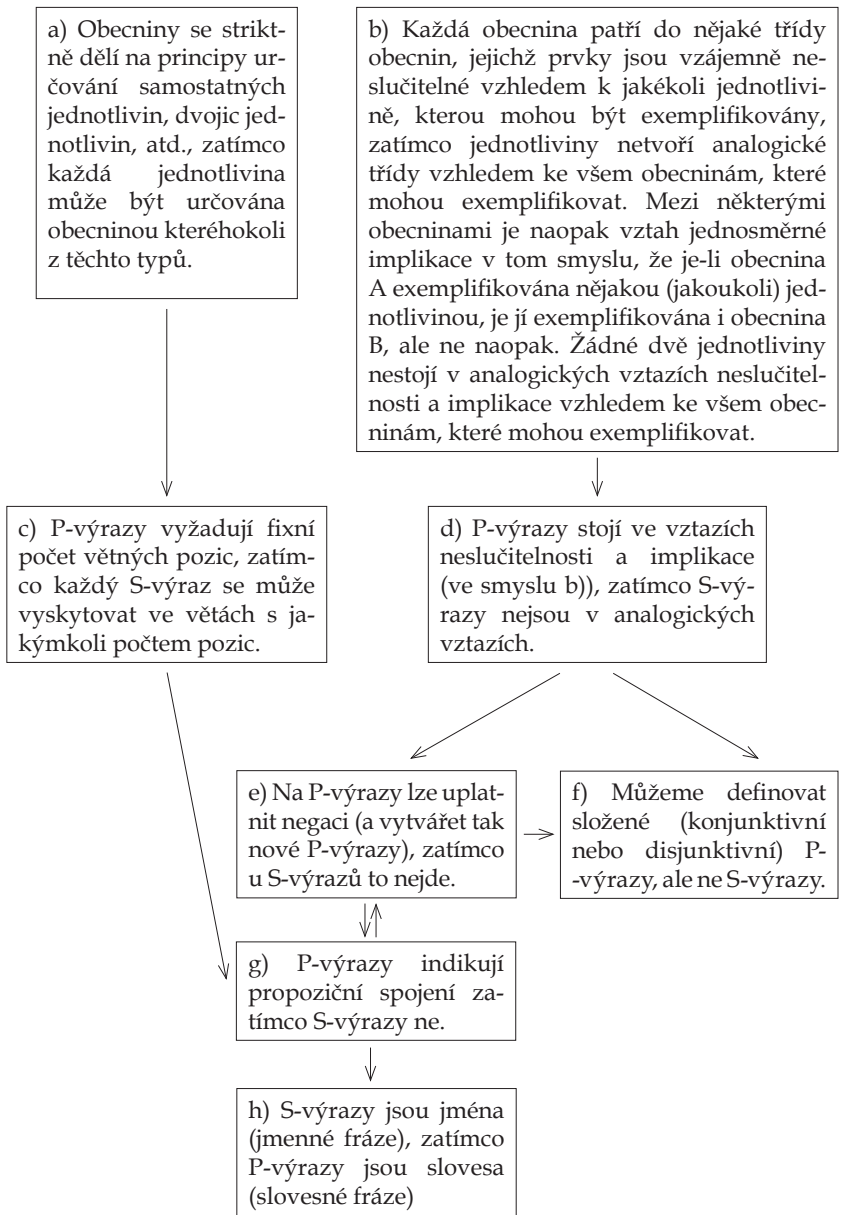
- (4) Na tomto základě jsou formální (logicko-gramatické) asymetrie mezi subjektovými a predikátovými výrazy vyloženy z kategoriálních asymetrií mezi jednotlivinami a obecninami (viz (1)).
- (5) Některé rysy kategoriálních asymetrií jsou zobecněny tak, aby poskytl obecný princip výkladu subjekt-predikátové distinkce, aplikovatelný i na věty, v nichž jsou propozičně spojeny dva výrazy označující obecniny. V těchto větách je obecnina označená v subjektu určována obecninou označenou v predikátu způsobem, jakým jsou ve větách základní třídy určovány jednotliviny. Pozice subjektu tedy obecninu přizpůsobuje svému kategoriálnímu vymezení a ve vztahu predikativního určování ji staví do role jednotliviny (podobného motivu jsme si všimli u Hegela a Frega).

Rozhodnutí učiněné v bodě (3) má být ospravedlněno úspěchem výkladu v bodě (4). V tomto výkladu Strawson zvažuje četné běžně registrované rozdíly mezi subjektovými a predikátovými výrazy: některé mu vycházejí jako zdánlivé, jiné jako odvoditelné z fundamentálnějších. Výsledkem je hierarchický systém asymetrií, jehož základní články bezprostředně reprodukují asymetrie mezi jednotlivinami a obecninami. (Šipky v následujícím schématu označují vztahy odvoditelnosti.)²²

2 Identifikační kritérium

Další linie Strawsonových úvah se týká kognitivních a komunikačních funkcí větných složek. Měli bychom se o ní zmínit přinejmenším proto, aby bylo zřejmé, že neústí v žádném kritériu subjekt-predikátové distinkce, které by mohlo konkurovat kritériu kategoriálnímu. Strawson se snaží vymezit rozdíl ve způsobu, jakým subjektové a predikátové výrazy prezentují (resp. uvádějí do komunikace) své referenty. Identifikační funkce subjektového výrazu je podle něj založena na přesvědčení

²² K (a) a odvození (c) z (a) viz Strawson 1974, 23). K (b) a odvození (d) z (b) viz (Strawson 1971d, 102 n.; 1974, 18 n., 22 n.). K (e) a odvození (e) z (d) viz (Strawson 1971d, 104 n.; 1974, 6 n., 23 n.). K (f), odvození (f) z (d) a ke vztahu (e) a (f) viz (Strawson 1971d, 99 n., 108 n.). K (g), vztahu (e) a (g) a odvození (e) z (c) viz (Strawson 1974, 30 n., 38). K odvození (h) z (g) viz (Strawson 1974, 29 n.).

mluvčího, že existuje přesně jeden objekt splňující určité podmínky (specifikované daným výrazem), a dále na předpokladu mluvčího, že adresát toto přesvědčení sdílí (srov. Strawson 1971c, 79 n.; 1974, 46 n.). Funkcí subjektového výrazu je pak apelovat na toto přesvědčení nebo je aktivovat ve vědomí adresáta. Jinými slovy, úloha subjektového výrazu spočívá v tom, že uvádí do komunikace referenční presupozici.²³ Na druhé straně identifikační a komunikativní funkce predikátového výrazu nevyžaduje žádné takové přesvědčení: identifikace označené entity v tomto případě vyžaduje jen znalost významu výrazu.

Problém je v tom, že toto kritérium v řadě případů selhává: buď se ukazuje jako příliš restriktivní, nebo je nelze aplikovat, nebo připouští více než jednu distribuci rolí subjektu a predikátu. Neméně frustrující (ze Strawsonova hlediska) je to, že v některých případech se toto kritérium dostává do konfliktu s kritériem kategoriálním. To vše by mělo být zřejmé z následujících poznámek:

- (1) Snadno si představíme situace, v nichž singulární termín v subjektu není užít k *aktivaci*, ale k *vytvoření* příslušné identifikační znalosti. Paní A může bezpochyby říci paní B: „Ta nová přítelkyně vašeho muže má úžasný přeliv“ s úmyslem informovat paní B, že její muž má novou přítelkyni. Strawson tedy trochu přehání, když tvrdí, že „úkolů identifikační reference se může ujmout jen mluvčí, který ví nebo předpokládá, že posluchač již disponuje příslušnou znalostí existence a jedinečnosti.“²⁴ Těto námitce lze ovšem čelit modifikací Strawsonovy teze: užitím singulárního termínu se mluvčí *prezentuje* jako někdo, kdo věří, že posluchač disponuje příslušnou znalostí existence a jedinečnosti.²⁵ To nám

²³ Tak užití výrazu „současný francouzský prezident“ ve větě „Současný francouzský prezident je holohlavý“ uvádí do komunikace proposici, že existuje přesně jedno individuum, které je v době promluvy francouzským prezidentem. Při kritice Russellovy analýzy deskriptcí Strawson zdůrazňuje, že tato proposice se užitím uvedené věty netvrdí, ale presuponuje. Chápeme-li toto vymezení pragmaticky (způsobem uvedeným výše), není ještě konflikt s Russellovou teorií neodvratný.

²⁴ Viz (Strawson 1971c, 80). Srov. tamtéž: „It can be no part of speaker's intention to inform the addressee of the existence of a particular bearing the name or answering to the description used and distinguished by that fact from any other.“

²⁵ Ve skutečnosti by bylo na místě ještě další zeslabení: mluvčí presuponuje proposici *p* právě tehdy, když se prezentuje jako někdo, kdo věří, že *p*, a že

- umožňuje jednak přiznat paní *A* úspěšnou singulární referenci, jednak vyložit její manévry: sdělení, které chce vyslat, vkládá do presupozice, aby zastřela svou komunikativní intenci.²⁶
- (2) Vyvstává otázka, zda referenční funkce všech singulárních termínů vyžaduje identifikační znalost: zastánci kauzální teorie vlastních jmen to rozhodně popírají. Strawson sám poukazuje na případy, v nichž je intuitivní připustit singulární referenci bez identifikační znalosti na straně mluvčího. Mluvčí se například může spoléhat na identifikační znalost, kterou má k dispozici ten, od koho převzal jméno k užívání (to je případ tzv. parazitního užívání jmen).²⁷
- (3) Identifikační kritérium nedává žádný výsledek u vět, v nichž se propozičně spojují dva výrazy označující obecniny, např. „Závist je politováníhodná.“
- (4) Na druhé straně, i obecnina může být identifikována způsobem, který implikuje presupozici existence a jedinečnosti: srov. deskripci „nejtypičtější vlastnost filosofů“.²⁸ V důsledku toho selhává identifikační kritérium i u některých vět „základní třídy“, např. „Sókratés má nejtypičtější vlastnost filosofů“. A ještě hůře: identifikační kritérium zde může dávat opačný výsledek než kategoriální, pokud je jméno „Sókratés“ užito bez identifikační znalosti (viz (2)).

adresát buď věří v pravdivost *p* nebo alespoň bude ochoten přijmout *p* jako nekontroverzní východisko komunikace. Srov. např. (Soames 1991).

- ²⁶ Strawson uvádí podobný případ v (1971a, 27) a komentuje ho jako doklad toho, že „běžný jazyk nemá exaktní logiku“. Řekl bych, že takové triky naopak odhalují relativně striktní pravidla, díky nimž jazykové promluvy platí jako manifestace určitých postojů nezávisle na tom, zda je mluvčí aktuálně zastávající (v našem případě jde o přesvědčení, že adresát věří v příslušnou existenční propozici, nebo ji alespoň bude ochoten přijmout jako nekontroverzní).
- ²⁷ Připuštění takových případů jako legitimních aktů reference lze považovat za nesmělé vykročení ke kauzální teorii vlastních jmen. Obecně vzato, Strawson projevil ve věci identifikační znalosti značnou pružnost. V (1974, 48) uvádí příklad učitelů rozdělujících budoucí studenty do skupin podle seznamu: přestože postrádají jakoukoli identifikační znalost nezávislou na jménech, není pochyb, že referují ke studentům spíše než k jejich jménům.
- ²⁸ Strawson si toho je vědom: srov. (1959, 186).

Není divu, že Strawson přiznává identifikačnímu kritériu jen omezenou roli a trvá na tom, že může být uplatňováno výhradně pod dohledem kategoriálního kritéria.²⁹

3 Nakonec (přece jen) k principu tematizace

Konstatovali jsme, že Strawsonovy rané formulace svědčí o intuitivním spojování subjekt-predikátové distinkce s pojmem tematizace ("aboutness"), zatímco v *Individuích* a v pozdějších textech je princip tematizace jako kritérium subjekt-predikátové analýzy zavržen³⁰, protože jeho uplatnění by nás v řadě případů uvedlo do rozporu s kritériem kategoriálním.

Není pochyb o tom, že kategoriální princip a princip tematizace nabízejí dva úhly pohledu na výpověď nebo na soud, které nám v žádné fázi úvah o predikaci nesmějí splynout, tak jako Frege ostře odděluje funkcionální analýzu od aktuálního členění (které však, jak už víme, spojuje se subjekt-predikátovou distinkcí) a tak jako by lingvisty nenapadlo zaměňovat rozvržení syntaktických rolí, které zachycuje gramatický větný vzorec, s tzv. funkční perspektivou (aktuálním členěním) výpovědi. Otázka zní, zda si kategoriální a tematizační princip mohou nějakým filosoficky relevantním způsobem konkurovat. Myslím, že ano. Budu předpokládat, že se shodneme na tom, že subjekt predikátový vztah je vztahem určování něčeho něčím a že každá filosoficky zajímavá analýza subjekt-predikátové distinkce musí splňovat následující podmínky:

- (1) ukázat, co determinuje strukturu, a tedy i jednotu soudu nebo výpovědi;
- (2) přispět k pochopení toho, co zakládá poznávací hodnotu soudu a komunikativní hodnotu výpovědi, což zahrnuje přinejmenším dvojí:
 - (a) ukázat, čím je dána určitost obsahu soudu nebo výpovědi;

²⁹ Srov. (Strawson 1971b, 84): „Jediný přípustný způsob aplikace identifikačního kritéria reflektuje přijetí typového kritéria.“ (Strawson užívá *promiskue* výrazy "type criterion" a "category criterion".) V (1959, 186 n.) ovšem Strawson přikládá identifikačnímu kritériu zvláštní roli při zprostředkování souvislosti mezi kategoriálním vymezením predikátu a jeho gramatickou charakteristikou jako "nenасыcené" složky věty, vyžadující doplnění.

³⁰ Srov. ovšem výše pozn. 19.

- (b) vyložit, jak může být soud řešením nějakého kognitivního úkolu (a tak zapadat do určitého kognitivního kontextu) a jak může být asertivní výpověď relevantní odpovědí na nějakou vyslovenou či nevyslovenou otázku (a tak zapadat do nějakého komunikativního kontextu).

Uznáme-li tyto nároky, můžeme si položit otázku, zda jim dostojíme lépe, založíme-li subjekt-predikátovou distinkci na kategoriálním nebo tematizačním kritériu. Oba principy svým charakteristickým způsobem splňují podmínku (1), protože vymezují vzájemně vázané pozice v soudu nebo výpovědi. Strawsonova kategoriální analýza navíc explicitně reaguje na požadavek (2a), zatímco tematizační princip je přímo stavěn pro naplnění požadavku (2b). Ze Strawsonovy analýzy by ovšem někdo mohl vyvodit, že princip tematizace je nezpůsobitelný vzhledem k podmínce (2a): k tomu se vrátíme níže.

Mělo by být zřejmé, že přijmout princip tematizace jako kritérium subjekt-predikátové analýzy soudů nebo výpovědí neznamená rezignovat na kategoriální charakteristiku subjekt-predikátového vztahu: nic nám nebrání trvat na tom, že subjekt-predikátový vztah, identifikovaný v každém konkrétním případě podle toho, co se vypovídá o čem, je vždy naplněním určitého kategoriálního schématu. Máme v tom dokonce úplně volné ruce, protože nás nic nenutí diskriminovat některá schémata předem. Je-li například věta „Caesar byl plešatý vojevůdce“ užitá v odpovědi na otázku: „Znáte nějakého plešatého vojevůdce?“, můžeme říci, že se zde o vlastnosti být plešatým vojevůdcem vypovídá, že je exemplifikována (ne nutně výlučně) Caesarem. Je-li táž věta užitá v odpovědi na otázku „Co víte o Caesarovi?“, určuje se Caesar jednou z vlastností, kterou exemplifikuje. Samozřejmě že v obou případech jde z hlediska exemplifikace o týž vztah: jednotlivina exemplifikuje obecninu. Podle zastánce tematizačního kritéria je ale pro identifikaci struktury soudu nebo výpovědi důležité rozlišit, k jakému typu určování se daný vztah exemplifikace využívá: jinými slovy, subjekt-predikátová analýza musí reflektovat typ poznávacího nebo komunikativního úkolu, který soud nebo výpověď řeší. První z obou případů můžeme samozřejmě komentovat tak, že se v něm jedna vlastnost (být plešatý vojevůdce) určuje pomocí vlastnosti vyššího řádu (být exemplifikován Caesarem).³¹ Tento manévr by nám ale neměl zastřít kontrast, který má na mysli zastánce

³¹ Takovou vlastnost, postulovanou v daném kontextu proto, abychom dostáli principu tematizace a zároveň nemuseli říci, že se individuum predikuje

tematizačního kritéria: buď jde o to, určit vlastnost tím, co ji (mimo jiné) exemplifikuje, a řešením tohoto úkolu je identifikace nějaké jednotliviny; nebo jde o to určit jednotlivinu tím, co (mimo jiné) exemplifikuje, a řešením tohoto úkolu je identifikace nějaké vlastnosti.

Uvažujme nyní o tvrzení vykonaném užitím věty „Alexandr přeřal Gordický uzel“. Všechny následující způsoby subjekt-predikátové analýzy splňují Strawsonovo kategoriální kritérium:

- (1) Alexandr (subjekt) - vlastnost přetnout Gordický uzel (predikát);
- (2) přetnutí Gordického uzlu jako jedinečná historická událost (subjekt) - vlastnost mít Alexandra jako původce (predikát);
- (3) uspořádaná dvojice <Alexandr, Gordický uzel> (subjekt) - dvojmístná relace přetnout (predikát).
- (4) uspořádaná dvojice <Alexandr, přetnutí Gordického uzlu> (subjekt) - dvojmístná relace být původcem (predikát).

Jako zastánci kategoriálního principu nyní stojíme před volbou. Buď chceme tyto varianty nechat otevřené a rozhodovat mezi nimi na úrovni jednotlivých promluv: pak potřebujeme nějaké dodatečné kritérium, například tematizační. Nebo chceme *a priori* (už na úrovni věty jako typu) eliminovat všechny varianty až na jednu: pak musíme přijmout metodologický imperativ nebo soustavu imperativů typu: „Přednost má analýza, která maximalizuje počet jednotlivin.“ A dále: „Je-li více analýz rovnocenných z předchozího hlediska (zde varianty (3) a (4)) má přednost ta, která maximalizuje počet relativně stálých hmotných objektů.“ Není třeba zdůrazňovat, že máme-li už přijmout nějakou restrikcí, nemůže být čistě technická: musí mít logickou či filosofickou motivaci odpovídající Strawsonovu úsilí o fundamentální analýzu, která ukáže zakotvenost subjekt-predikátové distinkce v povaze našeho myšlení o světě.

Řekl bych, že tematizační kritérium zatím z této konfrontace nevychází špatně. Někdo by mohl namítnout, že obcházíme zásadní argument ve prospěch kategoriálního kritéria, který lze vytěžit z *Individuí* a z pozdějších Strawsonových prací: obecniny určují jednotliviny se silou, s jakou jednotliviny nemohou určovat obecniny, a díky této asymetrii jsou ve vztahu predikativního určování jednotliviny způsobilé pro roli určovaného (subjektu) a obecniny pro roli určení (predikátu).

vlastnosti, Strawson charakterizoval jako „padělanou obecninu“ („faked universal“).

Asymetrii, o kterou jde, najdeme v našem schématu pod označením (b): pro každou obecninu x lze nalézt alespoň jednu takovou obecninu y , že exemplifikace x nějakou (kteroukoli) jednotlivinou je neslučitelná s exemplifikací y touto jednotlivinou. Ale k žádné jednotlivině x neexistuje taková jednotlivina y , že by exemplifikace kterékoli obecniny jednotlivinou x byla neslučitelná s exemplifikací téže obecniny jednotlivinou y .

Na to lze odpovědět, že není zřejmé, proč by určení černě tím, že ji exemplifikuje můj pes, mělo být méně určité jen proto, že neexistuje žádná jednotlivina, která by tím byla vyloučena z třídy exemplářů téže barvy (a která by navíc byla k mému psovi ve vztahu neslučitelnosti i vzhledem ke všem ostatním obecninám). K tomu, aby mé tvrzení mohlo být považováno za určité, úplně stačí, že vylučuje, že černě není exemplifikována mým psem. Má-li navíc vylučovat, že černě není exemplifikována kocourem Mariána Zouhara, musíme připojit předpoklad, že v nějaké třídě, která obsahuje obě šelmy, má černě nanejvýš jeden exemplář. Je ostatně zřejmé, že i v případech, kdy se naopak jednotlivina určuje obecninou, se Strawsonova charakteristika realizuje jen za určitých netriviálních předpokladů. Tvrdím-li o svém psu, že je černý, vylučuje to, že je hnědý, jen pokud předpokládáme, že /a/ pojmy černí a hnědí mají ostré hranice; /b/ můj pes je barevně homogenní. Nelze popřít, že charakteristika jednotlivin pomocí jejich barev může být dostatečně určitá a sloužit nejrůznějším poznávacím i komunikativním účelům i bez těchto předpokladů: to ukazuje, že Strawsonova asymetrie nemá fatální význam pro predikativní určování.

Tím se nijak nezpochybňuje role, kterou jí Strawson světuje v kategoriálním výkladu logicko-gramatických rozdílů mezi výrazy označujícími jednotliviny a výrazy označujícími obecniny. Nic z tohoto výkladu se neztratí, přijmeme-li kritérium tematizace: změna bude jen v tom, že tyto rozdíly nebudeme *a priori* interpretovat jako rozdíly mezi subjektivními a predikativními výrazy.

Na rozdíl od Strawsona tedy nevidím důvod, proč by tematický rozvrh soudů a výpovědí (podle principu "legein ti kata tinos" - vyprávět něco o něčem) měl být považován za méně fundamentální rys našeho myšlení a vyjadřování než jejich kategoriální struktura. Nelze ovšem popřít, že sledování tematického principu nemůže být samo o sobě cestou k objasnění souvislostí mezi ontologickými a logicko-gramatickými distinkcemi: cestou, po níž se Strawson vydal v *Individuích*. Tato cesta vedla přes řadu subtilních analýz k pozoruhodně ucelené

filosoficko-logické teorii predikace, která patří k tomu nejpodstatnějšímu, co analytická filosofie doposud řekla k velkým tématům filosofické tradice.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
 Jilská 1
 110 00 Praha 1
 Česká republika
 kotatko@flu.cas.cz

LITERATURA

- ARISTOTELES (1959): *O vyjadřování* (přeložil Kříž, A.). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ARISTOTELES (1961): *První analytiky* (přeložil Kříž, A.). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ARISTOTELES (1962): *Druhé analytiky* (přeložil Kříž, A.). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ARISTOTELES (1975): *Topiky* (přeložil Kříž, A. a Mráz, M.). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- FREGE, G. (1966): Über Begriff and Gegenstand. In: Frege, G.: *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- HEGEL, G. W. F. (1972): *Jenaer Schriften* (hrsg G. Irrlitz). Berlin: Akademie-Verlag, 3.
- HEGEL, G. W. F. (1969): *Wissenschaft der Logik I* (hrsg. G. Lasson), Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1951): *Wissenschaft der Logik II* (hrsg. G. Lasson), Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1991): *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* (hrsdg. F. Nicolin, O. Pöggeler). Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- HEGEL, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- HUSSERL, E. (2007): *Formální a transcendentální logika* (přeložil Pechar, J.). Praha: Filosofie. 2007.
- KANT, I. (1911): *Kritik der reinen Vernunft*. Gesammelte Schriften. Berlin: G. Reimer.
- KOŤÁTKO, P. (1997): Strawson o subjekt-predikátovom vzťahu. In: Strawson, P.F.: *Individuá. Esej o deskriptívnej metafyzike* (transl. by Zouhar, M.), Bratislava: Iris. 27-38.
- KOŤÁTKO, P. (2007): Kritika tradiční větné formy ve Fenomenologii ducha, in: Kuneš, J., Vrabec, M. (eds.): *Místo fenomenologie ducha v současném myšlení*. Praha: Argo, 243-256.
- KRIPKE, S. (1977): *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell.

- LEIBNIZ, G. W. (1875): *Discourse de Metaphysique*. Berlin: C. J. Gergardt.
- NEALE, S (1990): *Descriptions*. Cambridge (Mass.): The M.I.T. Press
- SANDKÜHLER, H. J. (1990): *Europäische Enzyklopädie zur Philosophie und Wissenschaften*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, Hamburg 1990.
- SOAMES, S. (1991): How Presuppositions are Inherited: A Solution to the Projection Problem. In: Davis, S. (ed.), *Pragmatics. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- STRAWSON, P. F. (1959): *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Routledge.
- STRAWSON, P. F. (1971a): On Referring. In: *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1971b): Singular Terms and Predication. In: *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1971c): Identifying Reference and Truth-Values. In: *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1971d): The Asymmetry of Subject and Predicate. In: *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1971e): Truth. In: *Logico-Linguistic Papers*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1974): *Subject and Predicate in Logic and Grammar*. London: Methuen.
- STRAWSON, P. F. (1987): Concepts and Properties or Predication and Copulation. *The Philosophical Quarterly* Vol. 37.

Třída - vlastnost - pojem

Pavel Materna

Akademie věd České republiky

Abstract: It is argued that the terms *class*, *property*, *concept* are exactly distinguishable and that defining this distinction helps to avoiding frequently occurring misunderstandings. Classes are extensions, properties are intensions and concepts are abstract procedures, i.e., hyperintensions. Realizing these distinctions we fulfill Gödel's requirement to make the meaning of the terms 'class' and 'concept' clearer and to set up a consistent theory of classes and concepts as objectively existing entities.

Key words: class, property, concept, intension, extension, procedure

1 Několik příkladů

Porovnejme následující formulace:

A. *Matematická tvorzení*

- a) i) 2 patří do *třídy* přirozených čísel větších než 1 a dělitelných jen 1 a sebou samým.
 - ii) 2 patří do *třídy* přirozených čísel majících přesně dva dělitele.
- b) i) 2 má *vlastnost* být přirozeným číslem větším než 1 a dělitelným jen 1 a sebou samým.
 - ii) 2 má *vlastnost* být přirozeným číslem majícím přesně dva dělitele.
- c) i) 2 spadá pod *pojem* přirozeného čísla většího než 1 a dělitelného jen 1 a sebou samým.
 - ii) 2 spadá pod *pojem* přirozeného čísla majícího přesně dva dělitele.

Ad a): Třída zmiňovaná v i) je táž třída, která je zmiňovaná v ii).
Tvrdit konjunkci i) \wedge ii) je tedy bizarní: Znamená to tvrdit, že 2 patří do

třídy K a 2 patří do třídy K, což je sice pravda, ale jde o opakování téže informace.

Ad b): Má-li výraz *vlastnost* označovat něco jiného než výraz *třída*, pak je možno chápat jeho sémantiku tak, že jde o primitivní, dále ne-definovaný význam (nicméně odlišný od významu výrazu *třída*), což je cesta, kterou ve svých pracích zvolil G. Bealer, nebo – což je běžné v sémantikách možných světů – chápat vlastnosti jako funkce z možných světů (a časů), jejichž hodnotou je na příslušném argumentu vždy nějaká třída. V prvním případě by neměl Bealer problém s konstatováním, že jde o stejnou vlastnost, ve druhém případě jde o tzv. triviální intenzi, která v obou případech vrací stejnou třídu. Tvrzení konjunkce i) \wedge ii) je tedy v obou případech stejně bizarní jako v případě a): jde o stejné vlastnosti.

Ad c): Zde se ukazuje možnost odlišit význam výrazu *pojem* od významu výrazů *třída* i *vlastnost*. Pojem nesmíme ovšem chápat množinově (jak lze při jisté interpretaci chápat Fregovu definici)¹, nýbrž *procedurálně*, tj. jako *uzavřenou konstrukci*². Pak výrazu *pojem přirozeného čísla většího než 1 a dělitelného jen 1 a sebou samým* odpovídá konstrukce

$$\lambda x [{}^0 \wedge [{}^0 > x \ 01] [{}^0 \vee \lambda y [{}^0 \supset [{}^0 \text{Děl } x \ y] [{}^0 \vee [{}^0 = y \ x] [{}^0 = y \ 01]]]]]$$

a výrazu *pojem přirozeného čísla majícího přesně dva dělitele* odpovídá konstrukce

$$\lambda x [{}^0 = [{}^0 \text{Počet } \lambda y [{}^0 \text{Děl } x \ y] \ 02],$$

kde obor proměnných jsou přirozená čísla.

Uvedené zápisy konstrukcí jsou skutečně jen zápisy určitých procedur. Nejde o formule formálního jazyka. Jde v obou případech o zápis abstraktní procedury, která je objektivní a jejímž zakódováním v jazyce (zde čeština) je příslušný výraz. Vidíme, že jde tentokrát nikoli o *stejně pojmy* (jako předtím šlo o stejné třídy a stejné vlastnosti): výroky sub i) a ii) upozorňují na *různé způsoby, jak generovat třídu prvočísel* a jejich konjunkce je informativní a ne triviální.

B. Empirická tvrzení

- a) i) Některé objekty patří do *třídy* těles obíhajících kolem hvězdy.
- ii) Některé objekty patří do *třídy* planet.

¹ Viz k tomu Materna, Duží (forthcoming)

² Viz Duží, Jespersen, Materna (2010)

- b) i) Některé objekty mají *vlastnost* být tělesem obíhajícím kolem hvězdy.
 ii) Některé objekty mají *vlastnost* být planetou.
 c) i) Některé objekty spadají pod *pojem* těles obíhajících kolem hvězdy.
 ii) Některé objekty spadají pod *pojem* planety.

Ad a): Přesně vzato i) i ii) nejsou přesné výroky. Co je to třída těles atd.? My vlastně nemluvíme o té třídě, to bychom museli říci „...do třídy těles {Merkur, Venuše,...,Uran}“ v případě planet naší Sluneční soustavy, a v případě obecném, zahrnujícím exoplanety, bychom příslušnou třídu nemohli vůbec pojmenovat. To znamená, že jak věta i), tak věta ii) nemluví o určité třídě. Je ovšem zřejmé, že jistá třída – v obou případech stejná – je ovšem dána, a to prostřednictvím jisté *vlastnosti*. Tato vlastnost, daná jednou jako *těleso obíhající kolem hvězdy* a po druhé jako *planeta*, je stejnou, jinak pojmenovanou vlastností. Tvrdit o něčem, že patří do třídy těles obíhajících kolem hvězdy a do třídy planet, je proto stejně bizarní jako v případě neempirických výrazů.

Ad b): Zde jde opět o stejnou, různě pojmenovanou vlastnost. Viz proto Ad a).

Ad c): Pojem těles obíhajících kolem hvězdy je pojem složený:

$$\lambda w \lambda t [\lambda x [^0\exists \lambda y [^0\wedge [^0Hv_{wt} y][^0Ob_{wt} xy]]]]$$

a pojem daný výrazem *planeta* je pojem jednoduchý :

⁰Planeta.

Pojem složený není – *ex definitione* – totožný s pojmem jednoduchým. Jde ovšem o ekvivalentní pojmy. Konjunkce *Venuše spadá pod pojem těles obíhajících kolem hvězdy a pod pojem planety* není tedy bizarní ve výše uvedeném smyslu: jde o různé, i když ekvivalentní pojmy (jakožto procedury).

2 Návrh na rozlišení

Z uvedených příkladů je zřejmé, že pojmy třídy, vlastnosti a pojmu se liší. Můžeme navrhnout kritérium odlišení na základě Transparentní intenzionální logiky, v níž je formulována procedurální teorie pojmu.³

³ V tomto příspěvku nemůžeme reprodukovat tuto teorii ani TIL. Odkazujeme na relevantní detaily v Duží, Jaspersen, Materna (2010), popř. Materna

Řekneme tedy :

Třída (charakteristická funkce třídy) je extenze, tj. hodnota charakteristické funkce je nezávislá na stavu světa.

Vlastnost je druh intenze: je to funkce, která možným světům a časům přiřazuje třídy.

Pojem je abstraktní procedura (definovaná v TIL jako *konstrukce*).

Rozdíl mezi nimi je tedy rozdílem mezi *extenzí*, *intenzí* a *hyperintenzí*.

Příslušné definice pak opravňují použití různých výrazů, neboť

Žádná třída není vlastnost,⁴ žádný pojem není třída nebo vlastnost.

TIL je teorie, která vede k uvedenému rozlišení a řeší tak jeden z problémů, na které narazil r. 1944 Kurt Gödel.

3 Gödelův problém^{5,6}

R. 1944 Gödel ve stati *Russell's mathematical logic* napsal:

"I shall use the term "concept" in the sequel exclusively in this objective sense. One formal difference between the two conceptions of notions would be that any two different definitions of the form $\alpha(x) \equiv \phi(x)$ can be assumed to define two different notions α in the constructivistic sense.... For concepts, on the contrary, this is by no means the case, since the same thing may be described in different ways."

Není ovšem jasné, co by byl podle Gödela pojem. Např. máme-li dvě různé rovnosti

$\text{Prvočíslo}(x) = \text{přirozené číslo větší než } 1 \text{ a dělitelné jen } 1 \text{ nebo sebou samým}$

$\text{Prvočíslo}(x) = \text{přirozené číslo mající přesně dva dělitele}$

pak pro „konstruktivistické“ pojetí máme dva pojmy. Pro Gödela jde o jeden pojem reprezentovaný levou stranou obou rovností. Snad třída (viz Frege)?

(2004). Původní zdroj je ovšem Tichý (1988)

⁴ I když tzv. triviální intenze sdílejí s extenzemi nezávislost svých hodnot na stavu světa.

⁵ Využívám zde částečně stať Materna (2007).

⁶ Viz Gödel (1990).

Ve svém komentáři Ch. Parsons (1990) připouští nejasnost:

“By ‘concepts’ Gödel evidently means objects signified *in some way* (kurzíva Materna) by predicates. ... Gödel’s remarks about realistic theories of concepts...have an inconclusive character, no available theory satisfies him.”

Gödel je si vědom této slabiny a v souvislosti s kritickými poznámkami k Russellovu systému formuluje následující požadavek:

“...one should take a more conservative course⁷, such as would consist in trying to make the meaning of the terms ‘class’ and ‘concept’ clearer and to set up a consistent theory of classes and concepts as objectively existing entities” (1990, 140).

Gödelovo odmítnutí „konstruktivistického“ pohledu na pojem je vysvětlitelné faktem, že Gödel byl realista a konstruktivistický postoj pokládal za nominalistický subjektivismus. *Uznání objektivního charakteru konstrukcí by bylo vedlo k revizi jeho názoru na pojem.*

Domnívám se, že teorie tříd, vlastností a pojmů obsažená v TIL vyhovuje shora uvedenému Gödelovu požadavku.

Poděkování: Tato stať byla vypracována s podporou GA ČR v rámci projektu P401/10/0792.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
 Jiřská 1
 110 00 Praha 1
 Česká republika
 MaternaPavel@seznam.cz

LITERATURA

- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B., MATERNA, P. (2010): *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic*. Springer
- GÖDEL, K. (1990): Feferman, S., J. W. Dawson Jr., S. C. Kleene, G. H. Moore, R. M. Solovay, J. van Heijenoort, eds.: *Kurt Gödel Collected Works, Vol. II.*, Oxford University Press
- MATERNA, P. (2004): *Conceptual Systems*. Logos Verlag, Berlin

⁷ Tj. ve srovnání s Russellovým přístupem.

MATERNA, P. (2007): Properties of mathematical objects (Gödel on classes, properties and concepts). *Journal of Physics: Konference Series* **82** (2007) 01/2007

MATERNA, P., DUŽI, M. (forthcoming in *Logic and Logica Philosophica*): Can concepts be defined in terms of sets?

PARSONS, C. (1990): Introductory note to (1944). In: Gödel (1990), 102-118

TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. deGruyter

S-A-I teze (biologické druhy jako individua)

Vladimír Havlík

Akademie věd České republiky

Abstract: The article addresses the problem of nature of species which could be reduced to the question: Are species classes (universals) or individuals (particular things)? Reflecting on the discussion between traditionalist (e.g. Kitts and Kitts, Ruse) and proponents of a radical solution (Ghiselin, Hull) - by way of the S-A-I thesis (Species As Individuals) - we concentrate on the third possibility under which species are viewed as a hybrid category such as a "complex particular," "individualized class" or "event-entities" (Supe, Ruse). My argument centers on an interchangeability of parts, and it concludes that we must distinguish three types of relation between parts and wholes: constructivist, emergent and reproductive. Thanks to this differentiation, I tend to view species as individuals, but not in the usual constructivist or emergent sense. In order to do justice to the individual character of species, a special logico-ontological structure or type – which I propose to call "reproductive type" – needs to be devised.

Keywords: species, class, individual, types of relation, philosophy of biology

Z taxonomického hlediska je koncept biologického druhu nejnižší základní kategorií hierarchické klasifikace organismů. V rámci linné-ovské taxonomizace, jež je prvním uceleným systémem třídění organismů, jsou organismy roztříděny do druhů na základě podobnosti v podstatných znacích. V tomto případě jsou organismy jako individuální entity přiřazovány k danému druhu na základě podobnosti vlastností a znaků, které tato individua vykazují. Morfologický koncept druhu je nejobvyklejším a nejintuitivnějším konceptem, podle něhož je organický svět rozdělen do skupin podobně vypadajících organismů, které jsou výrazně odlišné a mezi nimiž neexistují spojitě postupné přechody. Takový koncept je ale slučitelný spíše s předpokladem neměnnosti

biologických druhů než s jejich skutečnou dynamickou proměnlivostí a genealogickou vzájemnou provázaností. Morfologický přístup je tedy neuspokojivý nejen proto, že evoluce vede k morfologické diverzitě stále se rozvětvlujícího stromu biologických druhů vzniklých z jediného předka, ale také proto, že ani členové druhu, jež ho vytvářejí, nevykazují všichni stejné znaky a vlastnosti. Variabilita jednotlivých organismů v rámci druhu vede k přiznání, že biologické druhy jsou polythetické, tj. vzhledem k ostenzivním vlastnostem jsou organismy druhu tak variabilní, že jen výjimečně všichni sdílejí jednu z těchto ostenzivních vlastností. Zdá se tak, že po Darwinovi již striktní aristotelovský esencialismus nemůže fungovat, protože z evolučního pojetí vyplývá, že ať vezmeme jakoukoli vlastnost organismu daného druhu a jdeme zpět nebo dopředu v čase, pak předchůdci nebo potomci ji nebudou mít (např. Hull 1965, Mayr 1969, Ruse 1987).

Kategorii biologického druhu jako základu evoluční biologie je ale možné charakterizovat i odlišnými způsoby, než je způsob morfologický. Existují tak čtyři hlavní koncepce biologického druhu, které jsou přijímány jak biology, tak filosofy biologie (Mayr 1982, Ruse 1987):

- 1) Morfologický koncept – organický svět je rozdělen do skupin podobně vypadajících organismů s rozdíly mezi skupinami. Neexistují přitom spojitě přechody mezi skupinami. Reference k podobnosti vzhledu organismů.
- 2) Biologický koncept – druh vytváří skupiny aktuálně nebo potenciálně se křížících přírodních populací, které jsou reprodukčně izolovány od jiných skupin (Mayr 1982). Reference vzhledem k reprodukci.
- 3) Evoluční koncept – evoluční druh je rod (sekvence populací předek-potomek) vyvíjející se separovaně od ostatních s jednotnou evoluční rolí, tendencemi a osudem (paleontolog G. G. Simpson 1961). Reference ke genealogii.
- 4) Genetický koncept – druh je seskupení geneticky podobných organismů s rozdíly mezi skupinami. Neexistují přitom spojitě přechody mezi skupinami. Reference ke genetické podobnosti.

Čtyři koncepce biologického druhu ale nelze chápat výlučným způsobem. Zdůrazňují spíše různé rozhodující aspekty, jež zakládají koncept biologického druhu, přičemž nevedou k nezneplatnění aspektů jiných. Vzhled, reprodukce, genealogie a genetická podobnost se nemusí nutně v jednotlivých koncepcích vzájemně vylučovat. Lze tak uvažovat

o hypoteticky ideální koncepci biologického druhu, jež by sjednotila tyto čtyři aspekty. Druh by tak byl definován jako skupina geneticky podobných organismů, jež vykazují i podobnost vzhledu (ostatně vnější znaky, vlastnosti a chování jsou geneticky determinovány) a jež jsou také reprodukčně izolovány od jiných takových druhů, které v sekvenční populaci vytváří postupně příbuzenský rod předků a potomků.

U takto idealizovaného pojetí druhu hledá oporu pro svůj nesouhlas s individualizovaným pojetím biologického druhu např. Michael Ruse (1987) a tvrdí, že musíme trvat na mnohem tradičnějším konceptuálním rámci. Předpokládá, že jestliže existují odlišné způsoby, jak rozdělit organismy do skupin, a jsou ve výsledku rozdělování organismů shodné, pak je takové pojetí druhu přesvědčující. Podle jeho názoru genetické druhy splývají s morfologickými druhy, s reprodukčně izolovanými druhy, a dokonce i s relačně vymezenými druhy. Ruse se v tomto případě odvolává na unifikaci v podobě „konsilience indukce“, tj. na splývání výsledků jednotlivých vymezení druhu, a považuje to za důvod, proč je rozumné uvažovat o biologických druzích jako o přírodních druzích, i když ne v Aristotelově smyslu (Ruse 1987, 238-239).

Takto idealizovaná koncepce druhu je ale tak silná, že je prakticky nepoužitelná, neboť nejen že pravděpodobně nelze nalézt žádný biologický druh, který by ji bez výjimky splňoval, natož aby mohlo být tak silné kritérium univerzálně určujícím důvodem pro příslušnost všech organismů k daným druhům.¹ Hlavní obtíží takto idealizované koncepce je tak požadovaná univerzálnost její aplikace. Koncept biologického druhu musí být aplikovatelný jak na jednobuněčné, tak na mnohobuněčné organismy. Stejně tak musí zohlednit sexuální, asexuální reprodukci a partenogenesi. Musí počítat s tím, že není vždy jisté, zda se dvě skupiny morfologicky podobných organismů mohou křížit (tj. že morfologická podobnost není ještě zárukou genetické podobnosti),

¹ To ostatně paradoxně přiznává i sám Ruse, když zmiňuje obtíž aplikovatelnosti takové koncepce. Např. botanici nejsou plně přesvědčeni o realitě druhů rostlin, protože mnoho skupin, které jsou morfologicky, ekologicky atd. druhem, nesplňují požadavek reprodukční izolace. Případně naopak, pokud je reprodukční izolace splněna, nejsou splněna jiná kritéria, např. jsou morfologicky podobné. Obdobné problémy existují ale i v živočišné říši (viz Ruse 1987, 240).

že existují tzv. kruhové druhy (Ring species)² a v neposlední řadě i to, že evoluční proces může nastávat i prostřednictvím takových specifických mechanismů, jako je např. horizontální genový transfer (HGT).³ Jinými slovy výjimky se netýkají pouze takto idealizované koncepce biologického druhu, ale v jistém smyslu i každé ze čtyř zmíněných. Proto se také Ernst Mayr přiklání k biologickému konceptu druhu, jenž staví pouze na jeho reprodukční izolaci. Všechny ostatní aspekty jsou totiž velmi problematické a plně výjimek v rámci širokého spektra biologické skutečnosti.

Problém biologických druhů je tedy v souhrnu následující: jestliže spočívá původ druhů v postupné transformaci jednoho druhu do druhého, pak jak od sebe odlišit jednotlivé druhy v nepřerušené genealogické souvislosti, kterou vytvářejí? Chápeme-li druhy jako reálné a ne nereálné entity, pak mohou být reálné buď jako třídy nebo individua a jsou určeny esenciálně nebo relačně. Co tedy jsou biologické druhy? Třídy nebo individua?

Ukažme nejprve v čem spočívá rozdíl mezi pojetím druhu jako třídy a druhu jako individua. Podle Davida Hulla (1976) tradiční pojetí druhu chápe kategorii druhu jako třídu tříd, které jsou definovány vlastnostmi, jež určité druhy vykazují. Třídy mají členy nebo prvky, ale ne své části. Členy té samé třídy jsou pak jejími členy, protože se podobají v jednom nebo více ohledech, které jsou většinou definovány intenzionálně (tj. charakteristickými vlastnostmi jejich členů). Jednotlivé organismy jako prvky třídy jsou pak individui, jejichž jména nejsou definována. Organismus je členem svého druhu a druh je členem kategorie druh. Proti tomuto klasickému pojetí druhu jako třídy lze postavit mnohem radikálnější pojetí tzv. S-A-I tezi (Species As Individuals), která představuje určitý posun v ontologickém statusu druhu jako jednotky evoluce (Ghiselin 1966, 1974, Hull 1974, 1976). V tomto pojetí zůstávají sice organismy také individui, ale nejsou již členy (prvky) svého druhu (třídy), ale částmi více zahrnujícího individua - druhu. Jména jak jednotlivého organismu, tak jednotlivého druhu se stávají vlastními

² Kruhové druhy jsou druhy, jejichž jedinci se mohou křížit s nejbližšími sousedními druhy, ty zase s nejbližšími dalšími sousedními druhy, ale ti již ne s výchozími druhy. V některých případech se kruh může uzavřít.

³ Přes snahy definovat kritéria, jež by umožnila definovat druhy bakteriofágů je horizontální genový transfer (HGT) zřejmě takovým mechanismem, který podle některých autorů vede k evolučnímu procesu i přesto, že bakteriofág nevytvářejí biologické druhy.

jmény a kategorie druhu již není třídou tříd, ale zůstává pouze třídou. Podle Hulla vyžaduje evoluční teorie takový radikální posun (shift) v pojetí druhu, který můžeme srovnat s posunem v pojetí prostoročasu v rámci teorie relativity (Hull 1976, 175). Hlavní důvod spočívá v tom, že pokud chápeme druhy jako třídy, je obtížné si představit, jak se mohou druhy vyvíjet. Vývoj druhu je přitom fundamentálním faktem a kategorie druhu by to měla respektovat.

Ghiselin a Hull tedy požadují, abychom chápali druh obdobně, jako chápeme organismus. Organismy jsou v tomto ohledu paradigmatickými individui. Vykazují jednotu a kontinuitu v čase. Jsou diskrétními entitami, jež přetrvávají spojitě v prostoru a čase a jsou v této prostoročasové lokalizaci unikátní. Zrodí se a zemřou a již nikdy se neobjeví. Jsou historickými entitami. Individua jako celky sestávají z prostoročasově organizovaných a často sobě nepodobných částí. K podstatné charakteristice individuí patří také to, že nejsou definována pomocí definice, ale pouze označena vlastním jménem. Některé z těchto charakteristik lze přenést na druh jednoduše, jiné obtížněji. Máme-li chápat také druhy jako individua, pak i oni musí vykazovat v čase prostoročasovou lokalizaci a unikátnost. To je jednoduše přenositelná charakteristika. Druhy jsou unikátní a v této unikátnosti se zrodí, existují a vymírají a již nikdy nebudou více existovat. Druhy stejně tak jako organismy procházejí změnami mezi zrozením a smrtí. V této souvislosti poznamenává Hull, že i kdyby se vyvinul identický druh vyhynulého pterodaktyla, byl by to nový, odlišný druh (Hull 1978). Hull tím zdůrazňuje skutečnost, že je rozhodující napojení druhu na stále se rozvíjející strom – diverzifikace druhů. Z tohoto hlediska tedy druhy nemohou být prostoročasově neomezenými třídami, ale musí být historickými entitami. V tomto smyslu vystupují druhy jako individua v evolučním procesu. Jsou reálnými jednotkami evoluce, entitami, které se specializují a adaptují, neboť evoluce neprobíhá na úrovni organismů, ale na úrovni druhů.

Požadavek, abychom chápali druhy jako historické entity, je pochopitelný a celkem jednoduše realizovatelný. K obtížněji přenositelným charakteristikám ale patří požadavek chápat strukturní vztah celku a částí i v případě druhu a organismů. Má totiž být zachována následující hierarchie: „Jsou orgány částmi buněk, buňky částmi orgánů, orgány částmi organismů (a možná organismy částmi příbuzenských skupin), ale organismy členy populací nebo druhů (jako tříd – VH)? Ne. Vztah,

který má orgán k organismu je identický se vztahem organismu ke svému druhu.“ (Hull 1976, 181)

Je mnohem obtížněji představitelné než v případě druhu jako historické entity, že druhy jsou alespoň v nějakém smyslu organizovány tak, že fungují jako integrované celky, integrovaná individua, jejichž části (organismy) mají vztah ke svému druhu spíše jako část k celku než jako prvek k třídě. Obhájci individualizovaného pojetí druhu hledají podporu ve skutečnosti, že organismy patřící k tomu samému druhu nemají společné ostenzivní vlastnosti, které by je odlišovaly od organismů patřících k jiným druhům. Tudíž nejsou to ostenzivní vlastnosti, jež determinují organismy jako prvky třídy druhu, ale vztahy organismů k celku jako druhu. Přesvědčivost takového argumentu ale ztrácí svou sílu ve chvíli, kdy si uvědomíme, že neexistence společných ostenzivních vlastností je kontingentní. Jestliže neexistence těchto vlastností nezaručuje příslušnost organismů k druhu, pak ale nezaručuje ani existenci nějakého jiného vztahu, který by vztah organismu k druhu zaručoval. Odvozovat tedy z neexistence společných ostenzivních vlastností vztah organismu k druhu jako vztah části k celku je krajně nejisté.

Další důvod, proč chápat druhy jako individua, spočívá podle Ghiselina i Hulla v tom, že podle některých koncepcí vlastních jmen (např. Putnam 1970, Kripke 1972) referují jména druhů nezávisle na definitivní deskripci, a díky tomu jsou tedy spíše individua než třídy. Ghiselin (1966) uvádí, že když se pokusil o řešení problému biologických druhů, poznamenal, že v logickém smyslu jsou druhy individua a ne třídy. „Byl to ale tak zakořeněný zvyk chápat druhy jako univerzálie a ne konkrétní (particular) věci a jejich jména jako obecná a ne vlastní jména, že to trvalo nějaký čas, než to bylo vzato vážně.“ (Ghiselin 1974, 536) Je však otázka, zda skutečnost, že organismy patřící k tomu samému druhu nemají společné ostenzivní vlastnosti, jež by je odlišovaly od organismů patřících k jiným druhům, je dostatečným důvodem pro to, aby jména druhů byla vlastními jmény, která referují nezávisle na definitivní deskripci. Pokud totiž organismy patří tomu samému druhu, pak zde musí být nějaké kritérium, jež tuto příslušnost zajišťuje. Nehledě na problematičnost nalezení takového kritéria, předpokládáme jeho existenci, pokud jsme schopni označit organismus jako příslušníka toho či onoho druhu. A ať již proběhne tato systematizace (zařazení organismu k druhu) na základě onoho kritéria oprávněně či neoprávněně, jaký má tato systematizace charakter? Jde o zařazení dané entity do skupiny (třídy) k sobě patřících organismů, nebo se jedná o rozpoznání části

individua (druhu) jako celku? V každém případě to však nezávisí na tom, zda je jméno druhu vlastním nebo univerzálním jménem. Láka-
vých analýz pojmenování druhu vzhledem k teoriím vlastních jmen se
chci ale nyní vyvarovat. Zdůrazněno mělo být pouze to, že neexistence
společných ostenzivních vlastností druhu ještě nemusí být důvodem,
aby jména druhů fungovala jako vlastní jména.

Zdá se tedy, že argument vlastních jmen v případě biologických
druhů nefunguje jako skutečný argument. Lze ukázat, že jeho argu-
mentační strategie je v tomto kontextu mizivá. Jestliže jsme se snažili
naznačit, že vlastnost či univerzálnost jmen druhů nezávisí na existenci
či neexistenci společných ostenzivních vlastností, jež by definitní de-
skripce vymezovaly biologické druhy, pak lze ale také ukázat, že argu-
mentace nefunguje ani obráceně. I kdyby jména druhů fungovala jako
vlastní jména, pak to není důvodem, aby je bylo třeba považovat za
individua (Kitts a Kitts 1979, 614).

Jak se tedy vypořádat se skutečností, že existují entity, jež nelze
jednoduše zařadit do tříd soběpodobných entit a stejně tak není jed-
noduché je chápat jako organizované celky? Někteří autoři naznačují,
že je možná distinkce mezi třídou a individuem příliš hrubá na to, aby
postihla specifičnost biologického druhu. Místo tvrzení, že druhy jsou
obojí, jak třídy, tak individua, nebo že je lze interpretovat tím či oním
způsobem v závislosti na účelu, lze naopak tvrdit, že nejsou ani jedním.
Nastupuje pak nějaká třetí možnost, jež by více odpovídala skutečné
povaze biologických druhů. Druhy tak lze možná chápat jako „kom-
plexní jednotlivosti“ (Suppe 1974), nebo „individualizované třídy“ či
„událostní-entity“ (Hull 1976). Hull tak nakonec připouští, že bude
možná třeba opustit představu druhu jako individua, ale je přesvědčen
o tom, že druhy jistě nemohou být třídy. Právě prostoročasová kontinu-
ita druhu je nutná, aby druh fungoval jako jednotka v evolučním proce-
su, a to postačuje k tomu, že druh nemůže být třídou (Hull 1976, 190).

V kontextu takových úvah je jasné, že nic nemůže zaručit, aby bo-
hatost strukturace aktuálního světa musela být plně postižitelná pou-
ze danými hotovými jazykovými prostředky (např. distinkcí třída-
-individuum), jež jsou odvozeny z obecných logicko-ontologických
předpokladů. V některých případech se tak může ukázat, že je třeba
přízpůsobit náš pojmový aparát dané skutečnosti, a pozměnit tak logic-
ko-ontologickou strukturu. Z metodologického hlediska je ale jasné, že
pro takový krok musí být dostatečné důvody a že by zmiňovaná logic-
ko-ontologická struktura neměla být rozšiřována zbytečně. Je situace

biologických druhů takovým případem, který si vynucuje postulování specifické třídy entit, jež by byla více než třídou, tj. individualizovanou třídou – historickou entitou, ale méně než individuem, tj. celkem, jež je vytvářen různými strukturními částmi? Pokusím se ukázat na další souvislosti této otázky v diskusích mezi oponenty a zastánci druhu jako třídy či individua a zároveň rozvést a korigovat některé argumenty tak, aby bylo možné nakonec formulovat přijatelné stanovisko v tomto sporu.

Vzhledem k výše naznačenému problému logicko-ontologické struktury se můžeme zeptat, zda existují ještě nějaké jiné případy struktury aktuálního světa, které by zavedení individualizované třídy podobně ospravedlňovaly, nebo zda jsou biologické druhy výjimečným případem. Ghiselin tak např. hledá podporu pro pojetí druhu jako individua u těch ekonomických teorií, které chápou firmy jako individua. „Firma je firma, protože utváří uzavřený systém daného typu. Může konkurovat výrobcům a jiným firmám a je charakterizována interním druhem organizace.“ (Ghiselin 1974, 538) Sleduje tím následující analogii. Jestliže jsou členové druhu tak variabilní, že se neshodují ani ve znacích ani v genetickém základu, pak druhy jako individuální články genealogického proudu jsou vytvářeny jednoduše těmi organismy, které do něho patří nezávisle na jejich vlastnostech. V principu mohou být tedy členy toho samého druhu dva organismy, které se sobě nepodobají více než organismům jiného druhu analogicky tak, jako dva lidé mohou být členy nějaké firmy, aniž by se sobě podobali více než nějaký zaměstnanec jiné firmy.

Proti přijetí takové analogie ale vystupují někteří autoři (např. Kitts a Kitts 1979), kteří argumentují např. z pozic genetického esencialismu tím, že analogie není adekvátní. Podle jejich názoru Ghiselin nezmiňuje podstatný rozdíl mezi těmito případy. Jde jim o to, že části firmy jsou částmi firmy jako celku pouze kontingentně. Na rozdíl od toho organismus patří k druhu nutně a nemůže se stát součástí jiného druhu. Můžeme-li část firmy nahradit částí jiné firmy, pak část druhu se nemůže stát částí jiného druhu. Analogie tedy selhává, protože biologické druhy jsou chápány jako přírodní druhy, ale firmy ne. Můžeme tedy firmu chápat jako individuum a odlišuje se kontingentností svých částí od biologického druhu? Firma jako strukturní celek jistě nemůže být třídou, protože nesestává ze sobě podobných prvků. Firma je mnohem spíše organizovaný celek sestávající z jednotlivých specifikovaných částí, které sice mohou být zaměněny za části jiných celků (firem), ale s tou

podmínkou, že zaměnitelná část splňuje strukturně-funkční požadavky. Zaměňovat lze tak pouze identické strukturně-funkční části a nikoli libovolné části. Z tohoto hlediska bychom mohli říci, že příslušnost části k té či oné firmě je sice kontingentní, ale tato kontingence je omezena splněním jistých kvalifikačních předpokladů. V každém případě je firma individuum mnohem spíše než třída a případnou podporu pro zavedení strukturní entity typu individualizované třídy u ní nenajdeme.

Proč není možné považovat biologický druh v plném rozsahu za individuum, je podle oponentů právě rozdíl mezi vztahem organismu k druhu a vztahem části k celku, protože organismus se k druhu nevztahuje jako část k celku. Abychom mohli bez obtíží chápat biologický druh jako individuum, musela by tomu odpovídat i vazba, která zajišťuje příslušnost organismu k druhu. V této chvíli nás nesmí mást terminologie. Porovnáváme vztah individua (organismu) k druhu jako individuu. Zastánci genetického esencialismu namítají, že vazba mezi individuem a jeho druhem je mnohem závaznější, než vazba mezi částí a celkem (Kitts a Kitts 1979, 615). Snaží se tím o jistou rehabilitaci esencialismu, když tvrdí, že diamant na prstenu není (přírodním) druhem, protože je částí prstenu, ale protože je to přírodní prvek typu diamant. Jako část může být částí jiného celku (prstenu), ale jako část nemůže být zlatem (tamtéž). Předpokládají tak, že biologické druhy jsou přírodní druhy. Stejně tak jako je zlato nebo diamant přírodním druhem díky esenciálním vlastnostem, které má díky identickému uspořádání struktury atomu, přísluší organismy k druhům díky svým esenciálním vlastnostem. Fakt, že organismy druhů ale nemají společné ostenzivní vlastnosti, se pak snaží obejít předpokladem, že tato esenciální vlastnost nemusí být rozeznána bezprostředně při pozorování, ale až v průběhu vědeckého zkoumání, jež zahrnuje také chemické a genetické metody. Domnívají se tak, že fundamentální společné znaky je možné určit nejen podle morfologie, ale i na základě genetického kódu. Biologický druh je díky esenciálním genetickým znakům, když ne technicky třída, tak přírodní druh, jehož členové sdílejí nějakou esenci (tamtéž, 622).

Nejde nám nyní o opodstatněnost či neopodstatněnost genetického esencialismu, ale stále o status biologického druhu jako takového. Je běžnou třídou, individuem nebo specifickou strukturní entitou? Zodpovězení otázky je však silně závislé na pojetí biologického druhu. Pokud jsou biologické druhy přírodní druhy, pak nemohou být individua. Je zajímavé, jaké důvody hledají filosofové biologie pro podporu svých tvrzení a jak v některých případech hledají podporu pro své roz-

dílné koncepce u těch samých biologických skutečností. Jestliže tedy na jedné straně genetický esencialismus hledá oporu v genetickém kódu, aby ospravedlnil třídy organismů na základě jejich genetických znaků, pak na straně druhé přetrvává konsensus mezi filozofy biologie, jenž doktrínu vnitřního biologického esencialismu odmítá a považuje za neudržitelnou koncepci (např. Sober [1980] 1992, Griffiths 2002). Důvody spočívají v tom, že genetický kód organismů patřících k tomu samému druhu není identický a každý jedinec je unikátně odlišný. Esenciální znaky druhu tedy nelze jednoduše specifikovat ani na genetické úrovni. I kdyby se ale nakonec ukázalo, že jistá forma genetického esencialismu je oprávněná, znamenalo by to, že biologické druhy jsou třídy? I zastánci genetického esencialismu a odpůrci individualizovaného pojetí druhu cítí, že nazvat takové uskupení organismů technicky třídou by bylo nesprávné. Vazba mezi organismem a druhem je tedy specifitější a pozoruhodně výjimečná.

Mnoho autorů se kloní v tomto ohledu k reprodukční izolaci druhu jako k fundamentálnímu aspektu původu a vymezení druhu. „Reprodukční izolace biologických druhů, ochrana jejich společného genofondu proti kontaminaci geny jiných druhů, je důsledkem nejen diskontinuity genotypu druhů, ale také jejich morfologie a dalších aspektů fenotypu produkovaného tímto genotypem.“ (Mayr 1969, 28) Je-li reprodukční izolace druhů podstatnou charakteristikou druhu, pak je nutné vzít v úvahu, že se části jednoho druhu (organismy) nemohou stát částmi jiného druhu, což může posloužit jako argument k tomu, že druh nemůže být individuum, protože druh jako individuum předpokládá vztah částí a celku (ne prvků třídy), a vztah částí a celku zase předpokládá vzájemnou zaměnitelnost částí, kterou druh nesplňuje. Je otázkou, zda v tomto případě lze plně souhlasit s tím, že v obvyklém a formálním smyslu jsou části celku zaměnitelné (Kitts a Kitts 1979). Zdá se, že bychom zaměnitelnost částí v celku museli specifikovat mnohem přesněji. Řekli jsme již, že pro smysluplnou zaměnitelnost částí firmy jako celku, by bylo třeba splnit nějaké další kvalifikační požadavky. Jinými slovy ne každá část firmy by byla zaměnitelná libovolnou jinou částí jiné firmy. Ještě výrazněji lze demonstrovat tento požadavek na jiných strukturovaných celcích, jako např. na systémech technologické produkce. Vezmeme-li letadlo nebo auto jako strukturovaný celek skládající se ze svých částí, pak je jasné, v jakém smyslu můžeme mluvit o jejich zaměnitelnosti. Chceme tím odlišit dva možné konstituční vztahy mezi celkem a částmi, které by neměly být zaměňovány.

V jednom případě se jedná o konstitutivní vztah celku a částí v konstrukčním smyslu, ve druhém případě v emergentním smyslu. Části letadla či auta vytvářejí technologický celek tak, že každá z takových částí má své specifické vlastnosti a jako taková je nezaměnitelná s ostatními. Její místo je přesně určeno v plánu celku a ta či ona část nemůže být vzhledem ke struktuře celku libovolně zaměněna. V těchto případech jde spíše o konstrukční vazbu, jež propojuje specializované části celku z hlediska jeho určení a funkce. Na rozdíl od toho o emergentní vazbě mluvíme naopak v těch případech, kdy se mnoho identických entit vykazujících určitý typ vlastností stává prostřednictvím interakcí mezi sebou částmi celku, jež vykazuje nové vlastnosti, které entity vytvářející tento celek nevykazují. Jako příklad lze uvést chemické vlastnosti prvků, za něž jsou zodpovědné počty vzájemně zaměnitelných částic na sub-atomární úrovni. Letadlo jako celek ale není utvářeno na úrovni molekul nebo atomů. Mohli bychom říci, že hierarchická makrouroveň, v které má letadlo jako objekt smysl, je vzhledem k molekulové či atomární úrovni indiferentní. Bylo by bizarní představit si, že letadlo je komplexním systémem molekul nebo atomů a vzniká díky molekulovým či atomárním vazbám. Je tedy důležité rozlišit distinkci mezi konstrukčním a emergentním vztahem celku a částí.

Jak je to nyní se vztahem celku a částí, pokud se jedná o biologické druhy? Může být vztah druhu a organismů jako vztah mezi celkem a částmi považován spíše za vztah celku a částí v konstrukčním nebo emergentním smyslu? Případně, nejedná se o nějaký další odlišitelný vztah celku a částí? Konstrukční smysl se zdá být na první pohled absurdní. Jak by mohly jednotlivé organismy jako konstrukční části vytvářet druh jako celek? Ale neměli bychom se unáhlit. Konstrukční smysl poukazuje nějak k prostoročasovému uspořádání jednotlivých částí v rámci celku. Jako letadlo tvoří trup, křídla a kabina, tak také organismus jako celek je tvořen částmi – jednotlivými orgány. A právě na vztah organismu a jeho orgánů (tedy na konstrukční smysl vztahu celku a částí) se odvolává Hull, když mluví o organizaci biologických druhů. Podle něho jde jednoznačně o vztah části a celku, než o vztah být prvkem třídy. Tvrdí: „Vztah orgánu k organismu je ten samý jako vztah organismu k druhu.“ (Hull 1976, 181) Zastánci pojetí druhu jako individua tedy předpokládají, že vztah mezi druhem a jeho částmi je vztahem v konstrukčním smyslu. Nerozlišují mezi konstrukčním a emergentním smyslem, a proto musí čelit možným výhradám a kritickým argumentům. Kitts a Kitts tak například zdůrazňují, že některé or-

gány se vztahují k organismu způsobem, jakým se žádný organismus nevztahuje k druhu. Organismus nebo auto jako funkční celek přestává existovat, pokud je nějaká podstatná část z něho vyňata, zatímco biologický druh existuje, i když jsou kromě jednoho odstranění všichni další jeho členové (Kitts a Kitts 1979, 619). Podle jejich názoru svědčí tento rozdíl ve vztahu částí k celku naopak ve prospěch chápání druhů jako tříd, což jak tvrdí není v rozporu s požadavky evoluční teorie, i když druhy chápe jako organizované entity (tamtéž, 620). Organismy se tedy k druhu nejspíš nevztahují plně konstrukčním způsobem. Existence druhu není závislá na specifické individuální existenci každého organismu, jež vykazuje svou příslušnost k druhu. Konstrukční smysl vztahu celku a částí vyžaduje nutnou „synchronizovanou“ a časoprostorovou přítomnost všech částí, jež se na konstituci celku podílejí a zajišťují tak jeho existenci. V tomto smyslu si lze vztah organismů a druhu představit jen těžko.

Zmínili jsme ale důležitou distinkci mezi konstrukčním a emergentním vztahem celku a částí. Nemohl by spíše emergentní vztah být tím typem vztahu, jenž by charakterizoval biologický druh jako individuum ve vztahu k organismům jako individuím, jež ho utvářejí? Na rozdíl od konstrukčního vztahu, kde jde o prostorový plán uspořádání jednotlivých vzájemně nezaměnitelných částí, jde při emergentní vazbě v rámci celku o velké množství vzájemně zaměnitelných identických částí, jež svými interakcemi v dané úrovni (mikroúrovni) vytvářejí celek na vyšší úrovni skutečnosti (makroúrovni), obvykle s vlastnostmi, které nevykazuje žádná z jeho konstituujících částí. V této souvislosti musíme upozornit na důležitý rozdíl v pojetí zaměnitelnosti. Původní otázka se týkala nezaměnitelnosti částí (organismů) v rámci druhu v tom smyslu, že části nemohly být zaměněny za části jiných druhů. Příslušnost k druhu byla důsledkem reprodukční izolace. Žádný organismus druhu A nemůže být zaměněn za organismus druhu B. Jedná se tedy o zaměnitelnost mezidruhovou. Námi uvažovaná zaměnitelnost ale sleduje poněkud jiný smysl. Uvažujeme zde vnitrodruhovou zaměnitelnost, kdy jde o zaměnitelnost částí v rámci celku. Nejprve si všimněme uvažovaného vztahu mezi celkem a částmi v konstrukčním smyslu. Je evidentní, že v tomto smyslu není připuštěna vnitrodruhová zaměnitelnost – části letadla ani organismu nemohou být libovolně zaměňovány (mezi sebou). Je ale v tomto případě možná mezidruhová zaměnitelnost? Zdá se, že pokud by byla splněna naše podmínka kvalifikace (viz kvalifikační podmínka zaměnitelnosti části firmy), lze

připustit, že jsou části celku (v případě konstrukčního vztahu) zaměnitelné mezidruhově.⁴ V čem se liší zaměnitelnost v případě, že jde o celek, kterým je biologický druh? Nesmíme zapomenout v jaké úrovni se nyní pohybujeme. Uvažujeme o celku na úrovni druhu a o jeho částech jako organismech, jež ho konstituují. Nejprve opět z hlediska vztahu celku a částí v konstrukčním smyslu, připadá-li vůbec tento smysl v tomto případě do úvahy. Na rozdíl od předchozích celků (technologických produktů nebo organismů) by z tohoto hlediska mezidruhová zaměnitelnost splněna být nemohla, protože organismy jsou vázány k danému druhu reprodukční izolací. Na druhé straně by vnitrodruhová zaměnitelnost splněna naopak byla, neboť organismy mohou být v rámci druhu jako celku libovolně prostoročasově zaměňovány, aniž by tím byl druh jako celek funkčně narušen. Je to důsledek té skutečnosti, že organismy jako části celku nemají určen nějaký prostorový plán, jak druh jako celek konstruovat. Nevyplňují nějaká určitá místa jako orgány vzhledem k organismu, stejně tak jako nepředstavují jednotlivé díly seskládané do funkčního celku technologického produktu. Je tedy obtížné si představit, jak by se mohly v případě druhu jako celku podílet jednotlivé organismy na vytváření celku v konstrukčním smyslu. Není tedy vztah organismů jako částí k celku (k druhu) spíše vztahem v emergentním smyslu?

Pokud jde o emergentní smysl vztahu částí k celku, pak se zdá, že je mnohem vhodnější pro popis vazeb mezi organismy a druhem. Existence druhu jako takového se uskutečňuje prostřednictvím každé

⁴ Jde o poněkud kontroverzní předpoklad, který potřebuje vysvětlení. Mohli bychom tvrdit, že ani mezidruhová zaměnitelnost není splněna. Prakticky nelze použít část celku jednoho druhu (automobilu typu X nebo organismu druhu Y) jako funkční část celku jiného druhu. V zásadě však neexistuje žádný princip, který by to zakazoval, pokud by byla splněna kvalifikační podmínka, tj. bude-li část celku jednoho druhu kvalifikována tak, aby umožnila její nahrazení v celku jiného druhu, není zde důvod, aby nemohla být zaměněna. Podmínka kvalifikace ale nestírá všechny možné obtíže zaměnitelnosti, ale jen ty, které se týkají uzpůsobenosti funkčnosti části v celku. Hypoteticky tak můžeme předpokládat, že část celku jednoho druhu (srdce u organismu nebo vodní pumpa u automobilu), bude-li splňovat kvalifikační podmínku, tj. její konstrukční uzpůsobení bude možné a její funkčnost zůstane zachována, pak může být mezidruhově zaměněna. V případě biologických druhů jako celků je ale kvalifikační podmínka pro mezidruhovou výměnu nedostatečná, protože část druhu nemůže fungovat v rámci jiného druhu díky reprodukční izolaci.

jeho části (organismu) a vlastnosti druhu jsou konstituovány prostřednictvím vlastností a vzájemných kauzálních vztahů mezi jeho částmi. Druh může vykazovat vlastnosti, jejichž nositeli nejsou žádné z jeho částí.⁵ Emergentní pojetí vztahu celku a částí je tedy mnohem blíže ke skutečnému vztahu biologického druhu a organismů, jež ho konstituují. Na druhé straně se ale zdá, že biologický druh není úplně stejným typem celku jako jiné emergentní celky. Považujeme-li např. chemické vlastnosti za emergentní vlastnosti, jež vykazuje pouze celek na makroúrovni, a nikoli jeho konstituentní části – molekuly a atomy –, pak si musíme všimnout výrazně odlišné skutečnosti, totiž toho, že přestože jsou vlastnosti látek dány atomovou strukturou, částice vytvářející atom (nukleony a elektrony) mohou vytvářet libovolný (existující) chemický prvek. Elektronu je v podstatě „jedno“, na které orbitě „uvnitř“ atomu se pohybuje (elektrony jsou vzájemně zaměnitelné), a zároveň je mu také „jedno“, zda se pohybuje uvnitř atomu vodíku nebo lawrencia. V případě plně emergentního vztahu celku a částí je tak splněna nejen vnitrodruhová záměna, ale i mezidruhová. To je třeba považovat za fundamentální charakteristiku emergentního vztahu celku a částí.

Zaměnitelnost částí v rámci celku a mezi celky se tak stává klíčovým nástrojem diferenciací typů vztahů celku a částí. Díky tomu se tak můžeme odhodlat k následující distinkci tří logicko-ontologických samostatných typů vztahů celku a částí. Pro přehlednost a systematičnost je uvádíme v následující tabulce, z níž vyplývá, že díky daným kombinacím vnitrodruhové a mezidruhové zaměnitelnosti částí je třeba vedle konstrukčního a emergentního typu rozlišit ještě typ reprodukční.

⁵ Jako příklad lze uvést dobu života druhu jako takového. Druh se jako historická entita zrodí, existuje a zaniká (vymírá). Tato vlastnost druhu nepřínáleží žádné jeho části (organismům, jež ho konstituují), i když se pouze jejich prostřednictvím realizuje. Mohli bychom uvést i další příklady takových vlastností, které jsou v centru diskusí současné evoluční teorie. Např. chápeme-li druhy jako individua a jednotku selekce, pak lze uvažovat o druhové adaptaci (např. Gould, S. J. and Lloyd, E. A. 1999). Zjednodušeně řečeno, přestože se adaptace realizuje prostřednictvím jednotlivých konkrétních organismů, představují oni sami různé fáze či kroky adaptačního procesu (a to i v případě náhlé změny např. ve zbarvení), ale o adaptaci pak uvažujeme na úrovni druhu a říkáme, že druh se adaptoval na změnu např. prostředí.

Individuum (celek)	tech. produkt, organismus	chemická látka	biologický druh
Části	konstrukční díly, orgány	molekuly, atomy	organismy
Vztah celku a částí	Konstrukční typ	Emergentní typ	Reprodukční typ
Mezidruhová záměna	ANO	ANO	NE
Vnitrodruhová záměna	NE	ANO	ANO

V původním rozlišení jsme uvažovali vztah celku a částí ve smyslu konstrukčním a emergentním. Nyní, když je možné na základě analýzy jejich zaměnitelnosti získat dostatečně jasné kritérium jejich odlišitelnosti, uvažujeme o nich již jako o typech, neboť tím získávají určitou logicko-ontologickou oprávněnost. Dostáváme tak tři možné typy vztahů částí k celku – konstrukční, emergentní a reprodukční.

Abychom ještě více ospravedlnili samostatnou existenci reprodukčního typu a ohradili se proti možným námitkám nezdůvodněného rozšiřování logicko-ontologické struktury, zdůrazněme ještě následující aspekty vztahu celku a částí reprodukčního typu. Kromě zaměnitelnosti se reprodukční typ vztahu vyznačuje ještě jednou specifičností na rozdíl od konstrukčního a emergentního typu. Specifičnost se týká prostorovočasového rozmístění částí vytvářejících celek. V případě konstrukčního i emergentního typu vztahu je nutná aktuální existence částí, jež se podílejí na konstituci celku. V prvním případě jsou části z hlediska prostoru kontinuálně a fixně rozmístěny tak, že vytvářejí časově synchronizovaný funkční celek a aktuální přítomnost všech částí je v každém časovém okamžiku nutná. V druhém případě emergentního typu není prostorové rozložení částí fixováno, ale části se dynamicky podílejí na ustavování struktur a vlastností vyšší úrovně. Z časového rozložení je i zde nutná aktuální přítomnost všech částí konstituujících celek. Reprodukční typ se od prostorovočasového rozložení částí konstrukčního i emergentního typu výrazně odlišuje. Prostorové rozložení částí, jež vytvářejí reprodukční typ celku, není fixováno ani nevytváří dynamicky ustavené svébytné struktury, ale části jsou diskontinuálně volné a samostatné. Z hlediska časového rozložení nejsou části aktuálně přítomné v každém časovém okamžiku, ale jsou rozloženy v čase, v sekvenci jednotlivých generací. V zásadě můžeme říci, že celek je

v tomto případě utvářen jak již neexistujícími částmi (již vymřelými příslušníky druhu), tak také ještě neexistujícími částmi (ještě nenarozenými příslušníky druhu). Druh jako celek je tak konstituován jak svou celou minulou historií, tak i svou celou nejistou budoucností.

Poslední poznámka k reprodukčnímu typu celku se týká možného mylně nabitého dojmu, že reprodukční typ je typem pouze jednoho takového konkrétního případu, a to biologického druhu. Ve skutečnosti je však typem, který pokrývá rozsáhlou třídu entit⁶, které splňují specifika reprodukčního vztahu celku a částí. Mohli bychom sem zahrnout např. konstrukční postupy jednotlivých výrobců, jejichž důsledky jsou druhově nezaměnitelné technologické produkty. Zde má jistě reprodukční izolace poněkud zvláštní formu, ale v zásadě splňuje požadavek přináležitosti části k druhu (k produktové značce). Druh (tj. výrobce) produkováním výrobku určuje jeho přináležitost k danému druhu. Části druhu (produkty) nejsou kontinuálně fixovány ani nevytváří dynamicky ustavené svébytné struktury, ale jsou diskontinuálně volné a samostatné. Nejsou také aktuálně přítomné v každém časovém okamžiku, ale jsou rozloženy v čase, v sekvenci jednotlivých generací výrobků, atd.

Pokusili jsme se tak reagovat na některé argumenty vznesené proti nebo ve prospěch chápání biologických druhů jako individuí. Biologický druh jako individuum nemůže být třídou, ale celkem, který je konstituován svými částmi. Běžná námitka, že biologický druh nesplňuje právě tento požadavek vzhledem k nezaměnitelnosti svých částí (Kitts a Kitts 1979, 616), mohla být argumentem proti chápání druhů jako individuí jen do té doby, než jsme vyjasnili, v jakém smyslu je možné o zaměnitelnosti uvažovat. Ukázalo se tak, že vztah částí a celku nabývá fundamentálně odlišných podob, jež jsou vzájemně odlišitelné jak na základě „vnitrodruhové“ a „mezidruhové“ zaměnitelnosti částí v celku a mezi celky, a obdobně také na základě prostorochasové rozloženosti částí celku jako takového. Díky těmto nástrojům diferenciaci jsme se pokusili navrhnout tři nezávislá pojetí vztahu celku a částí – konstrukční, emergentní a reprodukční. Biologické druhy, stejně tak jako další entity tohoto typu, jsou pak jedním z typů celků a jako takové celky jsou individui, jež mají své vlastnosti, evoluční historii i budoucnost a svůj historický osud.

⁶ Entity, které splňují požadavky reprodukčního typu, jsou celky (individui). Všechny entity, které splňují tyto požadavky, pak vytvářejí třídu.

V rámci sporu mezi pojetími biologického druhu jako třídy nebo individua se tak přikláníme k pojetí druhu jako individua, avšak s tou výhradou, že není individuem v běžném konstrukčním či emergentním smyslu. Představuje spolu s mnoha dalšími entitami třídu osobitých a specifických případů vztahu celku a částí, pro niž je třeba vyhradit logicko-ontologickou strukturu či typ, již nazýváme reprodukčním typem.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Jiřská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
havlik@flu.cas.cz

LITERATURA

- GHISELIN, M. T. (1966): On Psychologism in the Logic of Taxonomic Controversies. *Systematic Zoology*, 26, 207-215.
- GHISELIN, M. T. (1974): A Radical Solution to the Species Problem, *Systematic Zoology*, Vol. 23, No. 4 (Dec., 1974), 536-544.
- GOULD, S. J. and LLOYD, E. A. (1999): Individuality and adaptation across levels of selection: How shall we name and generalit the unit of Darwinism?, *PNAS*, October 12, vol. 96, no. 21, 11904-11909.
- GRIFFITS, P. (2002): What Is Innateness?, *Monist* 85: 70-85.
- HULL, D. L. (1965): The effect of essentialism on taxonomy; two thousand years of stasis, *British Journal for the Philosophy of Science*, 15, 314-26, 16, 1-18.
- HULL, D. L. (1974): *Philosophy of Biological Science*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- HULL, D. L. (1976): Are Species Really Individuals?, *Systematic Zoology*, Vol. 25, No. 2 (Jun., 1976), 174-191.
- KITTS, D. B. and KITTS, D. J. (1979): Biological Species as Natural Kinds, *Philosophy of Science*, Vol. 46, No. 4 (Dec., 1979), 613-622.
- KRIPKE, S. (1972): Naming and necessity, In: Davidson, D. and Harman, G. (eds.) *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: D. Reidel.
- MAYR, E. (1969): *Principles of Systematic Zoology*, New York: McGraw-Hill.
- PUTNAM, H. (1970): Is semantics possible? In: Kiefer, H. E. and Munitz, M. K. (eds.) *Language, Belief and Metaphysics*, Albany: State University of New York Press.
- RUSE, M. (1987): Biological Species: Natural Kinds, Individuals, or What?, *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 38, No. 2 (Jun., 1987), 225-242.

SOBER, E. ([1980] 1992): Evolution, Population Thinking and Essentialism, *Philosophy of Science* 47: 350–383. Reprinted in *The Units of Evolution: Essays on the Nature of Species*, Marc Ereshefsky (ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 247–278.

Je číslo předmět nebo vlastnost?

Prokop Sousedík, David Svoboda

Akademie věd České republiky

Abstract: The paper deals with the problem whether the number is a property or an object. The authors are convinced that from the logical point of view the number is an object, but from the ontological point of view the number is a special kind of property (briefly spoken the property of a system or a structure).

Keywords: object, accident, Frege, structure.

V dějinách filosofie se setkáváme se dvěma podstatně odlišnými ontologickými koncepcemi. První z nich má svůj základ v Platónově dialektice. Otázky typu co je moudrost, zbožnost či statečnost **o sobě** vedly Platóna ke smělému závěru, že samostatně a nezávisle existující entitou (*ens in se*) může být jedině obecná idea.¹ Se zcela protichůdnou koncepcí přichází Platónův žák Aristotelés.² Rezolutně odmítá Platónův důraz na obecné a obrací svoji pozornost ke konkrétním předmětům. Jsoucím o sobě tak již nejsou obecné ideje, ale konkrétní jednotliviny. Konkrétní jednotlivina je pak nositelem příslušných určení (moudrosti, zbožnosti či statečnosti), jimž se tradičně říká *akcidenty*. Akcidenty samozřejmě neexistují samostatně, ale v závislosti na jiném (*ens alio*).

Tak jako lze rozlišit dvě podstatně odlišné ontologické koncepce, lze podobně rozlišit i dvě vzájemně si konkurující koncepce čísla. Podle první z nich je číslo samostatně existující a nezávislou entitou (*ens in se*) a má podobný ontologický status jako platónská idea. S takovýmto přístupem se lze setkat u pýthagorejců, samotného Platóna a má velký vliv i v současné filosofii matematiky. Platónské motivy pak zaznívají i v myšlenkách iniciátora obratu k jazyku G. Frege. Podle druhé koncep-

¹ Srov. např. Platón (1905): 6d.

² Srov. např. Aristoteles (1949).

ce je číslo ontologicky nesamostatnou entitou, která existuje v závislosti na konkrétních jednotlivinách (*ens in alio*); číslo je tedy akcident. Toto pojetí zastává např. Aristotelés, Tomáš Akvinský a do jisté míry i J.S. Mill. V současné filosofii matematiky má sice tato koncepce své zastánce, ale rozhodně nepatří do jejího hlavního proudu.

Naše sympatie má Aristotelovo ontologické schéma, platonismus se nám naproti tomu jeví jako intuitivně nepřijatelný. Jsme přesvědčeni, že existuje pouze jeden svět, který lze dostatečně úspěšně vysvětlovat, aniž by bylo třeba roztrhnout realitu do dvou zcela nesourodých celků. S tím souvisí, že nejsme ochotni přijmout takové koncepce, které čísla pojmají jako entity existující samostatně mimo čas a prostor. Samostatně existujícím jsouncem je tak pro nás jedině individuální substance.

Po tomto příkrém odmítnutí platónismu se zdá, že se musíme zcela bezvýhradně přiklonit k Aristotelově koncepci čísla, podle níž je číslo akcident. Tak jako moudrost není samostatně existujícím jsouncem, ale existuje v závislosti na Sókratovi, není ani číslo samostatně existující entitou, ale existuje v závislosti na jednotlivých věcech. Nejedná se však o akcident závislý na jedné konkrétní substanci, ale o akcident, jehož nositelem je skupina či agregát jednotlivých věcí. Tak např. číslo čtyři je akcident náležející Jupiterovým měsícům či sboru evangelistů. Číselný predikát, který vypovídáme o příslušných agregátech, pak považuje Aristotelés, a v závislosti na něm i významná část peripatetické tradice, za druh kvantity.³

Základní myšlenka Aristotelovy koncepce našla své novodobé stoupence především mezi empiricky orientovanými filosofy. V současných dějinách filosofie matematiky je tato koncepce, jak jsme naznačili výše, spojována především s dílem J.S. Milla⁴ a je obecně známo, že tuto koncepci později podrobil velké kritice G. Frege.⁵ Frege v *Základech aritmetiky* předkládá celou řadu argumentů, které vážným způsobem zpochybňují myšlenku, že číslo je akcidentem, nebo - jak se začalo říkat později - že číslo je vlastností vnějších věcí.⁶

³ Srov. např. Tomáš Akvinský (1965): „... *duas species quantitatis, quae sunt discreta quantitas et continua.*“; tentýž, (1888-1906): I, 30, 3 - „... *numerus qui est species quantitatis.*“

⁴ J. S. Mill (1919).

⁵ Srov. např. S. Shapiro (2000).

⁶ G. Frege (1986) (dále odkazujeme G. Frege (2001)).

Domníváme se, že Fregova kritika je oprávněná. Jestliže ji však přijmeme, ocitáme se rázem před velmi vážným problémem. Na jedné straně se hlásíme k peripatetickému matematickému „naturalismu“, na straně druhé však přijímáme i zásadní kritiku této koncepce. Tento problém nás však již přivádí k vlastnímu námětu našeho příspěvku. V první části chceme čtenáře přesvědčit o oprávněnosti Fregovy kritiky. V dalších částech pak chceme ukázat, že uznání této kritiky a následné odmítnutí koncepce, podle níž je číslo vlastností vnějších věcí, nemusí nutně vést k úplnému odmítnutí aristotelského pojetí. Pokusíme se totiž ukázat, že aristotelskou pojmovou dvojici *substance* a *akcident* lze užít i v případě čísla, byť oběma pojmy musíme dát poněkud pozměněný význam.

1 Problém s kategoriální kvantitou

Podívejme se nyní na obtíže, které jsou spojeny s aristotelovsko-millovskou koncepcí. Argumenty proti této koncepci představují na první pohled poněkud heterogenní celek; přesto je však lze poměrně přehledně uspořádat. Je-li číslo vlastností vnějších věcí (je-li tedy druhem kvantity), pak příslušné výroky, kterým budeme říkat po vzoru G. Fregeho *číselné údaje*, musí mít běžnou subjekt-predikátovou strukturu. Na místě subjektu stojí singulární termín, který referuje ke konkrétnímu agregátu; na místě predikátu pak obecný termín, kterým je v našem případě číslo. V závislosti na tom rozdělíme argumenty proti podřazení čísla pod akcident kvantity do dvou skupin: v první skupině uvedeme argumenty, které souvisí s tím, že by logickým subjektem číselných údajů byl agregát; ve druhé skupině uvedeme argumenty, které souvisí s tím, že by predikátem těchto výroků bylo číslo.

Z historických důvodů se nejprve zaměříme na druhé hledisko. Velmi nepříjemného důsledku podřazení čísla pod kategorii kvantity, tj. ztotožnění čísla s běžným predikátem, si povšimnuli již někteří scholastici.⁷ Tím, že vypovídáme o nějakém agregátu individuí určité číslo, vypovídám o něm přirozeně celý obsah tohoto pojmu. K obsahu tohoto pojmu samozřejmě patří všechny pojmy, které jsou číslu nadřazené. Pojmu *číslo* je nejbližším nadřazeným pojmem *diskrétní kvantita*. Vypovídám-li proto o nějakém subjektu číslo, vypovídám tím o něm i diskrétní kvantitu. Diskrétní kvantitu však peripatetici chápali jako

⁷ Srov. Tomáš Akvinský (1888-1906): I, 30, 3.

soubor materiálně oddělených jednotek. Tvrdíme-li např., že *Evangelisté jsou čtyři*, pak tím samozřejmě říkáme, že Matouš, Marek, Lukáš a Jan jsou materiálně oddělená individua, tj. říkáme, že hranice těla jednoho evangelisty není totožná s hranicí těla toho druhého. Čísla se však nevypovídají pouze o agregátech, jejichž prvky jsou materiálně oddělené, ale i o entitách, u nichž o materiální oddělenosti nemá vůbec smysl hovořit. Běžně totiž mluvíme o počtu prvočísel, o počtu Aristotelových kategorií, o počtu myšlenek atd. Kategorie či myšlenky však samozřejmě nejsou materiálně oddělené. Tohoto problému si později povšimnul i Frege, když kritizoval dosavadní koncepcí čísla. Podle jeho názoru by bylo skutečně podivuhodné, kdybychom vlastnost, již jsme vyabstrahovali z vnějších věcí, mohli beze změny smyslu přenést na události, představy, pojmy. Výsledek by byl stejný, jako kdybychom chtěli hovořit o tavitelné události, modré představě, slaném pojmu či o tuhém soudu.⁸

Jeden z nejvýznamnějších středověkých peripatetiků Tomáš Akvinský by s touto kritikou souhlasil. Vlastnost, již jsme vyabstrahovali z vnějších věcí, nelze podle Tomáše beze změny smyslu vypovídat o nemateriálních entitách. Podle Tomáše mají číselné údaje týkající se nemateriálně oddělených entit skutečně jiný smysl než číselné údaje o materiálně oddělených entitách; číselné údaje o nemateriálně oddělených entitách mají analogickou či metaforickou povahu.⁹ Z výše uvedeného citátu je patrné, že Frege by takové řešení odmítl, neboť považuje uvedený posun smyslu za *reductio ad absurdum* celé kategoriální koncepce čísla.¹⁰

Další obtíž, která souvisí s tím, že číslo je běžným predikátem je spojena se způsobem vzniku čísla, totiž s abstrakcí. Přijmeme-li totiž definici, podle níž je číslo agregátem jednotek, pak musíme přijmout i to, že je číslo pojem, který vzniká abstrakcí z konkrétních agregátů (n-tic). V této abstrakci necháváme stranou všechny odlišnosti, kterými se konkrétní jednotky liší. Výsledkem je tedy soubor vzájemně nerozlišených jednotek. Nepříjemným důsledkem však je, že se takto abstrahovaný soubor jednotek slévá v nerozlišenou jednotu. Zatímco je totiž mezi konkrétními jednotkami celá řada různých odlišností, mezi abs-

⁸ Srov. G. Frege (2001): §24, s.31.

⁹ Srov. Tomáš Akvinský (1888-1906): I, 30, 3.

¹⁰ Srov. G. Frege (2001) §24, s.31.

traktními jednotkami žádné rozdíly být nemohou, a proto nelze mluvit o jejich agregaci.¹¹

Přejdeme nyní ke druhé skupině argumentů. Tyto argumenty se týkají, jak jsme výše uvedli, subjektu číselných údajů. Co je tedy např. subjektem výroku *Evangelisté jsou čtyři*? Na první pohled je zřejmé, že subjekt *evangelisté* nemůže referovat distributivně. (Nemůže tedy referovat, jako ve výroku *Evangelisté jsou světci*, v němž se svatost vypovídá o každém evangelistovi zvlášť.) Evangelisté jistě nejsou čtyři každý zvlášť, ale všichni dohromady. Subjektem číselného údaje tak musí být podle Tomáše skupina osob, která se podílela na vzniku Nového zákona a která tedy vytváří svého druhu jednotu. Tuto jednotu, k níž referujeme singulárním termínem na místě subjektu, jsme již výše nazvali *agregátem*. Právě tento agregát je pak charakterizován pomocí čísla čtyři. Subjekt našeho výroku je tedy *týž*, jako v případě výroku *Evangelisté jsou autory první části Nového zákona*. Připustíme-li však, že v číselných údajích je na místě subjektu singulární termín, který referuje k příslušnému agregátu, jsou s tím spojeny vážné obtíže.

První obtíž tohoto řešení lze spatřovat v tom, že subjektem takového výroku není konkrétní substance, ale agregát individuí. Číselný predikát tak nevypovídáme o konkrétní substanci, ale o skupině substancí. Přijetím tohoto závěru však do jisté míry opustíme peripatetické ontologické schéma, podle nějž akcident existuje pouze a jen v závislosti na jedné konkrétní substanci. Tohoto problému si byli scholastici dobře vědomi a jeho řešení vyvolávalo četné diskuse.¹² V našich úvahách však ponecháme tyto diskuse stranou a budeme předpokládat, že se podařilo sjednotit aristotelskou nauku o akcidentech se skutečností, že se tyto akcidenty nemusejí nutně vypovídat o jedné konkrétní substanci, ale i o agregátu.

I za tohoto předpokladu, (který má ontologickou povahu) je však s kategoriálním pojetím čísla spojena ještě jedna, tentokrát již podle našeho soudu nepřekonatelná obtíž. Vypovídáme-li číselný predikát o nějakém agregátu, pak tento agregát musí představovat určitou jednotu. (Tato jednotu může představovat buď fúzi individuí, nebo jejich soubor). Jestliže je agregát skutečně svého druhu jednotou, pak na místě subjektu musí stát singulární termín a na místě predikátu termín obecný. Predikát, kterým je určité číslo, musí vymezovat tuto jednotu jako celek a nikoli distributivně prvky tohoto celku. Evangelisté jsou

¹¹ Srov. G. Frege (2001): §34, s. 40-41.

¹² Srov. např. F. Suárez (1866).

totiž čtyři dohromady a ne každý zvlášť. Z logického hlediska by se tedy mělo jednat o běžný singulární výrok. Z ontologického hlediska by pak měla být jednotlivina, k níž referuje subjekt, instancí obecniny, k níž referuje predikát. Podobně jako mnohdy vymezujeme skupinu pomocí nedistributivních predikátů (o určité školní třídě řekneme, že je ukázněná), vymezujeme danou skupinu i pomocí predikátů číselných.

Je-li však výrok s číselným predikátem z logického hlediska singulárním výrokem, musí pro něj platit běžná logická pravidla. K těm patří i pravidlo, díky němuž můžeme v extenzionálních kontextech zaměňovat *salvo veritate* výrazy se stejnou referencí. Aplikujme nyní toto pravidlo na singulární termín, který stojí na místě subjektu a který označuje určitou skupinu. Pro účely naší argumentace bude užitečné nejprve se zaměřit na výroky, které mají na místě predikátu běžnou akcidentální (nekvantitativní vlastnost). Učitel např. řekne: *Žáci třídy, v níž jsem dnes učil matematiku, nebyli ukáznění*. Subjekt, tj. v našem případě deskripce, referuje k určité jednotě (agregátu) a predikát k vlastnosti, jíž tato jednota má. Neukázněnost je přirozeně vlastností jednoty a nikoli částí, jimiž je tato jednota konstituována. Svým výrokem jistě učitel nechce říci, že neukáznění byli všichni, že tedy zlobili i jeho oblíbení žáci. Ve výrocích tohoto druhu lze bez problémů nahradit termín, který stojí na místě subjektu jiným termínem, který má stejnou referenci. V našem případě tak může na místo termínu *žáci třídy, v níž jsem dnes učil matematiku*, použít vlastního jména dané třídy. Můžeme tedy říci *VIII.C byla neukázněná*. K obdobnému závěru bychom měli dospět i v případě výroků, jejichž predikátem je přirozené číslo, tj. v případě číselných údajů. Neproblematické je (podobně jako v předchozím případě), když učitel řekne *Žáků třídy, v níž jsem dnes učil matematiku, bylo třicet*. Substituce termínu *VIII.C* za termín *žáci třídy, v níž jsem dnes učil matematiku* ale vyzní velmi problematičtě: Substitucí vzniklý výrok *VIII.C je třicet* je na první pohled nesmyslný. Logika naší řeči tedy není ve shodě s řešením, podle něž by číslo bylo běžným predikátem, který se vypovídá o singulárním subjektu.

Dosavadní úvahy však zůstávaly pouze na jazykově-logické úrovni. Ontolog či metafyzik by mohl společně s L. Wittgensteinem namítnout, že jazyk naše myšlenky pouze přestruje a že tedy neadekvátnost metafyzické koncepce nelze na půdě čistě jazykové prokázat. I když je náš postoj k metafyzice deskriptivistický a tudíž by předložený argument mohl být dostatečný, lze tentýž argument vést i na úrovni ontologické.

Jinými slovy: tak jako lze ukázat nepřijatelnost ztotožnění pojmu *číslo* s predikátem, lze i ukázat nepřijatelnost ztotožnění čísla s obecninou.¹³

V tomto ohledu je vhodné připomenout, že presupozicí užití singulárního termínu na místě subjektu je existence určité jednoty, k níž pomocí tohoto termínu referujeme. Určitou jednotou tak představuje konkrétní substance (svatý Jan, konkrétní žák), ale i skupina či agregát (evangelisté, třída žáků). Ať tak či onak je jednota vždy instancí různých obecnin. Jan je dejme tomu instancí *svatosti*, konkrétní žák instancí *zlobivosti*, evangelisté jsou instancí *tvůrce proní části Nového zákona*, třída žáků instancí *neukázněnosti*. Vztah mezi jednotlivinou a obecninou by měl přirozeně platit i v případě čísla. Konkrétní agregát by měl být jednotlivinou, která je instancí obecného čísla. Evangelisté by tak měli být instancí obecné čtyřky. To se nám však jeví jako rozporuplné. Prohlásíme-li, že je nějaká jednotlivina instancí obecného čísla, pak jí přirozeně náleží vše, co v sobě číslo zahrnuje. Již víme, že číslo je druhem diskrétní kvantity, a tak s ním musíme spojovat i určité množství, tj. popření jednoty. Jinými slovy: skrývají-li čísla ve svém obsahu i mnohost, nemohou být jejich instance jedním. V podobném duchu se vyjadřuje i Frege, když říká, že ... *číslo je jen jiné jméno pro odlišnost. Přesná identita je jednota a s odlišností vzniká mnohost.*¹⁴

Argument podobného ražení lze nalézt v *Základech aritmetiky*. Kritizuje se zde koncepce, podle níž je číslo vlastností vnějších věcí. Frege tu vlastně odmítá, že na místě subjektu číselných údajů stojí singulární termín, který referuje k příslušnému agregátu. Argument lze rekonstruovat jako *reductio ad absurdum*. Předpokládejme tedy, že číslo je vlastností vnějších věcí a že tuto skutečnost vyjadřujeme v běžných singulárních výrocích, ve kterých referujeme singulárním termínem k příslušnému agregátu. Z logického hlediska se tedy číselný údaj neliší např. od výroku *Tento kámen váží 2kg.*¹⁵ Avšak právě ztotožnění číselných údajů s běžnými singulárními výroky má podle Frege rozporuplné důsledky. Frege argumentuje takto: *Jestliže dám někomu do ruky kámen se slovy: řekni, kolik to váží, pak jsem mu tím zadal celý předmět jeho*

¹³ Tuto koncepci hájí např. J.E. Lowe (1998): 210-227.

¹⁴ Srov. G. Frege (2001): § 36, s. 42 (citát z W.S. Jevonse).

¹⁵ Určitý rozdíl je pouze na ontologické úrovni. Zatímco ve výroku *Tento kámen váží 2kg* referuje subjektivní termín ke konkrétnímu individuu, referuje singulární termín v číselných údajích ke skupině či agregátu individuí.

*zkoumání. Jestliže mu dám do ruky hromádku hracích karet se slovy: určí počet tohoto zde, pak dotyčný neví, jestli chce znát počet karet, anebo kompletních balíčků karet, anebo trumfů při skatu.*¹⁶

Hromádce tak lze přisoudit různá čísla. Jedna a tatáž věc však zřejmě nemůže být ve stejném smyslu nositelem kontrárních predikátů (v našem případě různých čísel). Předpoklad, podle něž v číselném údaji charakterizujeme vnější věc (agregát), vede tedy k absurdnímu či rozporuplnému výsledku. Takovýto předpoklad je tedy třeba odmítnout.

Naše dva argumenty proti ztotožnění čísel s akcidentem kvantity mají cosi společného. Oba poukazují na to, že přímá reference k agregátu, jehož prvky počítáme, vede k absurdním či sporným důsledkům. Poukazují jinými slovy na to, že v případě číselných údajů selhává tradiční členění výroku na subjekt (agregát) a predikát (číslo).

2 Od věci k pojmům - od bytí k jazyku

V předcházejícím paragrafu jsme ukázali, že ztotožnění číselných údajů se singularními subjekty - predikátovými výroky má absurdní či dokonce sporné důsledky. Je-li tomu však skutečně tak, je nepřijatelná celá peripatetická koncepce, podle níž se číslo podřazuje pod kategorii kvantity. Tento negativní závěr nás tak vrací na samý počátek našich úvah.

Inspiraci k novému začátku lze podle našeho soudu nalézt ve Fregově příkladu s balíčkem karet. Připomeňme, že hlavní obtíž spojená s tímto příkladem spočívá v tom, že jednomu a témuž balíčku karet se připisují kontrární predikáty (různá čísla). K tomuto rozporuplného důsledku dospíváme podle Fregy proto, že číslo nesprávně spojujeme s předmětem (agregátem). S čím jiným než s agregátem však máme číslo spojovat? Při hledání odpovědi na tuto otázku si nejprve povšimněme, že k jednomu a témuž balíčku karet lze referovat celou řadou různých způsobů, např. *karty v mé ruce; hromádky karet v mé ruce; barvy v mé ruce* atd. Referujeme-li těmito různými způsoby, nemění se předmět reference, ale pojem, který určuje způsob danosti příslušného předmětu (agregátu). Tím však již máme připravenou odpověď na naše obtíže. Číslo zřejmě nelze spojovat s neměnným předmětem, ale právě s pojmem, pomocí něž k danému předmětu referujeme. K jednomu a té-

¹⁶ G. Frege (2001): §22, s. 29.

muž předmětu totiž můžeme referovat vzájemně odlišnými pojmy a s těmito pojmy pak můžeme spojovat vzájemně odlišná čísla.

O jaký pojem se však jedná? Jistě musí v prvé řadě poskytovat identifikační kritérium, jehož pomocí jsme s to příslušný agregát identifikovat. Musí se tedy jinými slovy jednat o deskriptci. To však je pouze nutná, nikoli dostatečná podmínka. Kromě toho musí identifikační pojem v sobě skrývat i tzv. *sjednocující sílu*. Ta působí, že vzájemně oddělené entity (tj. nějaké množství) vytvářejí určitou jednotu, k níž následně referujeme. Tak např. pojem *karta v mé ruce* může dát určitou jednotu mnoha kartám, které držím ve své ruce. Sjednocení je pak zřejmě možné jedině tehdy, když pojem vyjadřuje vlastnost, kterou prvky nějakého množství sdílí a díky níž jsme s to vymežit sjednocované předměty v kontrastu s předměty jinými. Takovéto pojmy začala pozdější tradice nazývat *sortální*.¹⁷ Do sjednoceného množství tak patří přirozeně pouze ta individua, o nichž lze vlastnost, jíž vyjadřuje sortální pojem, pravdivě vypovídat.

Z našeho hlediska je důležité, že sortální pojem může hrát i poněkud jinou než sjednocující roli. Počítáme-li totiž individua, která díky tomuto pojmu vytváří jednotu, musíme mít předem k dispozici jednotku počítaného množství. Právě její pomocí můžeme identifikovat počítané prvky. Něco tedy beru jako součást počítaného množství, něco nikoli. Jediným rozumným kandidátem v tomto ohledu je právě sortální pojem. Jednotkou počítání může být např. *karta v mé ruce* nebo *barva karet*.

Číslo, které spojíme s určitým množstvím, tak přirozeně závisí na počítaném množství a dále na zvolené jednotce. Hromádce karet, kterou svírám v ruce, mohu přiřadit číslo 32 (je-li jednotkou *karta v mé ruce*), ale číslo 4 (je-li jednotkou *barva karet*).

Jestliže dáme v tomto ohledu Fregovi zapravdu, pak jsme společně s ním učinili obrat od předmětů k pojmům, tedy jinými slovy obrat od bytí k jazyku. V perspektivě tohoto obratu pak lze bez velkých obtíží vyřešit i další problémy, na něž jsme poukázali v předcházejícím paragrafu. Pro ilustraci se nyní zaměříme na argument, podle něž záměna singulárního termínu (na místě subjektu číselného údaje), jiným singulárním termínem se stejnou referencí může vést ke vzniku nesmyslné věty. V našem příkladě jsme uvažovali o záměně deskripce *žáci třídy*,

¹⁷ Srov. např.: G. Frege (2001): § 54, 55; P.F. Strawson (1964): 168; z česky psané literatury srov. D. Heider (2005): 167–194.

v níž jsem dnes učil, matematiku za vlastní jméno VIII. C. Přijmeme-li nyní Fregovo pojetí, podle něž se číslo spojuje se sortálním pojmem, pak vznik nesmyslu dokážeme bez problémů objasnit. Záměna deskripce za vlastní jméno vede k nesmyslu již z toho důvodu, že s vlastním jménem VIII. C. není spojen žádný pojem.¹⁸ K nesmyslným tvrzením se však dostaneme i tehdy, když uvedenou deskripci nahradíme deskripcí jinou. K tomu dochází v případech, v nichž nelze pojem považovat za jednotku daného množství, respektive v případěj pojmů, které nevytvářejí ze vzájemně rozdělených entit jednotu a jež nelze následně ani využít pro případné počítání daného množství. Příkladem pojmu tohoto druhu by mohl být např. pojem *třída, v níž jsem dnes učil matematiku*. I v tomto případě by totiž bylo jistě neadekvátní zaměnit v číselném údaji *žáci třídy, v níž jsem dnes učil, matematiku za třídu, v níž jsem dnes učil matematiku*.

Kromě problémů spojených s referencí k agregátu, z nichž obrat k pojmům jistě vzešel, se však řeší i problém spojený s aplikací čísla na nemateriální množství (tj. na entity, které nejsou materiálně oddělené). Sortální pojem totiž vytváří jednotu jak z materiálně oddělených entit, tak z entit materiálně neoddělených. Pojmy, pod něž spadají materiálně neoddělené entity, se ontologicky neliší od pojmů, které sjednocují materiálně oddělené entity. S těmito pojmy můžeme spojit číslo vždy a ve stejném smyslu, a proto lze odmítnout absurdní myšlenku, podle níž vypovídáme číslo o materiálních předmětech v jiném smyslu než o předmětech nemateriálních. Není totiž žádný ontologický rozdíl mezi pojmy *prsty mých rukou* a *Aristotelovy kategorie*, ale mezi mými materiálními prsty a nemateriálními kategoriemi.

Fregův přístup se liší od přístupu Aristotela či Tomáše tedy v prvé řadě v tom, že se číslo nespojuje s předmětem, ale s pojmem. Je však zajímavé upozornit na to, že podstatný rozdíl nelze hledat v samotných definicích. Frege by zřejmě nic nenamítal proti vymezení, podle něž je číslo *množství změřené jedním*.¹⁹ Jistě by však doplnil, že oním jedním

¹⁸ To, že záměna deskripce za vlastní jméno vede v případě číselných údajů ke vzniku nesmyslných tvrzení, lze chápat jako další argument ve prospěch tzv. millovsko – kripkovské teorie vlastních jmen.

¹⁹ Tomáš v návaznosti na Aristotela vymezil číslo jako *množství změřené jedním*. Srov. Tomáš Akvinský (1929-1947): 24, 2 obic. 4 – „... numerus est multitudo mensurata per unum ...“.

je právě arbitrárně zvolená jednotka, tj. sortální pojem. Nic by ani nemítal proti definici, podle níž je číslo agregátem jednotek.²⁰ I zde by však doplnil, že onu agregaci či sjednocení působí opět sortální pojem. Z hlediska našich úvah jsou však právě tyto doplňky velmi důležité. Naznačují totiž, že je číslo třeba spojovat s pojmem a ne s agregátem.

Tyto myšlenky by nás mohly svést k nesprávnému závěru: na místě subjektu číselného údaje nestojí agregát, ale pojem a na místě predikátu příslušné číslo. Z logického hlediska se tedy jedná opět o subjekt – predikátový výrok. Číslo se však podle Frege tímto způsobem s pojmem nespojuje! Číslo nepřisuzujeme pojům stejným způsobem, jako se individuím přisuzují vlastnosti, jako se tedy *objevitelství Ameriky* spojuje s Kolumbem. Je tomu prý právě naopak. Číslo se spojuje s pojmem stejným způsobem, jako se konkrétní předmět spojuje s deskripcí. Tak jako se s deskriptivním pojmem *objevitel Ameriky* spojuje konkrétní předmět Kolumbus, spojuje se s pojmem *Jupiterovy měsíce* abstraktní předmět číslo čtyři.²¹ Výrazy *objevitel Ameriky* a *Jupiterovy měsíce* tedy hrají stejnou logickou roli – referují k příslušnému předmětu, o němž říkáme, že je s příslušným pojmem spojen. Tuto logickou funkci výrazu vyjadřujeme mnohdy i na úrovni přirozeného jazyka: před deskripcí klademe v některých jazycích určitý člen; před pojem, který referuje k abstraktnímu číslu, klademe často výraz *počet*.

Výraz (*počet*) *Jupiterových měsíců* tedy nereferuje k nějakému agregátu vesmírných těles, ale k abstraktnímu předmětu - číslu čtyři. Právě toto zjištění však podstatným způsobem mění naši dosavadní perspektivu. Číselný údaj (*Počet*) *Jupiterových měsíců je čtyři* je z logického hlediska stejného druhu jako věta *Objevitel Ameriky je Kolumbus*. Obě věty vyjadřují identitu, tj. výrazy na obou stranách kopuly jsou singulární termíny, které referují k témuž předmětu. Proto Frege říká: *Máme tedy rovnost, která tvrdí, že výraz „počet měsíců Jupitera“ označuje tentýž předmět jako výraz „čtyři“*.²² Tento předmět však není, jako v případě objevitele Ameriky konkrétní, ale abstraktní.

²⁰ Tomáš příležitostně vymezuje číslo jako *agregát jednotek*. Srov. Tomáš Akvinský (1884): lect. 8 – „... numerus ...est ... aggregatio unitatum ...“

²¹ G. Frege (2001): §56, 57.

²² Tamtéž.

3 Zpět k platónismu?

Přijmeme-li nyní Fregovu tezi, že číselný údaj vyjadřuje identitu, opustili jsme tím s definitivní platností Aristotelovo či Tomášovo podřazování čísla pod kategorii kvantity. Jinými slovy: není-li číselný údaj singulární subjekt-predikátový výrok, pak číslo nemůže být vlastností agregátu materiálně rozdělených entit.

Jaká koncepce však za těchto okolností připadá v úvahu? Domníváme se, že bychom měli vyjít z toho, že výroky *Počet Jupiterových měsíců je čtyři* i *Objevitel Ameriky je Kolumbus* vyjadřují identitu, tj. z toho, že číslo (čtyři) se má k pojmu stejným způsobem jako se má k pojmu empirický předmět (Kolumbus). Toto východisko však má velmi znepokojivý důsledek. Kolumbus je podle Aristotela první substance, která má samostatnou existenci (*ens in se*); podobný ontologický status by mělo mít i číslo čtyři. Výraz *Kolumbus* by tedy měl označovat entitu stejné ontologické kategorie jako číslovka *čtyři*. V obou případech by se proto mělo jednat o samostatně existující jsoucno, tj. o *ens in se*. Určitý rozdíl však mezi oběma entitami existuje. Kolumbus je, jak jsme již uvedli, první substance, tj. jedná se o samostatně existující empirický předmět. Čtyřka naproti tomu empirická není, a proto ji s první substancí ztotožnit nelze. Není-li však čtyřka empirická, musí existovat mimo náš empirický svět, tj. mimo čas a prostor. Samostatné předměty mimo čas a prostor však existují podobným způsobem jako Platónovy ideje. Společně s Platóniky i s Fregem musíme zřejmě připustit existenci tzv. *třetí říše*, která má též ontologický status jako Platónovy ideje.

Tím však, jak známo, Fregův platónismus nekončí. Celý projekt má i svou velmi důležitou technickou stránku. Frege je přesvědčen, že konstitutivním rysem každého abstraktního předmětu musí být podmínky jeho identity. Jestliže se tedy čísla spojují s pojmy, pak musíme předložit kritérium, kdy jsou dva pojmy co do čísla identické. Dva pojmy jsou pak identické právě tehdy, když mezi prvky, které pod tyto pojmy spadají, existuje vztah jednojednoznačného přiřazení. Číslo se tak stává třídou takových pojmů, mezi nimiž právě tento vztah nastává. Tímto krokem se čísla redukuje na množinově teoretické předměty (třídy ekvivalentních tříd). Tato redukce je však spojena s vážnými obtížemi.

První obtíž má logicko-matematickou povahu. Jde o známý paradox, který na počátku 20. stol. formuloval B. Russell, jenž ukazuje, že

třídy či extenze nelze bez dalšího považovat za předměty.²³ Definice čísla však s extenzí jakožto předmětem pracuje. Definice, podle níž je číslo extenze extenzí (třída ekvivalentních tříd), je tudíž nepřijatelná. To však Russella, jak známo, nevedlo k úplnému odmítnutí Fregovy koncepce, ale k její modifikaci.

Z našeho hlediska je však zajímavější kritika, s níž přišel P. Benacerraf.²⁴ Abychom pochopili její význam, je třeba nejprve připomenout, že Frege v souladu s duchem 19. stol. hledal neotřesitelné základy pro vědu. V rámci aritmetiky se tedy pokusil uskutečnit „descartovsko-redukcionistický“ program a došel k závěru, že hledaným základem, který poznáváme jasně a zřetelně, je pak třída či množina. P. Benacerraf si však povšimnul, že v rámci teorie množin existují alternativní možnosti definic jednotlivých čísel. Tak např. číslo dvě lze ztotožnit podle von Neumanna s množinově teoretickým předmětem $\{\emptyset, \{\emptyset\}\}$, podle Zermela $\{\{\emptyset\}\}$.²⁵ Je-li tomu však skutečně tak, pak lze množiny jen stěží považovat za základ, na němž by bylo možné postavit celou aritmetiku.²⁶

Ani Russellovy ani Benacerrafovy argumenty však nejsou z našeho hlediska rozhodující. Problematické se nám především jeví, že Fregovy úvahy znovu otevírají možnost ztotožnit čísla se samostatně existujícími věcmi a tím znovu otevírají diskusi o oprávněnosti platónismu. Doktrínu platónismu jsme však hned na počátku našich úvah odmítli.

4 Číslo jakožto *ens in alio*

Situace, v níž jsme se ocitli, není jistě záviděníhodná. Ontologicky střízlivější řešení, podle něž je číslo akcidentem (je jej třeba řadit pod kategorii kvantity) vede k nepřijatelným a někdy i sporným důsledkům. Odmítneme-li však společně s Fregem toto řešení, otvírá se před námi jediná cesta: připustit, že číslo je předmět. Toto řešení nás však žene do náručí pro nás nepřijatelného platónismu. Otázkou je, zda

²³ Českou verzi Russellova dopisu lze nalézt v: V. Kolman (2002).

²⁴ P. Benacerraf (1965): 47-73.

²⁵ E. Zermelo (1908): 261-281; J. von Neumann (1925): 219-240.

²⁶ Jaký je však vztah uvedených množinově teoretických předmětů k číslu? Zdá se, že se spíše než o definice čísla jedná o jeho různé modely.

by se nám nepodařilo najít cestu mezi těmito nepřijatelnými řešeními. Tato cesta podle našeho soudu existuje. Je třeba jen vhodným způsobem spojit pozitiva obou řešení a zbavit se tak všech nepřijatelných důsledků. Vraťme se nyní k Fregovu řešení a akceptujme závěr, podle něž je číslo předmět, který se spojuje s pojmem. Číslo čtyři se tedy spojuje s pojmem *Jupiterovy měsíce* stejně, jako se Kolumbus spojuje s pojmem *objevitel Ameriky*. Kolumbus i čtyřka se tak jistě shodují v tom, že se v obou případech jedná o předmět. Kolumbus je však empirický předmět, který jsme s to v principu vnímat smysly; čtyřka je naopak předmětem abstraktním. Rozlišení mezi konkrétním a abstraktním předmětem je na první pohled v dobré shodě s platónismem: empirické předměty nazírám smysly, abstraktní předměty pak rozumem.

Výraz *abstraktní* však v sobě skrývá důležité vodítko, díky němuž můžeme takovýto závěr smysluplně modifikovat. *Abstrahovat* doslova znamená *odtahovat*. Abstraktní pojem dejme tomu *moudrosti* získáme tak, že akcident *moudrosti* „odtáhneme“ z určitého základu, tj. z konkrétního člověka. V případě moudrosti je abstrakce neproblematická a nebudí rozpaky. Obtíže však pociťujeme v případě vzniku čísel. V našich předcházejících úvahách jsme ukázali, že základem abstrakce nemůže být konkrétní agregát; číslo čtyři tedy nezískáme z Jupiterových měsíců; čtyřka tedy nemůže být na Jupiterových měsících stejným způsobem jako je moudrost na Sokratovi. K čemu však jinému však než ke konkrétním věcem bychom měli obrátit pozornost? Odpověď na tuto otázku již máme pohotově. Víme totiž, že číslo je třeba podle Frega spojovat s pojmy. Zkusme se tedy zaměřit místo na předměty právě na oblasti pojmů! Na první pohled se však zdá, že se tím příliš daleko nedostaneme. Pojem můžeme maximálně rozložit na jeho konstitutivní prvky: např. v pojmu *měsíc Jupitera* nalézáme *astronomické těleso*, *satelit* atd., ať však analyzujeme sebe pečlivěji, nenalezneme zde však pojmu náležející číslo. Pojem sám o sobě tedy s žádným číslem rozhodně spojen není a z pojmu, pokud stojí sám o sobě, žádným druhem abstrakce číslo získat nelze!

Cestu z těchto obtíží nalezneme tím, že naše zkoumání samostatně stojícího pojmu přirovnáme ke zkoumání nějakého konkrétního člověka.²⁷ Pokud nás bude zajímat pouze a jen tento konkrétní člověk, můžeme zjistit jeho fyzické vlastnosti, jeho zdravotní stav atd., nemůžeme přirozeně hovořit o jeho vztazích k okolnímu světu. Nelze např.

²⁷ V následujících úvahách jsme čerpali mnohé poučení v: S. Shapiro (1997).

zjistit nic ohledně jeho pracovního postavení. To totiž není určeno jím samotným, ale jeho vztahem (dejme tomu nadřízenosti a podřízenosti) k ostatním lidem. Někdo je tak, dejme tomu, děkan Katolické teologické fakulty v Praze, což neznamená nic jiného, než že mezi ním a ostatními zaměstnanci university existují přesně vymezené vztahy. Děkanem tedy nikdo není sám o sobě, ale až ve vztahu k jiným lidem. Funkce děkana je tedy určena rozličnými pracovními vztahy. Jinými slovy: nemůžeme chápat, kdo je děkan, aniž bychom nechápali roli ostatních představitelů fakulty. Děkan tak nemůže být určen ničím jiným než vzájemnými vztahy, s nimiž se na fakultě či univerzitě setkáváme. Řekneme-li tedy o někom, že je děkan, spojíme s ním *de facto* místo v určitém vztahovém systému. Děkan tedy není nic jiného, než předmět, který je generován pracovními vztahy příslušné univerzity. Z logického hlediska můžeme o tomto předmětu hovořit stejně, jako hovoříme o běžných empirických předmětech. Tak jako říkáme *Sókratés je moudrý*, můžeme i říkat *Děkan je zaměstnanec univerzity*. Výraz *Sókratés* i *děkan* referují k předmětu, který následně vymezujeme predikátem. Z logického hlediska proto není mezi uvedenými větami jistě žádný rozdíl. V ontologickém slova smyslu však musíme být obezřetní. Zatímco výraz *Sókratés* referuje k předmětu, který má samostatnou a nezávislou existenci, referuje výraz *děkan*, jak patrně z našich úvah, k předmětu zcela jiného druhu. Děkan neexistuje samostatně, ale pouze v závislosti na pracovních vztazích, tedy v závislosti na univerzitní struktuře. Děkan je tedy předmět, který nemá samostatnou a nezávislou existenci. Zatímco *Sókratés* je tedy *ens in se*, je děkan v jistém slova smyslu *ens in alio*. Oproti peripatetickému použití této pojmové dvojice je zde však důležitý posun. Pro peripatetiky byl pojem *ens in se* spojen výhradně s první substancí, *ens in alio* s akcidentem. Z našich úvah je však patrné, že za samostatně existující jsoucno, tj. *ens in se*, nemusíme považovat výhradně první substancí, ale i systém. Dále je patrné, že závislým jsoucnem, tj. *ens in alio* nemusí být pouze akcident, ale předmět, který je generován výhradně vztahy prvků v příslušném systému. Takový předmět totiž existuje nikoli o sobě, ale v závislosti na příslušném systému.

Existuje jistě řada vzájemně odlišných vztahových systémů a v závislosti na nich i různé abstraktní předměty. Jednotlivé systémy se mezi sebou liší v prvcích, které jsou uspořádávané (jde vždy o systém něčeho: zaměstnanců, dopravních prostředků atd.) a dále ve vztazích, které uspořádání určují. Na první pohled je patrné, že o systému můžeme

uvažovat nezávisle na příslušných prvcích. Můžeme např. uvažovat o vztahu mezi děkanem a rektorem, aniž bychom tušili, kdo tyto funkce ve skutečnosti zastává. To znamená, že můžeme abstrahovat od prvků, které jsou uspořádávány. Takovouto abstrakcí získáme obecnou strukturu, již mohou odpovídat různé systémy. Fakulty jedné univerzity jsou tak různé systémy, které sdílejí jednu a tutéž strukturu.

Z našeho hlediska je jisté důležité, že jedním ze systémů, s nimiž se běžně setkáváme, je i uspořádání pojmů či tříd pomocí vztahu *více* či *méně*. Jinými slovy: počítáme věci kolem nás a díky tomu přiřazujeme pojmům či třídám určité místo ve vztahovém systému, tj. přiřazujeme jim určité číslo. S tímto systémem se to pak má v celé řadě ohledů podobně jako se systémy jinými. Tak jako pracovní právní vztahy fakulty uspořádávají konkrétní lidi, uspořádávají vztahy *více* či *méně* pojmy či třídy. Tak jako se s konkrétním člověkem spojuje abstraktní předmět určený pracovními právními vztahy, přiřazuje se i pojmu či třídě příslušný předmět, kterým však není pracovní zařazení, ale jednotlivé číslo. Podobně jako lze v běžných systémech abstrahovat od uspořádávaných prvků a získat tím abstraktní strukturu dejme tomu fakulty, lze i v případě systémů pojmů, které jsou uspořádány vztahy *více* či *méně* získat abstraktní strukturu. Této abstraktní struktuře pak říkáme *aritmetika*. O aritmetice lze přirozeně uvažovat podobně, jako uvažujeme o abstraktní struktuře fakulty. To činíme tehdy, když necháme stranou pojmy, které počítáním uspořádáváme, tedy když nepočítáme něco, ale pouze počítáme. Dodejme zde, že matematikové se mnohdy se samotným počítáním nespokojí. Jejich cílem je obecné vyjádření vlastností této struktury. Hovoří o tom, že předmětem aritmetiky je struktura, v níž platí vztah následnosti s počátečním předmětem a v níž platí druhořadový princip indukce.

Naším cílem však není podrobné zkoumání této struktury. Ta nepatří do filosofie, ale do matematiky. Pro nás je důležité, že obrat k systému či struktuře uspokojivě řeší problémy s číslem. Na tomto základě totiž můžeme dát poměrně jasnou odpověď na otázku, zda je číslo předmět nebo vlastnost. Z logického hlediska nás vedou Fregovy argumenty k závěru, že číslo nemůže být ničím jiným než předmětem. Tento závěr by nás však neměl svést k podobnému závěru v ontologické oblasti. Z ontologického hlediska je totiž patrné, že číslo neexistuje samostatně, ale je závislé na příslušném systému. Číslo tak nejsou jako aristotelské první substance samostatně existujícími jsoucnými (*ens in se*), ale existují podobně jako akcidenty (*ens in alio*) v závislosti na jiném,

totiž na systému. Z tohoto důvodu bychom v určitém modifikovaném smyslu mohli říci, že číslo je vlastností příslušného systému. Otázku, zda je číslo předmět, nebo vlastnost, tak nemůžeme zodpovědět, aniž bychom rozlišili příslušné hledisko.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
Prokop.Sousedik@seznam.cz

LITERATURA

- ARISTOTELES (1949): *Categoriae*, L. Minio-Paluello (ed.), Oxford.
- BENACERRAF, P. (1965): What Numbers Could Not Be, In: *Philosophical Review* 74, 47-73.
- MILL, J. S. (1919): *A System of Logic*, London 1919.
- FREGE, G. (1986): *Grundlagen der Arithmetik*, Hamburg; (Frege, G. (2001): *Základy aritmetiky – Logicko-matematické skúmanie pojmu čísla, do slovenštiny preložil P. Balka*, In: *Organon F – príloha*, Bratislava, Veda).
- HEIDER, D. (2005): Sortální termíny a problém identity. Neoaristotelismus v současné analytické metafyzice, in: *Filosofický časopis* 2005/2.
- KOLMAN, V. (2002): *Logika G. Frega*, Praha, Filosofia.
- LOWE, J. E. (1998): *The Possibility of Metaphysics – Substance, Identity, and Time*, Oxford: Clarendon Press.
- PLATÓN (1905): *Euthyfrón*, Platonis opera sv. I, J. Burnet (ed.) Oxford.
- SHAPIRO, S. (2000): *Thinking about Mathematics – The Philosophy of Mathematics*, Oxford: OUP.
- SHAPIRO, S. (1997): *Philosophy of Mathematics – Structure and Ontology*, Oxford, OUP.
- STRAWSON, P. F. (1964): *Individuals, An Essay in Descriptive Metaphysics*, London: Routledge.
- SUÁREZ, F. (1866): *Disputationes Metaphysicae*, Paris.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1929-1947): *In Sent.: Scriptum super libros Sententiarum*, P. Mandonnet/M.F. Moos (eds.), Paris.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1888-1906): *S.Th.: Summa theologiae, Opera Omnia IV-XII* (ed. Leon.), Romae
- TOMÁŠ AKVINSKÝ (1965): *QDP: De potentia*, P.M. Pession (ed.), *Quaestiones disputatae II*, Turin .

TOMÁŠ AKVINSKÝ (1884): *In Phys.: Sententia super Physicam, Opera Omnia II* (ed. Leon.), Romae.

VON NEUMANN, J. (1925): Eine Axiomatisierung der Mengenlehre, *Journal fuer die reine und angewandte Mathematik* 154, s. 219-240.

ZERMELO, E. (1908): Untersuchen über die Grundlagen der Mengenlehre I. *Mathematische Annalen* 65, 261-281.

Existuje mentální kognitivní technologie?

Břetislav Fajkus

Západočeská Univerzita v Plzni

Abstract: In his book *Physics of the Impossible*, Michio Kaku thinks that psycho-kinesis—i.e., a direct causal influence on physical processes by mental powers—will become a real possibility in a near future. From the point of view of metaphysical realism, this means that mental entities and mental causality are real phenomena. Contemporary scientific methodology regards the use of scientific instruments that amplify our sensibilities as a cognitive technology that deepens our knowledge of, and power over, real processes. It appears that the strongest and most productive methods are connected with scientific theories—they are theories “in action”. Thus, scientific theories can be regarded as mental cognitive technology by means of which humans get to know, and at the same time shape, reality.

Keywords: physics, mental phenomena, cognitive technology, philosophy of science

Významný popularizátor vědy a spoluautor řady úspěšných technologických aplikací (např. v konstrukci umělých družic) Arthur C. Clark formuloval tři zákony vědeckého a technologického pokroku známé jako Clarkovy zákony:

- I. Prohlásí-li významný starší vědec něco za možné, má téměř jistě pravdu. Prohlásí-li něco za nemožné, je pravděpodobné, že se mýlí.
- II. Jediným způsobem, jak poznat hranice možného, je překročit je směrem k nemožnému.
- III. Každá rozvinutější technologie je nerozeznatelná od kouzla.

Ke svému příspěvku jsem byl inspirován knihou Michio Kaku *Fyzika nemožného* (2010), odkud jsem uvedl i citaci Clarkových zákonů.

Jednou z fyzikálních nemožností, o níž pojednává uvedená kniha, je problém psychokineze (Kaku 2010, 92-93), jednoho z parapsychologických efektů, možnosti manipulovat materiálními objekty (přemísťování předmětů, ohýbání různých materiálů, narušování průběhu fyzikálních procesů) pomocí pouhých myšlenek. Tyto efekty předváděné různými kouzelníky jsou běžně považovány za šarlatánství, umění lidí ošálit a jsou to jevy, které odporují známým fyzikálním zákonům (gravitace, elektromagnetismus, zachování energie). A proto nejsou považovány za reálně existující.

Poznamenejme hned na počátku, že tyto efekty, které mají ošálit lehkověrné lidi, jsou přičítány schopnosti kouzelníků manipulovat vědomím lidí pomocí hypnozy a sugesce, což jsou jevy, které jsou přijímány jako reálné nejen v parapsychologii, ale i také v „normální“ psychologii. Existence těchto mentálních stavů a procesů je dnes všeobecně uznávána, včetně schopnosti některých lidí – sensibílů disponovat mimořádnými smyslovými rozlišovacími schopnostmi, případně mimosmyslovým vnímáním, včetně vstupování do vědomí jiných lidí (čtení myšlenek v jejich mysli).

I když nelze popírat úspěchy neurofyzologie, teorie neuronových sítí a dalších disciplín spojující tyto jevy s mozkovými procesy (včetně nadějných experimentů v tomto směru výzkumu) přesto v současnosti je úplná redukce mentálních jevů na mozkovou činnost spíše příslibem do budoucnosti, a proto považujeme sféru mentálního (myšlenky, city, vůle, představy, tzv. mentální kauzalita apod.) za reálnou.

Ale zpět k psychokinezi. M. Kaku uvádí, že „je naprosto v rámci fyzikálních zákonů, pokud bude v budoucnosti někdo vycvičen aby silou vůle ovládal elektronické zařízení, které by mu dodalo jakoby božské schopnosti.

Psychokineze zesílená rádiovými vlnami nebo počítačem je naprosto reálnou možností. Jako primitivní psychokinetické zařízení by bylo možné využít například EEG. Když si lidé (stížení např. srdeční arytmií, pozn. B.F.), sledují na obrazovce své vlastní mozkové vlny, nakonec se naučí vědomě, byť jen do jisté míry, ovlivňovat mozkové vzorce, které vidí. Tento proces se nazývá „biologická zpětná vazba“ neboli biofeedback.

Protože neexistuje přesný nákres propojení neuronů se svaly, musí se pacient těmto vztahům aktivně učit skrze počítač.

Jednotlivec se tak nakonec může naučit vytvářet na obrazovce určité vlnové obrazce zcela dle svého přání. Tyto obrazce bychom následně

mohli zaslat z obrazovky do počítače, naprogramovaného tak, aby je rozpoznal a na jejich základě provedl přesně určený pokyn, například zapnul určitý spínač nebo spustil motor. Jinými slovy, člověk by mohl pouhým myšlením vytvořit určitý vzorec mozkové aktivity na obrazovce EEG a pomocí něj spustit počítač nebo motor.

Takovým způsobem by například mohli i zcela ochrnutí pouhou silou mysli ovládat svůj invalidní vozík. Nebo pokud by uměli na obrazovce vytvářet 23 různých vzorců, mohli by jich využívat k psaní. Stále by se ovšem jednalo o velmi hrubý způsob přenosu myšlenek. Nacvičit si manipulaci s vlastním mozkem pomocí biologické zpětné vazby navíc zabere mnoho času (Kaku 2010, 97).

Nedávno proběhla v tisku zpráva pod titulkem „Myšlenka ovládla hmotu“, referující o experimentu se šimpanzy, jimž byly do mozku zavedeny elektrody a následně se podrobili tréninku, takže dokázali „silou myšlenky“ řídit robotické rameno přes internet, např. přiblížit si potravu.

„Při předchozích experimentech“, pokračuje Kaku, „s pacienty sledujícími své vlastní EEG byla biologická zpětná vazba pomalá a pracná. Jestliže však pacientovi při rozeznávání myšlenkových vzorců pomáhá počítač, doba zácvičení se podstatně zkrátí.“ (Kaku 2010, 98) „Ovládání počítače vlastní myslí tedy již není nemožné. Znamená to ale snad, že jednoho dne budeme schopni manipulovat s předměty, zvedat je do vzduchu a tam s nimi pohybovat pouhou myšlenkou?“ (Kaku 2010, 99).

Na tuto otázku M. Kaku odpovídá kladně na základě perspektivního využití nanotechnologie a konstrukce nanorobotů. Celou kapitolu pak M. Kaku uzavírá: „Byť je psychokineze za dnešních podmínek nemožná, mohla by se stát v budoucnu skutečností, pakliže se naučíme lépe rozumět tomu, jak zpřístupnit myšlenky v našem mozku pomocí EEG, MRI a jiných metod. Již v tomto století bychom mohli umět s použitím myšlenkami řízeného přístroje manipulovat se supravodiči při pokojové teplotě a provádět tak kousky nerozlišitelné od kouzel, a v příštím století by mohlo být možné přerovnat molekuly v makroskopickém předmětu. Psychokineze se tak stává nemožností I. řádu.“ (Kaku 2010, 103).

Z realistického hlediska nelze v současnosti existenci mentálních sil, schopností a interakcí bez ohledu na možnost, že v budoucnu budou „redukovány“ a vysvětleny na základě mozkových procesů, popírat.

Mentální entity nejsou podle mého názoru pouze odlišným popisem pomocí tzv. mentálního jazyka. Vzniká tak otázka, jaké důsledky může mít tato koncepce pro ontologii a pro teorii poznání.

Pokud jde o ontologii jako nauku o bytí, ve filosofii stále vládne představa tradující se z antiky, že na rozdíl od jednotlivých vědeckých disciplín filosof má přístup k pravému, základnímu a neměnnému bytí.

Toto stanovisko však koliduje s výsledky vědeckého poznání, které prokazuje, že ontologie – alespoň v našem vesmíru – se mění. V důsledku vývoje (evoluce) vznikají nové vrstvy reality, které zpětně působí na vrstvy předcházející, například vznik života, vznik vědomí a poznání. Konkrétními příklady takových změn mohou být změna atmosféry Země po vzniku zelených řas, v současnosti vliv antropogenních faktorů na geologické a atmosferické procesy.

Také v gnoseologii (nauce o poznání) stále převažuje představa, že člověk jako homo rationalis tvoří jakousi konstantu, že lidský subjekt (od Descarta) myslí, uvažuje stále stejně. I když nelze pomíjet biologické předpoklady vzniku vědomí, poznání vzniká až na úrovni sebe-reflexivního vědomí a tvoří tak novou „vrstvu“ reality. K základním charakteristikám poznání patří, že je pojmové (jazykově, graficky) vyjadřitelné, že je komunikativní – sdělitelné a ověřitelné, pozorovatelné, experimentálně, argumentačně testovatelné.

Z těchto skutečností vychází i kognitivismus, komplex věd považující poznání za reálný proces a přinášející z různých přístupů a aspektů nové poznatky.

Významný anglický fyzik a kosmolog A. S. Eddington (1892-1944), ve své knize *The Philosophy of Physical Science* (1939) přirovnal práci vědce k rybáři, který loví pomocí sítí: čím menší oka, tím uloví více exemplářů. Pro poznání skutečnosti to znamená, že čím preciznější nástroje a přístroje má vědec k dispozici, tím dosahuje hlubšího poznání.

Dnes snad nelze pochybovat o tom, že používání přístrojů, které zesilují naše smyslové schopnosti, přispívá k rozvíjení a prohlubování poznání. Od dob Galileiho a Leeuwenhoeka (mikroskop) si každá vědecká disciplína vytvořila celou paletu přístrojů a nástrojů, pomocí nichž dosahuje úspěšných výsledků.

Soubor těchto prostředků představuje kognitivní technologii, bez níž si nelze představit úspěšnou vědeckou činnost. Spektrální analýza v astronomii, hmotová a iontová analýza v chemii a analýza DNA v genetice, zobrazovací metody v medicíně, jejichž činnost je zesilována použitím počítačů, to jsou dnes neodmyslitelné nástroje vědeckého výzkumu.

V závislosti na použité technologii se mění nejen obraz světa, prostřednictvím stále se prohlubujících poznatků jednotlivých vědeckých disciplín, ale i možnosti ovlivňování usměrňování procesů a jevů k člo-

věku a společnosti potřebným a požadovaným změnám (možnosti udržitelného vývoje, ekologie, zdravá populace apod.). Přístroji a počítači zesílená kognitivní technologie má ve svých důsledcích vliv i na ontologii, na harmonizaci vztahu člověka a přírody, realizaci požadovaných společenských vztahů.

Podle některých filosofických koncepcí však je reálné pouze to, co přijímáme pouze na základě kognitivní technologií nezesílených smyslů. Jsou to zastánci fenomenologie a koncepce přirozeného světa (např. Velický, Trlifajová, Kouba 2010).

Tyto koncepce je však podle mého názoru nutno považovat za anachronismus a pro vědecký výzkum nemají pozitivní význam. Podle mého názoru existuje i mentální kognitivní technologie, která má – obrazně řečeno – charakter rybářské sítě, pomocí níž vědec uskutečňuje své výzkumy.

Jako příklad může sloužit analýza reality pomocí kategorií věci a vlastnosti. Z dnešního hlediska si lze stěžít představit, jak by bylo možné „reálně“ oddělit nebo odlišit věc jako „nositele“ vlastností od těchto vlastností samotných. Avšak mentálně, v našem myšlení je toto myšlenkové schéma běžně používané a ve filosofii bylo povýšeno na vztah substance a akcidence. Nekonečná diskuse o povaze tohoto substančního paradigmatu však nevedly k žádným pozitivním výsledkům. Nakonec tato problematika byla v novodobé filosofii opuštěna.

Podobná situace vznikla v souvislosti s kategorií vztahu. Již Bertrand Russell (1872–1970) si nevěděl rady, jak zařadit vztahy do své ontologie logického atomismu (Russell 1927), proto jim přiřadil jinou vrstvu existence. Vztahy podle Russella „subsistují“ nebo „mají bytí“ (spolu s kvalitami a obecninami). Pro vztahy platí, že musí existovat někdo (vědomý subjekt), který příslušné entity a jejich interakce uvádí do vztahu. Je sice možné obrazně (metaforicky) považovat interakce za vztahy, avšak v přírodě existují „jen“ struktury (přírodní druhy) a jejich interakce. Je zajímavé, že tyto původně mentální nástroje mapování reality se reifikují, takže dnes nikdo nepochybuje, že existuje „objektivně“ rovník a celá geografická síť rovnoběžek a poledníků.

Jiná situace nastává v případě společenských vztahů, které již předpokládají existenci vědomých subjektů. Například u Marxe tvoří výrobní vztahy (základna) rozhodující faktor ekonomického a tím – podle jeho koncepce – i společenského vývoje (Marx a Engels 1958). Je pozoruhodné, jak ani v rámci marxistické filosofie se existence výrobních vztahů nevešla do rámce materialistického systému a musela být slovní rétorikou zahrnuta do „objektivní reality“.

Analogickou mentální sítí lze identifikovat i v případě teorie systémů. Na základě termodynamiky byly rozlišeny uzavřené, izolované systémy a otevřené systémy, které vyměňují s okolím látku a energii. V roce 1932 Ludwig von Bertalanffy (1901–1972) rozšířil paletu systémů na biologické objekty jako cílově zaměřené otevřené systémy ve stavu dynamické rovnováhy. A konečně kybernetika zavedla do vědy systémy se zpětnou vazbou, které vyměňují s okolím informace. Přitom informaci definoval zakladatel kybernetiky Norbert Wiener (1894–1964) jako „název pro obsah toho, co se vymění s vnějším světem, když se mu přizpůsobujeme a působíme na něj svým přizpůsobováním“ (Wiener 1963, 32). Tento efemerní pojem informace se stal základním kamenem teorie informace a rozsáhlé informační technologie, která je neodmyslitelná od přístupů současné vědecké metodologie.

Co je v této souvislosti důležité, je skutečnost, že systém se „zavádí“ na reálné struktury, tedy opět ve smyslu Eddingtonovy sítě.

Ve výčtu materiálních nástrojů by neměla chybět ani teorie pravděpodobnosti a statistika (A. de Moivre, A. N. Kolmogorov), které na rozdíl od klasického striktního determinismu mění obraz světa a umožňují nové přístupy k interpretaci přírodních i společenských dějů.

Uvedené příklady „obecné“ mentální technologie ovlivňují, přesněji stávají se přímo součástí vědecké teorie a metodologie, které je možné považovat rovněž za kognitivní mentální technologii.

Ve vědeckém výzkumu je používána celá paleta různých metod, od obecných myšlenkových procesů (analýza, syntéza, abstrakce, idealizace) až po specifické metody závislé na vývoji poznání v konkrétní disciplíně.

Ukazuje se, že nejsilnější a nejproduktivnější metody jsou spojené s progresivní vědeckou teorií. Tyto metody je možné charakterizovat jako teorii v akci. Jsou to určité teorie nebo segmenty teorií, které se stávají nástrojem – metodou dalšího poznávání. Tyto metody jsou použitelné jak ve vlastní disciplíně, tak i interdisciplinárně, v příbuzných a jiných vědách. Příkladem širokého uplatnění těchto metod jsou již uvedené metody spektrální analýzy a dalších hmotnostních a iontových analýz, analýza DNA apod. Tyto metody či kognitivní technologie zesílené spojením s počítači nesmírně urychlují postup poznání a na základě moderní technologie umožňují účinné zasahování do reality, ovlivňování přírodních a společenských procesů.

Nejmarkantněji se ovlivňování reálných procesů projevuje v sociálních vědách. Příklady tzv. samosesplňujících a sebevražedných předpovědí a jejich vlivu na další průběh sociálních procesů jsou známy

z minulosti a projevují se i dnes v identifikaci a řešení současné finanční a ekonomické krize.

Tyto skutečnosti nasvědčují tomu, že proces poznání je spojen (i když nikoli bezprostředně, ale s určitým fázovým spožděním) s kreativní, tvůrčí aktivitou vědecké činnosti a umožňuje prostřednictvím technologie a vzniku nových artefaktů ovlivňovat reálné procesy a modifikovat je v zájmu člověka. Člověk nejen realitu poznává, ale současně ji i utváří. Je to v obrázkovém smyslu dialog založený na informační zpětné vazbě mezi přírodou a společností a člověkem jako poznávajícím subjektem, který sám je „součástí přírodních a společenských procesů. V důsledku sebereflexivního vědomí a tvůrčí konstrukce kognitivních sítí je schopen rozšiřovat a prohlubovat poznání reality i sebe sama. To si uvědomoval i K. Popper, když uznával určitý závan induktivismu v poznání na základě předpokladu, že „realita, i když je neznámá, je v některých aspektech podobná tomu, co nám říká věda“ (Schilpp 1974, 1192).

*Katedra filozofie
Filozofická fakulta
ZČU v Plzni
Sedláčkova 19
306 14 Plzeň
fajkus@kfi.zcu.cz*

LITERATURA

- EDDINGTON, A. S. (1939): *The Philosophy of Physical Science*. Cambridge.
- KAKU, M. (2010): *Fyzika nemožného*. Praha: Argo – Dokořán.
- MARX, K., ENGELS, B. (1958): *Německá ideologie*. I. Feuerbach. Spisy sv. 3, Praha: SNPL, 31–90.
- SCHILPP, P. A. (ed.) (1974) *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle, Illinois: Open Court.
- RUSSELL, B. (1927): *Problémy filosofie*, Praha.
- VELICKÝ, B., Trlifajová, K., Kouba, P. et al. (eds.) (2010): *Spor o přirozený svět*, Praha: Filosofía.
- WIENER, N. (1963): *Kybernetika a společnost*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

James Clerk Maxwell on Theory Constitution and Conceptual Chains

Igor Hanzel

Comenius University in Bratislava

Abstract: The aim of this paper is to analyze J. C. Maxwell's *Treatise on Electricity and Magnetism* at the levels of scientific theory and methodology in order to show that it displays certain highly specific epistemic features. We shall start with a reconstruction of the method by means of which it is constituted by briefly delineating the main partial theories utilized up by Maxwell. Next, we shall show that the *Treatise* also involves potentially also an additional method of theory constitution that was not, however, employed by Maxwell. This method, as we will show next, enables one to employ the *Treatise* as a 'structuro-anatomic key' for the reconstruction of those theories in which the *Treatise* initially originated. Then will provide a critical reflection on Maxwell's views on the swing from reflections on vortices and "idle-wheel" particles, which he introduced in the article "On Physical Lines of Force" to the examination of the employed Lagrange's method of analytic mechanic. Finally, we shall employ Maxwell's *Treatise* as a "key" for the analysis of the more recent discussion of the so-called 'Inconsistency of Classical Electrodynamics.'

Keywords: J. C. Maxwell, *Treatise on Electricity and Magnetism*, *On Physical Lines of Force*, methodology, scientific theory, method of theory construction

1 Introduction

The aim of this paper is to analyze J. C. Maxwell's *Treatise on Electricity and Magnetism* (hereafter, *Treatise*) at the levels of *scientific theory* and *methodology* in order to show that it displays certain highly specific epistemic features. We shall start with a reconstruction of the method by means of which the *Treatise* is constituted by briefly delineat-

ing the main partial theories utilized up by Maxwell as the starting points for the creation of a theory of electromagnetism.

Next, we shall show that the *Treatise* also involves, at least potentially, also an additional method of theory constitution that was not, however, employed by Maxwell. This method, as we will show next, enables one to employ the *Treatise* as a ‘structuro-anatomic key’ for the reconstruction of those theories in which the *Treatise* initially originated. We then will provide a critical reflection on Maxwell’s views on the swing from reflections on vortices and “idle-wheel” particles, which he introduced in the article “On Physical Lines of Force” (hereafter “Physical”), to the examination of Lagrange’s method of analytic mechanic employed in the *Treatise* which seems to be free from these reflections.

Finally, we shall employ Maxwell’s *Treatise* as a “key” for the analysis of the more recent discussion of the so-called ‘Inconsistency of Classical Electrodynamics.’

2 *Treatise’s* Method of Theory Constitution

Maxwell employs three partial theories as the basis for his conceptual synthesis in the *Treatise* – electrostatics, electrokinematics, and the theory of magnetism.

2.1 Electrostatics

In the framework of electrostatics, Part I of the *Treatise*, understood as a study of the phenomena of electricity in repose, Maxwell takes as the point of departure the description of phenomena produced in certain experiments: the phenomenon of electrification by friction yielding concepts like positive and negative electrification, electrification by induction and conduction based on experiments with a metal hollow vessel subject to electrification under various conditions, yielding, finally, the term “electricity” understood as a physical quantity synonymous with the total electrification of a body (1954, Vol. I, Arts 34–35, 38–39).¹

¹ In our references to and quotations from Maxwell’s *Treatise* we provide the respective article number in the *Treatise* as “Art.”

Next, he starts reflecting on the force interaction between two bodies charged by e and e' of units of electricity so that for f , as the force of repulsion between charges e and e' holds $f = ee'r^2$ (1954, Vol. I, Art. 41, 45–46). This enables him to pass to the term “electric field” understood as “the portion of space in the neighbourhood of electrified bodies, considered with reference to electric phenomena” (1954, Vol. I, Art. 44, 47), and where the investigation of this field he regards as the essential feature of his own investigation into the nature of electricity. If e stands for the charge of a body, F for the force acting on this body, then it holds that $F = Re$, where R is a function of the distribution of electricity in other bodies in the field and it is labeled by Maxwell as the “resultant electromotive intensity at the given point of the field” (1954, Vol. I, Art. 44, 48). Its vector notation is given by Maxwell via the German letter \mathfrak{E} , we use for it the bold letter \mathbf{E} .² Based on the concept of electric intensity he considers, as a thought experiment, that if charge e is shifted from point A to point B , then \mathbf{E} is the total electromotive force along the path AB and $e\mathbf{E}$ is the work done by this force on that body. Once he chooses B as a reference point for all other points in the field, then \mathbf{E} along the path from A to B is labeled as “potential of point A ” (1954, Vol. I, Art. 45, 48), to which, as a physical quantity, he later assigns the sign Ψ , while B is placed, at least in mind, at an infinite distance from other points.

Based on the concept of potential he then labels the difference of potentials between two points of a conductor as the “electromotive force between two points” (1954, Vol. I, Art. 49, 52). He also introduces also the concept of *line of force* as “the line described by a point moving always in the direction of the resultant intensity” (1954, Vol. I, Art. 47, 51), the concept of *electric tension* viewed as a force acting on a (unit) area of the surface of a conductor (1954, Vol. I, Arts. 47–48, 51) and, later on, also the concept of the *capacity of a conductor* as given by the ratio of the electric charge of the conductor and of its potential. As a conclusion of Chapter I, Maxwell introduces the term “specific inductive capacity” or “dielectric constant of the substance,” symbo-

² In this paper we replace Maxwell’s German letters standing for vector quantities by bold Latin letters. We hold to Maxwell’s notation that uses the same notation for a partial as for a total differential.

lized later as K , and understood as the capacity of an accumulator with a dielectric as compared to that with air as substance (1954, Vol. I, Art. 52, 55), as well as the term “electric polarization” understood as a state in which each particle under the impact of electric intensity becomes positive on one side and negative on the other, thus electric polarization “consists of electric displacement” (1954, Vol. I, Art. 60, 65).

The chain of introduction of new terms for physical quantities goes on in Chapter II. Here Maxwell brings in the terms “electric volume-density,” ρ , “electric surface-density,” σ , “electric line-density,” λ , and then considers again the resultant electric vector intensity \mathbf{E} as causing a displacement of electricity in the body, and thus causing, if the body is a dielectric, a displacement of electricity in it. If the vector \mathbf{D} stands for displacement and K for the specific inductive capacity of the di-

electric, then $\mathbf{D} = \frac{1}{4\pi} K\mathbf{E}$ holds (1954, Vol. I, Art. 68, 75–76). According to Maxwell, as long as \mathbf{E} is continuously acting on the conductor, then what is produced is the so-called *current of conduction*.

Next, Maxwell defines the term *potential at a point* as “the work to be done by an external agent in order to bring the unit of positive electricity from an infinite distance to the given point” (1954, Vol. I, Art. 70, 78) and for which he states the *Poisson equation* $\nabla^2\Psi = 4\pi\rho$,³ that is, electrical density when multiplied with 4π , yields the concentration of the potential.

In Chapter IV, Part I of the *Treatise*, Maxwell shows that the quantity \mathbf{E} equals the space variation of the potential Ψ , and it holds $\mathbf{E} = -\mathbf{grad} \Psi$, and mutually relates the quantities \mathbf{D} and \mathbf{E} by means of the equation $\mathbf{E} = 4\pi\mathbf{D}$ for standard media where \mathbf{D} has the components f, g, h in the direction of the axes x, y, z respectively, while for isotropic media holds $\mathbf{E} = 4\pi K\mathbf{D}$ (1954, Vol. I, Art 101e, 145).

2.2 Electrokinematics

In Part II of the *Treatise* Maxwell deals with quantities and their relations in framework of *electrokinematics* as the theory dealing with the

³ Here ∇^2 stands for the square of the nabla operator ∇ .

motion of electric charges in its most abstract aspect, that is, without paying attention to the causes of this motion (Maxwell 1952, 26).

Based on the concept of electric potential and considering at the same time the potentials of two conductors A and B , so that for their respective potentials it holds that $\Psi_A > \Psi_B$, one obtains by connecting A and B by means of a conductor C , *electric current*, that he then differentiates into a transient and a steady current; the latter being produced, for example, by a voltaic battery. Once the latter becomes a part of a circuit, Maxwell brings in *Ohm's law*.

2.3 Theory of magnetism

In Part III of the *Treatise* Maxwell presents the theory of magnetism by introducing terms like “axes of a magnet,” “direction of magnetic force,” and “strength of the pole of a magnet,” the last of which he views as synonymous with “quantity of ‘magnetism,’” where in each magnet it holds that this quantity as a total is zero (1954, Vol. II, Art 377, 4). He then introduces the term “magnetic moment” understood as the product of the length of a uniformly and longitudinally magnetized bar magnet with the strength of its positive pole, as well as the term “intensity of magnetization” of a magnetic particle. This quantity is initially represented as I and then as vector \mathbf{J} , understood as the ratio of the magnetic moment of that particle to its volume; its direction being defined by the direction cosines λ , μ , and ν .⁴ Based on quantity I and λ , μ , ν , one can then describe the *magnetization of a magnet* by means of the three components A , B , and C of \mathbf{J} , so that $A = I\lambda$, $B = I\mu$, $C = I\nu$.

Next, Maxwell introduces α , β , and γ as the components of an *external magnetic force*, in vector notation symbolized as \mathbf{H} . Based on \mathbf{H} and \mathbf{J} , Maxwell then brings in the description of the actual force on a unit pole by means of the vector \mathbf{B} (and its components a , b , c), so that it holds $\mathbf{B} = \mathbf{H} + 4\pi\mathbf{J}$ (1954, Vol. II, Art. 399, 25). Here \mathbf{B} stands for the vector of *magnetic induction*, \mathbf{H} for the vector of *magnetic force*, and \mathbf{J} for the vector of *magnetization*.

Maxwell then, with respect to \mathbf{B} , introduces yet another quantity, namely, \mathbf{A} , labeled initially as the *vector potential of magnetic induction*,

⁴ For an explication of this concept see Simpson (1998, 183–184)

with F , G , and H as its components, so that it holds that this magnetic induction is the **curl** of its vector potential; in symbols: $\mathbf{B} = \mathbf{curl} \mathbf{A}$ (1954, Vol. II, Art. 406, 31–32).

In a final step, Maxwell reflects on magnetization from the point of view of its production and change and starting from the supposition that \mathbf{J} is proportional to \mathbf{H} , he labels their mutual ratio as the *coefficient of induced magnetization*, κ , so that it holds that $\mathbf{J} = \kappa\mathbf{H}$ (1954, Vol. II, Art. 426, 50). By unifying the last equation with the equation $\mathbf{B} = \mathbf{H} + 4\pi\mathbf{J}$ one obtains the equation $\mathbf{B} = (1 + 4\pi\kappa)\mathbf{H}$, so that the ratio of \mathbf{B} to \mathbf{H} equals $1 + 4\pi\kappa$. The expression $1 + 4\pi\kappa$ Maxwell labels as *magnetic inductive capacity of a substance* that, as a quantity, differs from the quantity κ .

3 The Synthesis

Part IV of the *Treatise* unifies the partial theories outlined already into one system of equations for quantities. As a point of departure Maxwell draws on Ørsted's experiments showing that a wire connecting the ends of a voltaic battery affects a nearby magnet. According to Maxwell, behind this impact is a force in the space surrounding the wire that is acting on the magnet. He views this space as a magnetic field because the force depends on both the strength of the current in the wire and the location of the latter. So, he applies the quantities like \mathbf{B} and \mathbf{H} for the description of this field and the determination of the force acting on any portion of an electric circuit placed into a magnetic field.

Next, Maxwell deals with the phenomenon of magneto-electric induction in an experimental set up involving two conducting circuits, the so-called primary and secondary, so that the former is connected to a voltaic battery and the latter to a galvanometer, and both have mutually parallel straight parts. He considers the case when current is sent through the straight part of the primary circuit and the galvanometer indicates, as an effect, at the instance of sending the current, a current in the secondary circuit that is of a direction opposite to the current in the primary circuit; this he labels as the *induced current* (1954, Vol. II, Art. 530, 178). It also holds that any variation of the primary current generates an electromotive force in the secondary cir-

cuit, so that an increase (or decrease) of the primary current generates an electromotive force of an opposite (or the same) direction as compared to the current; and when the primary current is constant, no electromotive force is produced.

Then, Maxwell considers cases of induction caused by the motion of either the primary or the secondary circuit. He then generalizes these cases by into an experimental set up with a primary coil A and a secondary coil B , and shows (1954, Vol. II, Art. 539, 186) that when simultaneous movements of coil A from A_1 to A_2 and of coil B from B_1 to B_2 take place, while in coil A the current changes from γ_1 to γ_2 , the total induction current depends only the initial and final states represented by the triples A_1, B_1, γ_1 and A_2, B_2, γ_2 . In Maxwell's notation the total induction current is represented as $F(A_2, B_2, \gamma_2) - F(A_1, B_1, \gamma_1)$, where F is a function of positions A, B and of the current γ . This function is further specified by Maxwell as M , so that it then holds $C\{M_1\gamma_1 - M_2\gamma_2\}$, where C stands for the conductivity of the second circuit and $M_1\gamma_1$ ($M_2\gamma_2$) for the initial (or final) values of M and γ . Thus, Maxwell's interpretation is that the total current of induction depends of the change of a quantity represented as $M\gamma$, where γ stands for the primary current and M has its origin in the movements of the circuits, while $M\gamma$ as a whole is interpreted as the *number of lines of force that pass at any instance through the circuit*.

Next, Maxwell brings in the concept of the electromotive force and unifies it with that of the number of lines of forces so that it holds that "[t]he total electromotive force acting around a circuit at any instant is measured by the rate of decrease of the number of lines of magnetic force which pass through it" (1954, Vol. II, Art. 541, 189), and where instead of "number of lines of magnetic force" one can use the term "magnetic induction through the circuit."

Chapter IV of Part IV is important, from the point of view of our paper, because for the first time Maxwell states at the general level—in the framework of the *Treatise*—his ambition not to define the forces at work in electromagnetic phenomena but to *get rid of them* (1954, Vol. II, Art 552, 198):

We are ... led to inquire whether there may not be some motion going on in the space outside the wire, which is not occupied by the electric current, but in which the electromagnetic effects of the current are ma-

nifested. I shall not at present enter on the reasons for looking in one place rather than another for such motions, or for regarding these motions as of one kind rather than another. What I propose now to do is to examine the consequences of the assumption that the phenomena of the electric current are those of a moving system, the motion being communicated from one part of the system to another by forces, the nature and laws of which we do not even attempt to define, because we can eliminate these forces from the equations of motion by the method given by Lagrange for any connected system. In the next five chapters of this treatise I propose to deduce the main structures of the theory of electricity from a dynamical hypothesis of this kind.

Accordingly, with respect to the phenomenon of electric current this means the following (1954, Vol. II, Arts. 551-552, 197-198):

We have already shown that it has something very like momentum, that it resists being suddenly stopped, and that it can exert, for a short time, a great electromotive force. But a conducting circuit in which a current has been set up has the power of doing work in virtue of this current, and this power cannot be said to be very like energy, for it is really and truly energy. ... It appears, therefore, that the system containing an electric current is a seat of energy of some kind; and since we can form no conception of an electric current except as a kinetic phenomenon, its energy must be kinetic energy. ... We have already shewn that the electricity in the wire cannot be considered as the moving body in which we are to find this energy [since] ... the presence of other bodies near the current alters its energy. ... What I propose now to do is to examine the consequences of the assumption that the phenomena of electric current are those of a moving system.

Maxwell's desire to get rid of the concept of force is then realized by Maxwell step by step in Chapters V through VII. In Chapter V, he applies Lagrange's method of analytic mechanics, to his considerations of a physical system which is (1954, Vol. II, Art. 555, 200)

connected by means of suitable mechanism with a number of moveable pieces, each capable of motion in straight line, and no other kind of motion. The imaginary mechanism ... connects each of these pieces with the system. The use of this mechanism is merely to assist the imagination in ascribing position, velocity, and momentum to what appear in Lagrange's investigation, as pure algebraic quantities.

He assigns the symbols “ q_1 ,” “ q_2 ,” ... to the positions of the different pieces of the system, while “ \dot{q}_1 ,” “ \dot{q}_2 ,” ... stand for their velocities. Next, Maxwell assigns to the system the momentum p for which holds $p = \int Fdt$, where F stands for the system of forces, the whole right side for “Impulse of the force” (1954, Vol. II., Art.. 558, 201), and T for the total kinetic energy of the system. The quantities q , p and T are then unified in the equation $F_x = \frac{dp_r}{dt} + \frac{dT_p}{dq_r}$,⁵ and for kinetic energy holds

$T_p = \frac{1}{2}(p_1 \frac{dT_p}{dp_1} + p_2 \frac{dT_p}{dp_2} + etc.)$.⁶ Then, Maxwell proves that for kinetic energy expressed in terms of momenta and velocities holds $T_{p\dot{q}} = \frac{1}{2}(p_1\dot{q}_1 + p_2\dot{q}_2 + etc.)$. Finally, a third way of expressing the kinetic energy of the system is by employing T involving only velocities, $T_{\dot{q}}$.

Based on the equation for T_p , Maxwell then claims that he can get rid of the term “impulsive force” by doing the following (1954, Vol. II, Art. 560, 204). He considers, first, the total variation of T_p . So as $T_p = T_p(p, q)$, one obtains

$$\delta T_p = \sum \left(\frac{dT_p}{dp} \delta p \right) + \sum \left(\frac{dT_p}{dq} \delta q \right).$$

If one now considers the case of an instantaneous impulse, that is, $\delta t \rightarrow 0$, then $\delta q \rightarrow 0$ holds. The last equations then turns into

$$\delta T_p = \sum \left(\frac{dT_p}{dp} \delta p \right).$$

And, if at the same time one views in general the increment δT as caused by the action of an infinitesimal impulse with components δp_1 , δp_2 , etc., then for this increment it holds that $\delta T = \sum (\dot{q} \delta p)$.

⁵ Here “ T_p ” stands for kinetic energy in terms of the variables q and the momentum p .

⁶ The subscript “ r ” indicates that the respective magnitude belongs to the variable q_r .

By comparing the last two equations one obtains $\dot{q} = \frac{dT_p}{dp}$, that is “the velocity corresponding to the variable q is the differential coefficient of T_p with respect to the corresponding momentum” (1954, Vol. II, Art. 560, 204). From this resulting equation, to which Maxwell assigns the numeral (3), he draws the following conclusion (1954, Vol. II, Art. 560, 204):

We have arrived at this result by the consideration of impulsive forces. By this method we have avoided the consideration of configuration during the action of the forces. But the instantaneous state of the system is in all respects the same, whether the system was brought from a state of rest to the given state of motion by the transient application of impulsive forces, or whether it arrived at that state in any manner, however gradual. ... Hence, the equation (3) is equally valid, whether the state of motion of the system is supposed due to impulsive forces, or to forces acting in any manner whatever. We may now therefore dismiss the consideration of impulsive forces.

In Chapter VI, entitled “Dynamical Theory of Electromagnetism,” Maxwell applies the apparatus developed in Chapter V to a system of conductors, which he now views as a dynamical system with kinetic energy, and about which he claims in a similar vein as he did in Chapter IV: “The nature of the connexions of the parts of this system is unknown to us, but as we have dynamical methods of investigation which do not require a knowledge of the mechanism of the system, we apply them to this case” (1954, Vol. II, Art 570, 213).

In Chapter VII, Maxwell applies Lagrange’s method to conducting circuits A_1, A_2 , etc. so that now x_1, x_2 , etc. stand for the form and position of the conductor while \dot{y}_1, \dot{y}_2 , etc. etc. stand for the actual current. For the electrokinetic energy of the system it holds that $T = \frac{1}{2}L_1\dot{y}_1^2 + \frac{1}{2}L_2\dot{y}_2^2 + etc. + M_{12}\dot{y}_1\dot{y}_2 + etc.$ It is worth noticing here how Maxwell interprets the terms L_1, L_2, M_{12} , etc. In the language of dynamics they stand for the electric moment of inertia of A_1, A_2 , etc. and the electric product of inertia of two circuits A_1, A_2 , etc. On the other hand, with respect to the very electromagnetic process L_1, L_2 , etc. stand for the *coefficients of self-induction* of the circuits A_1, A_2 , etc., while M_{12} , etc. stand for the *mutual induction* of A_1 and A_2 , etc. Such an

electromagnetic interpretation of the coefficients and variables appearing in Lagrange's method is then applied to concepts like electromotive force, electromagnetic force, as well as to cases when two circuits interact (1954, Vol. II, Arts. 579–583, 224–227).

In Chapter VIII the application of Lagrange's method leads to the formulation of the equations (A) through (C). Worth noting here is Maxwell's claims that starting from this chapter, he is taking a completely fresh approach in his theory construction, and that he shall "begin from a new foundation, without any assumptions except those of the dynamical theory as stated in Chapter VII" (1954, Vol. II, Arts. 585, 229). By further developing his ideas on the quantity he denoted as "*M*," he is able to arrive at the derivation of a vector whose components are *F*, *G*, *H* in the direction of the axis *x*, *y*, and *z* respectively. He denotes this vector as **A**, and states about it the following (1954, Vol. II, Arts. 590, 232):

The vector **A** represents in direction and magnitude the time-integral of the electromotive intensity which a particle placed at a point (*x*, *y*, *z*) would experience if the primary circuit were suddenly stopped. We shall therefore call it the Electrokinetic Momentum *at the point* (*x*, *y*, *z*). It is identical with the quantity which we investigated in Art. 405 under the name of the vector-potential of magnetic induction.

Subsequently, he introduces three new quantities *a*, *b*, *c* as components of a vector **B**, so that it holds in the so-called quaternion (or vector) notation that

$$(A) \quad \mathbf{B} = \text{curl } \mathbf{A}$$

Then, Maxwell derives the equations for electromotive intensity, that is, a set of three equations for the components *P*, *Q*, *R* of the vector **E**, so that it holds in the quaternion form that

$$\mathbf{E} = V \cdot \mathbf{G}\mathbf{B} - \dot{\mathbf{A}} - \text{grad } \Psi,$$

The symbol "*V*" expresses the idea that from the multiplication of the vectors **G** (vector of velocity of a point) and **B**, only its vector component should be taken into account. In modern notation this can be expressed as "**G** × **B**." We thus have:

$$(B) \quad \mathbf{E} = \mathbf{G} \times \mathbf{B} - \dot{\mathbf{A}} - \text{grad } \Psi.$$

Finally, he derives the equations for the components X, Y, Z of the vector of electromagnetic force \mathbf{F} , so that it holds in vector notation that

$$(C) \quad \mathbf{F} = \mathbf{C} \times \mathbf{B} + e\mathbf{E} - m\text{grad } \Omega,$$

where \mathbf{C} stands for the total (true) electric current (with components u, v, w), e for electric volume density, m for volume density of magnetic matter, and Ω for the magnetic potential.

In Chapter IX, Maxwell presents the equations (D) through (L) which he labels as the “general equations of the electromagnetic field.” From the point of view of this paper, the most important of these are the following. The equation of electric current

$$(E) \quad 4\pi\mathbf{C} = \text{curl } \mathbf{H},$$

and the equation of true current

$$(H) \quad \mathbf{C} = \mathbf{K} + \frac{d\mathbf{D}}{dt}.$$

4 Treatise and its Method of Constitution

As shown earlier, the point of departure of Maxwell’s theory constitution in the *Treatise* are three partial theories: electrostatics with the quantities $\mathbf{E}, \mathbf{D}, \Psi$; electrokinematics with the quantities total electric current \mathbf{C} and resistance R ; and the theory of magnetism with quantities $\mathbf{J}, \mathbf{A}, \mathbf{B}$, and \mathbf{H} . So, the road from these partial theories with their respective quantities to the theory of electromagnetism in Part IV of the *Treatise* can be represented by Figure 1, below.

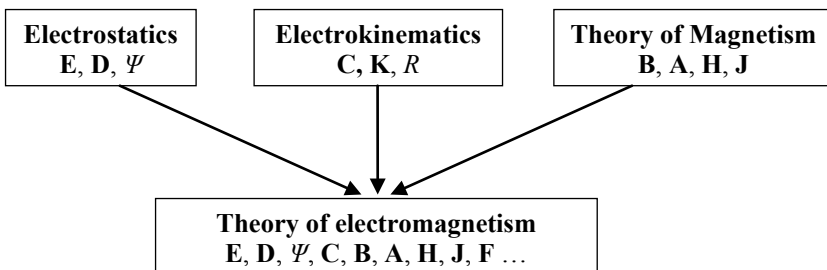

Fig. 1 Maxwell’s synthesis of partial theories in the *Treatise*

The *Treatise* contains also—at least potentially—another method of theory constitution which, however, Maxwell did not employ here, to best of my knowledge.⁷ What we have here in mind is that *once the equations (A) through (L) are derived, one can start to reflect on conditions under which the concepts and equations initially stated in the framework of the partial theories are still valid, and also to find out why historically these partial theories were the starting point for the derivation of the theory of electromagnetism.*

In this view of theory constitution equations (B) and (E) appear to play a central role. According to the former one obtains an electric field not only due to the contribution of the electric potential Ψ , but also due to changes pertaining to the magnetic field, where \mathbf{G} stands for the speed of the *movement* of the magnetic field while $\dot{\mathbf{A}}$ stands for the time-change of the electromagnetic momentum. And in equation (E) the rotation of the magnetic field generates the current \mathbf{C} .

Based on this, one can perform the following *thought operations with physical conditions*. If in (B) both \mathbf{G} and $\dot{\mathbf{A}}$ are put equal to zero, one ends up with a electric field described by the equation

$$(B^*) \quad \mathbf{E} = -\text{grad } \Psi,$$

that is, by the equation already given in the *Treatise* in the description of the electrostatic field. And for a field free of rotations of magnetic field, that is,

$$(E^*) \quad \text{curl } \mathbf{H} = 0,$$

one ends up with $\mathbf{C} = 0$, thus, with a field free of (true) electric current.

One can proceed even further and suppose that all magnetic magnitudes \mathbf{A} , \mathbf{B} , \mathbf{H} , \mathbf{J} , and Ω are put equal to zero, that is, that the magnetic field is literally switched off. One then ends up with a “pure” electric field. In the same manner, one can in mind switch off the electric field by supposing that Ψ , \mathbf{E} , \mathbf{D} , e , \mathbf{K} , \mathbf{D} , and \mathbf{C} are all equal to zero, thus ending up with a “pure” magnetic field.

⁷ Professor T. Blažek from the Department of Theoretical Physics at Comenius University provided valuable advice in our reconstruction of this method of theory constitution.

Based on these thought operations with physical conditions one can complete Figure 1 and obtain Figure 2.

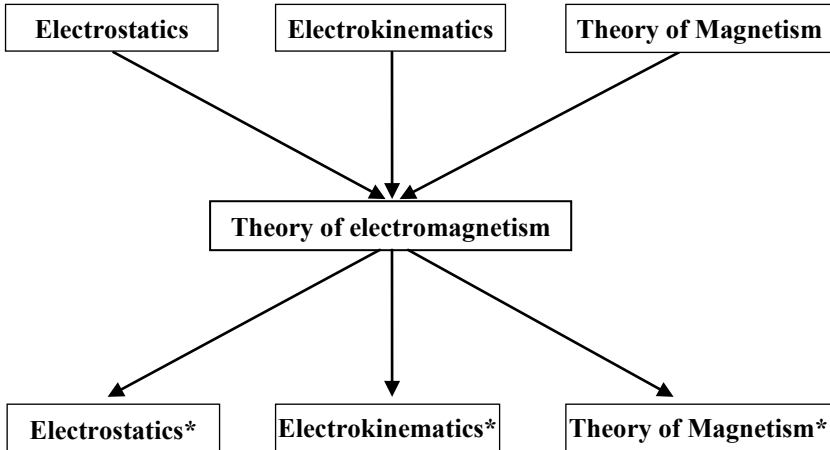

Fig. 2 Method of theory constitution in Maxwell's *Treatise*

Figure 2 shows that Maxwell's theory of electromagnetism in the *Treatise* can serve as a point of departure from which one can derive, as special cases, theories that point back to the historical background and basis of the *Treatise*. To the names of those theories we have assigned a star (i.e., *) in order to indicate that they differ from the theories representing that background and basis. For our purposes, these "starred" theories stand for the 'anatomic keys' that—once the derivations are accomplished—can serve as a theoretical key and guide for the analysis of the respective information on the history of theories of electricity and magnetism. In this way, we may obtain a preliminary means for answering the question *why physicists initially stuck to the partial (non-starred) theories*. The preliminary answer is that these physicists were in an *unintentional* way theoretically and practico-experimentally involved in situations that involved special conditions like $\mathbf{G} = 0$, $\dot{\mathbf{A}} = 0$, $\mathbf{curl} \mathbf{H} = 0$, etc.

What has to be emphasized here is that that preliminary answer to that question is at the same time just a superficial one because from the non-starred theories what is reconstructed is only what was pre-

served inside Maxwell's theory of electromagnetism as given in Part IV of the *Treatise*. The latter can thus serve merely as *a theoretical key and guide for an analysis of the history of electricity and magnetism, but it cannot replace that analysis*, which would involve a substantial submersion into the works of physicists like Faraday, Ørsted, and others.

5 The Background of the *Treatise*: A Conceptual Retrospective

As quoted already above, Maxwell claims in Chapter V, Part IV, about the employment of Lagrange's method the following: "I have applied this method so as to avoid the explicit consideration of the motion of any part of the system except the coordinates or variables, on which the motion of the whole depends" (1954, Vol. II, Art. 554, 200). On the other hand, in Chapter VI one reads that "the nature of the connections of the system is unknown to us, but as we have dynamical methods of investigation which do not require a knowledge of the mechanism of the system [of conductors], we shall apply them to this case" (1954, Vol. II, Art. 570, 213). And then in Chapter VIII he claims that from that point on, he will draw only on the dynamical theory explicated here.

Maxwell even states the following *scientific principle* which is at the basis of this strategy (1965f, 783–784):

in the study of any complex object, we must fix our attention on those elements of it which we are able to observe and to cause to vary, and ignore those which we can neither observe nor cause to vary. In an ordinary belfry, each bell has one rope which comes down through a hole in the floor to the bellringers' room. But suppose that each rope, instead of acting on one bell, contributes to the motion of many pieces of the machinery ... and suppose, further, that all this machinery is silent and utterly unknown to the men at the ropes, who can only see as far as the holes in the floor above them. Supposing all this, what is the scientific duty of the men below? They have full command of the ropes, but of anything else. ... These data are sufficient to determine the motion of every one of the ropes[...] This is all that the men at the ropes can ever know. ... There is no help for it.

And in another article he states about the application of this principle (1965e, 309) as follows.

I have applied this method in such a way as to get rid of the explicit consideration of the portion of any part of the system except the coordinates or variables on which the motion of the whole depends. It is important to the student to be able to trace the way in which the motion of each part is determined by that of the variables, but I think it is desirable that the final equation should be obtained independently of this process.

Let us now try to find out, if Maxwell really holds to these claims. *First*, it is noticing that even in Chapter VII, when dealing with interactions between several electric circuits, he brings in concepts like electromotive force and electromagnetic force, thus explicitly drawing on the conceptual resources given prior to Chapter VII, Part IV, of the *Treatise*. Here he introduces the vector \mathbf{A} with its components F, G, H and declares that it “is identical with quantity which we investigated in Art. 405 [Chapter II, Part III] under the name of the vector-potential of magnetic induction” (1954, Vol. II, Art. 590, 232). He proceeds in a similar manner when, in the process of applying Lagrange’s method to conducting circuits, he interprets terms L_1, L_2 , etc. as the coefficients of self-induction of these circuits and terms M_{12} , etc. as coefficients of mutual induction of these circuits.

Second, in Chapter VIII, Part IV, Maxwell *claims* to bring in *new* quantities a, b, c with their respective equations which, he declares, are components “of a new vector \mathbf{B} ” (1954, Vol. II, Art. 591, 233). But here again he is drawing on already existing conceptual resources in the *Treatise*, when he states that: “we must regard the vector \mathbf{B} and its components a, b, c as representing what we are already acquainted with as the magnetic induction and its components” (1954, Vol. II, Art. 592, 234).

Maxwell himself comments on this reliance upon to conceptual resources of the *Treatise* which antedate his dynamico-Lagrangian reflections as follows (1954, Vol. II, Art. 592, 234):

In the present investigation we propose to deduce the properties of this vector from the dynamical principles stated in the last chapter, with as few appeals to experiment as possible. In identifying this vector, which has appeared as the result of a mathematical investigation, with the magnetic induction, the properties of which we have learned from experiments on magnets, we do not depart from this method, for we introduce no new fact into the theory, we only give a name to a ma-

thematical quantity, and the propriety of so doing is to be judged by the agreement of the relations of the mathematical quantity with those of the physical quantity indicated by the name.

This means that we have here semantical relations which can be expressed in Figure 3 as follows.

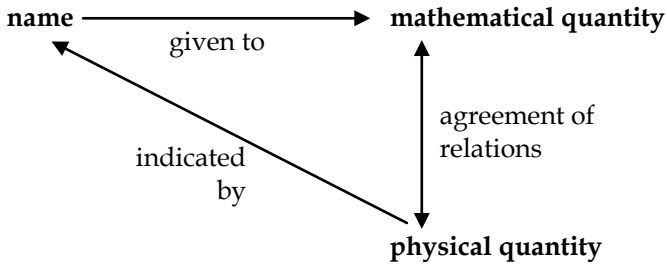

Fig. 3 Maxwell on the relation between mathematical and physical quantities

But this in turn means that what Maxwell labels as “physical quantity” is in fact the *meaning* of a name, where this name is the name of the respective physical quantity, while what he labels as “agreement of relations” stands for the identity of relations into which the respective meanings of the names of mathematical and physical quantities enter. So, the interpretation of quantities *a, b, c* (and of their unification into vector quantity **B**) as the quantity of magnetic induction is based on bringing in the *meanings* of names derived *before* bringing in Lagrange’s method in Chapter VI.

A *third* difficulty with Maxwell’s claims that he will draw exclusively on Lagrange’s method where the latter is free of any reflections on the mechanism connecting the parts of the system under investigation becomes readily seen in his approach to the action of magnetism on polarized light and light in general. Even though he deals with it *after* he has already dealt with Lagrange’s method, nevertheless he claims (1954, Vol. II, Art. 822, 461) that

The consideration of the action of magnetism on polarized light leads ... to the conclusion that in a medium under the action of magnetic force something belonging to the same mathematical class as an angu-

lar velocity, whose axis is in the direction of the magnetic force, forms a part of the phenomenon. This angular velocity cannot be that of any portion of the medium of sensible dimensions rotating as a whole. We must therefore conceive the rotation to be that of very small portions of the medium, each rotating on its own axis. This is the hypothesis of molecular vortices.

Once Maxwell brings the concept of vortex into his description of light and at the same time views light as a type of an electromagnetic wave, then the concept of vortex is spread from the description of light to that of the electromagnetic field. For this reason, at least in our view, Maxwell arrives at the following conclusion (1954, Vol. II, Art. 831, 470)

I think we have good evidence for the opinion that some phenomenon of rotation is going on in the magnetic field, that this rotation is performed by a great number of very small portions of matter, each rotating on its own axis, this axis being parallel to the direction of the magnetic force, and that the rotations of these different vortices are made to depend on one another by means of some kind of mechanism connecting them.

What he has in mind here is his “vortices-idle-wheels” hypothesis presented in his article of 1861-1862, “On Physical Lines of Force” (hereafter, “Physical”). Let us therefore turn to this article and find out how Maxwell arrived at the concept of vortices, and how it found its way into the *Treatise*.

In part I of “Physical” Maxwell considers “the magnetic influence as existing in the form of some kind of pressure or tension, or, more generally, of *stress* in the medium” (1965c, 453), and he supposes as well (1965c, 455)

that the phenomena of magnetism depend on the existence of a tension in the direction of the lines of force, combined with a hydrostatic pressure; or in other words, a pressure greater in the equatorial than in the axial direction: the next question is, what mechanical explanation can we give of this inequality of pressure in a fluid or mobile medium? The explanation which most readily occurs to the mind is that the excess of pressure in the equatorial direction arises from the centrifugal force of vortices or eddies in the medium having their axes in directions parallel to the lines of force.

This supposition Maxwell then treats mathematically and shows that for the mechanical stress at work it holds, in vector notation,⁸ that $\mathbf{T} = \frac{\mu}{4\pi} \mathbf{H}\mathbf{H} - p_1$ (1965c, 457–458). He then provides an interpretation of each term of this equation as follows: \mathbf{H} (with components α, β, γ) stands for the force acting on the end of a unit magnetic bar pointing to the north.; μ stands for the magnetic inductive capacity of the medium referred to air as a standard, and \mathbf{B} (with components $\mu\alpha, \mu\beta, \mu\gamma$) represents the magnetic induction through unit of area perpendicular to the axes x, y, z respectively. Based on \mathbf{T} and the equation $\mathbf{F} = \text{div } \mathbf{T}$, one can derive the quantity of magnetic force \mathbf{F} . Now it holds

$$\mathbf{F} = \mathbf{H} \left(\frac{1}{4\pi} \text{div } \mu \mathbf{H} \right) + \frac{\mu}{8\pi} \text{grad } H^2 + \mu \mathbf{H} \times \frac{1}{4\pi} \text{curl } \mathbf{H} - \text{grad } p_1.$$

The fact that the introduction of the concept of vortices yielded the equation for the quantity \mathbf{F} enables Maxwell in Part II of “Physical” to “inquire into the physical connexions of ... vortices with electric currents” (1965c, 468). At the same time, Maxwell faces a problem, namely, (1965c, 468) that

in conceiving of the existence of vortices in a medium, side by side, revolving in the same direction about parallel axes. The contiguous portions of consecutive vortices must be moving in opposite directions; and it is difficult to understand how the motion of one part of the medium can coexist with, and even produce, an opposite motion of a part in contact with it.

As a solution to this problem he proposes, by drawing on the construction of mechanical devices, the following (1965c, 468):

In mechanism, when two wheels are intended to revolve in the same direction, a wheel is placed between them so as to be in gear with both, and this wheel is called an “idle wheel.” The hypothesis about the vortices which I have to suggest is that a layer of particles, acting as idle wheels, is interposed between each vortex and the next, so that each vortex has a tendency to make the neighbouring vortices revolve in the same direction with itself.

⁸ Here we draw on (Siegel 1991, 60–61). Maxwell uses in “Physical” the component and not the vector notation.

Maxwell then brings in the quantity of electric current per unit of area, \mathbf{K} for short (with components p, q, r), and on the basis of kinematic reflections shows that it holds that $\mathbf{K} = \frac{1}{4\pi} \mathbf{curl} \mathbf{H}$. He argues that this equation should express “the relation between the quantity of an electric current and the intensity of the lines of force surrounding it” (1965c, 471) and “[i]t appears therefore that, according to our hypothesis, an electric current is represented by the transference of the moveable particles interposed between the neighbouring vortices” (1965c, 471).

In Part II of “Physical” Maxwell also applies his “vortices-idle-wheels” hypothesis to the phenomenon of magnetic induction and derives the equation $-\mathbf{curl} \mathbf{E} = \mu \frac{d\mathbf{H}}{dt}$ relating the changes in the state of the magnetic field to the electromotive forces generated by that changes. The “vortices-idle-wheels” hypothesis thus enables Maxwell to obtain the following two equations relating electric and magnetic quantities: $\mathbf{E} = \frac{d\mathbf{A}}{dt}$, $\mathbf{E} = \mathbf{G} \times \mathbf{B} + \frac{d\mathbf{A}}{dt} - \mathbf{grad} \Psi$, as well as the equation $-\mathbf{curl} \mathbf{A} = \mathbf{B}$. Finally, in Part III of “Physical” he shows that the relation of \mathbf{E} to \mathbf{D} is $\mathbf{E} = -4\pi\mathbf{E}^2\mathbf{D}$ and so as a time variation of \mathbf{D} is a current, $\mathbf{K} = \mathbf{curl} \mathbf{H}$ turns now into $\mathbf{K} = \frac{1}{4\pi} (\mathbf{curl} \mathbf{H} - \mathbf{E}^2 \frac{d\mathbf{E}}{dt})$.

In our view, these three equations are the result of the employment of the “vortices-idle-wheels” hypothesis. But if this is the case, then a comparison of the employment of quantities in “Physical” and the *Treatise*, on the other hand, and of their relations via equations, on the other hand, shows how the latter as a *whole* (i.e., before Chapter VII (Part IV), in Chapter VII itself, and after Chapter VII) still draws on that hypothesis. Let us make such a comparison by means of the Tables 1 and 2 below (see the next page).

From these two comparison tables it becomes apparent that the *Treatise* as a hierarchically built system of knowledge draws on the knowledge found in the earlier article “Physical.” But since “Physical.” draws on the “vortices-idle-wheels” hypothesis, so the whole of Maxwell’s *Treatise* is based on this hypothesis, even if he believed that he could appropriate the quantities and their relations from “Physi-

cal” and at the same time dispose of that hypothesis. Thus, *it does not hold what Maxwell claimed, namely, that the final equations could be obtained independently of the epistemic/cognitive process by means of which one traces the relation of a mechanism to its parts* (1965e, 309).

Symbol of quantity (components of the quantity)	Its meaning in	
	<i>On Physical Lines of Force</i>	<i>Treatise on Electricity and Magnetism</i>
A (F, G, H)	Faraday’s “electrotonic state”	First, vector-potential of magnetic induction, then electromagnetic momentum at a point
B ($\mu\alpha, \mu\beta, \mu\gamma$) (a, b, c)	Magnetic induction	Magnetic induction
C (u, v, w)	–	Total (true) current
D (f, g, h)	Displacement	Displacement
E (P, Q, R)	Force exerted by the vortices on the idle wheels	Electromotive intensity (force)
F (X, Y, Z)	Force on an element of the medium arising from the variation of the internal stress.	Mechanical force acting on a unit volume of the conductor
H (α, β, γ)	Force acting on the end of a unit magnetic bar pointing North.	Magnetic force
J (A, B, C)	–	Magnetization
K (p, q, r)	First, electric current per unit of area, then total current	Density of current of conduction

Tab. 1 Comparison of quantities employed in “Physical” and the *Treatise*

Equations in "Physical"	Equations in the <i>Treatise</i>
$\mathbf{F} = \mathbf{H} \left(\frac{1}{4\pi} \operatorname{div} \mu \mathbf{H} \right) + \frac{\mu}{8\pi} \operatorname{grad} H^2 +$ $\mu \mathbf{H} \times \frac{1}{4\pi} \operatorname{curl} \mathbf{H} - \operatorname{grad} p_1$ $- \operatorname{curl} \mathbf{A} = \mathbf{B}$ $\mathbf{K} = \frac{1}{4\pi} \operatorname{curl} \mathbf{H}$ $- \operatorname{curl} \mathbf{E} = \mu \frac{d\mathbf{H}}{dt}$ $\mathbf{K} = \frac{d\mathbf{D}}{dt}, \mathbf{E} = -4\pi \mathbf{E}^2 \mathbf{D}$ $\mathbf{K} = \frac{1}{4\pi} \left(\operatorname{curl} \mathbf{H} - \mathbf{E}^2 \frac{d\mathbf{E}}{dt} \right).$ $\mathbf{E} = \frac{d\mathbf{A}}{dt}, \mathbf{E} = \mathbf{G} \times \mathbf{B} + \frac{d\mathbf{A}}{dt} - \operatorname{grad} \Psi$	$f = -ee'r^{-2}$ $\mathbf{D} = \frac{1}{4\pi} \mathbf{KE}$ $\mathbf{E} = -\operatorname{grad} \Psi$ $E = CR \text{ (Ohm's law)}$ $\mathbf{B} = \mathbf{H} + 4\pi \mathbf{J}$ $\mathbf{J} = \kappa \mathbf{H}$ $\mathbf{B} = \operatorname{curl} \mathbf{A}$ $\mathbf{B} = \mu \mathbf{H}$ $\mathbf{F} = \mathbf{C} \times \mathbf{B}$ <p style="text-align: center;">Equations (A) through (L)</p>

Tab. 2 A comparison of equations employed in "Physical" and *Treatise*

If such an inherent determination of the knowledge in *Treatise* by the knowledge in "Physical" really took place, then we can arrive at a new view on the employability of what Maxwell labeled in the *Treatise* as "Lagrange's method." Usually it is claimed that while Lagrange's method is of such a general nature that makes it applicable to disparate physical phenomena that can be conceptually unified, still (Morrison 2000, 64, 83)

this generality has a drawback: By not providing an account of the way physical processes take place, the unifying power is achieved as the expense of explanatory power. ... the unifying power of the Lagrangian approach lay in the fact that it ignored the nature of the system and the details of its motion.

However, an analysis of the employment of Lagrange's method in the *Treatise* as well as in Maxwell's article "A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field" (hereafter, "Dynamical"), once it is put into re-

lation with the paper "Physical," enables one to discover yet another important feature of Lagrange's method. In Chapter VII, Part IV, of the *Treatise* Maxwell utilized Lagrange's method to deal with the mutual action of two circuits.

The dynamical illustration given by this model goes back to Maxwell's treatment of the mutual action of two currents as given in the article "Dynamical," where Maxwell declares that (1965d, 536)

the effect of the connexion between the current and the electromagnetic field surrounding it, is to endow the current with a kind of momentum, just as the connexion between the driving-point of a machine and a fly-wheel endows the driving-point with an additional momentum, which may be called the momentum of the fly-wheel reduced to the driving-point.

The dynamical illustration here involves a system of three elements *A*, *B*, and *C*, so that *C* is the body suspended between *A* and *B*, and where *A* and *B* stand for both bodies and driving points. After providing the details of the dynamical illustration, Maxwell states the following: "This dynamical illustration is to be considered merely as assisting the reader to understand what is meant in mechanics by Reduced Momentum" (1965d, 538).

The concept of reduced momentum and the whole dynamical illustration, however, go back to Maxwell's "vortices-idle-wheels" hypothesis in "Physical," where he states the following (1965c, 478):

The electromotive force ... arises from the action between the vortices and the interposed particles, when the velocity of rotation is altered in any part of the field. It corresponds to the pressure on the axle of a wheel in a machine when the velocity of the driving wheel is increased or diminished.

And with respect to the quantity of electrotonic state (later labeled as vector quantity **A**) he claims that (1965c, 478-479):

it corresponds to the *impulse* which would act on the axle of a wheel in a machine if the actual velocity were suddenly given to the driving wheel, the machine being previously at rest. If the machine were suddenly stopped by stopping the driving wheel. ... This impulse may be calculated for any part of a system of mechanism, and may be called the *reduced momentum* of the machine for that point.

Thus, if Maxwell's articles "Physical" and "Dynamical" along with the *Treatise* are considered *in their conceptual unity*, it does not hold what Morrison claims about the employment of Lagrange's method, namely, that "one need not take into account of the underlying causes that produce phenomena" (Morrison 2000, 78) are not valid. Our comparison of "Physical," "Dynamical," and *Treatise* leads inescapable to the conclusion that Maxwell can employ Lagrange's method in the theory of electromagnetism as a method seemingly free of any involvement into the conceptual grasping of the mechanisms at work in certain kinds of phenomena only *after* these mechanisms have already been conceptually reflected upon and the respective quantities and their relations have been already derived from such reflections. Only then can he take over the results of such reflections, integrate them into Lagrange's method, all the while pretending to be able to dispose of those reflections. *The order (i.e., first reflections on the mechanisms at work, followed by derivation of quantities and of their relations describing this mechanism, then the introduction of Lagrange's method, finally, integration of those quantities and of their relations into Lagrange's method) cannot be reversed.*

6 The So-Called 'Inconsistency of Classical Electrodynamics'

The discussion on the so-called inconsistency of Classical Electrodynamics (hereafter, CED) was triggered by the views presented in (Frisch 2005).⁹ According to its author, the inconsistency of CED¹⁰ surfaces when one deals with advanced/retarded solutions of Maxwell-Lorentz equations. He introduces this inconsistency as follows (Frisch 2005, 4):

Radiation phenomena exhibit a temporal asymmetry ... it can be expressed as follows. There are coherent, diverging electromagnetic waves, but not coherent converging waves, and is so despite the fact

⁹ For comments and critique of these views see (Belot 2007), (Muller 2007) and (Vickers 2008); for Frisch's reactions to them, see (Frisch 2008).

¹⁰ Another inconsistency is related to the problem of self-interactions in CED.

that the wave equation that can be derived from the Maxwell equations ... allows for both types of waves.

For these equations there exist two types of solution. The so-called *retarded* solutions stand for a field (and/or its changes) diverging from the source/charge and propagating in such a way that the points/states of the field further and further from source/charge are determined (caused) by the propagation of disturbances from the past to the future. The so-called *advanced* solutions stand for a field converging in such a way that the solutions are correlated with the future state of the source/charge. Frisch then states the following (2009, 15):

[C]oherently diverging disturbances of the field in the future of a radiating charge are explained by the charge's action as common cause of the disturbances. By contrast, coherently converging radiation is extremely implausible, unless it, too, has a common cause explanation in its past. (For example, a coherently converging wave might be produced by a radiating source in the center of a spherical mirror, which reflects the diverging wave due to the source back towards the center.)

In our view, there is one feature of contemporary CED that can be traced back to Maxwell's electrodynamics – and which is still operative in contemporary CED – and which can help in getting to the roots of this inconsistency. If one looks at Maxwell's equations (A) through (L), one finds out that a *charge can generate a field* (for example, a moving electric charge generates a magnetic field and an electric charge at rest generates an electrostatic field), but the opposite does not hold, namely, that *an electric charge is not produced by a field, say, in the point where radiation waves are converging*. This feature of Maxwell's electrodynamics thus enables to explain why in CED the case used by Frisch as an example, namely, a source/charge emitting radiation, is conceptualized as physically meaningful, while the case of a radiation coherently converging on a source/charge (or even generating it) is viewed as physically implausible.

It is noteworthy that this feature of Maxwell's electrodynamics contradicts another feature of Maxwell's electrodynamics, namely, the one that *assigns conceptual priority to fields as compared to charges and currents*. That this is so is readily seen in the equation (E). Here **curl H**

stands on the right side as the known quantity while \mathbf{C} , characterized via equation (H), stands on the left side as a *calculable* quantity.¹¹ In addition, (E) states that the *rotation of the magnetic field is the cause/source of current as its effect*.¹² In the article “Physical,” for example, where equation (E) appears as $\mathbf{K} = \frac{1}{4\pi} \mathbf{curl} \mathbf{H}$, Maxwell characterizes this equation as an “equation of ... electric currents” (1965c, 496).

Finally, it is also worth noting that the conceptual priority of fields as compared to charges and currents disappears in the development of electrodynamics after Maxwell. The equation (E), as restated in *contemporary* CED, has the following form:¹³

$$\mathbf{curl} \mathbf{H} = 4\pi \mathbf{J} + \frac{d\mathbf{D}}{dt}$$

That is, *magnetic field is now conceptualized as an effect that has two causes/sources: free electric current and displacement current*. And it is in these ways that Maxwell’s *Treatise* can serve as a helpful “key” in the analysis and explication of the more recent discussions of the so-called “Inconsistency of Classical Electrodynamics.”

*Department of Logic and Methodology of Sciences
Philosophy Faculty
Comenius University
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava
Slovak Republic
hanzel@fphil.uniba.sk*

REFERENCES

BELOT, G. (2007): Classical Electrodynamics. *Canadian Journal of Philosophy* 60, 263–282.

¹¹ In the article “On Faraday’s Lines of Force” Maxwell states “These equations enable us to deduce the distributions of the currents of electricity whenever we know the values of α , β , γ ” (Maxwell 1965b, 195).

¹² Here we draw on (Siegel 1986).

¹³ Here \mathbf{J} stands for density of free current and \mathbf{D} for electric displacement field.

- FRISCH, M. (2005): *Inconsistency, Anomaly, and Non-Locality*. Oxford: Oxford University Press.
- FRISCH, M. (2008): Conceptual Problems in Classical Electrodynamics. *Philosophy of Science* 75, 93–105.
- FRISCH, M. (2009): Philosophical Issues in Classical Electrodynamics. (Manuscript at http://www.philosophy.umd.edu/Faculty/mfrisch/papers/problems_in_ced.pdf).
- MAXWELL, J. C. (1952): *Matter and Motion*. New York: Dover.
- MAXWELL, J. C. (1954): *A Treatise on Electricity and Magnetism*, Vols. 1-2. New York: Dover.
- MAXWELL, J. C. (1965a): *The Scientific Papers of James Clerk Maxwell*, Vols. 1-2. New York: Dover.
- MAXWELL, J. C. (1965b): On Faraday's Lines of Force. In: Maxwell 1965a, Vol. 1, 155–229.
- MAXWELL, J. C. (1965c): On Physical Lines of Force. In: Maxwell 1965a, Vol. 1, 451–513.
- MAXWELL, J. C. (1965d): A Dynamical Theory of the Electromagnetic Field. In: Maxwell 1965a, Vol. 1, 526–597.
- MAXWELL, J. C. (1965e): On the Proof of the Equations of Motion of a Connected System. In: Maxwell 1965a, Vol. 2, 308–309.
- MAXWELL, J. C. (1965f): Thomson and Tait's Natural Philosophy. In: Maxwell 1965a, Vol. 2, 776–785.
- MORRISON, M. (2000): *Unifying Scientific Theories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MULLER, F. A. (2007): Inconsistency in Classical Electrodynamics? *Philosophy of Science* 74, 253–277.
- SIEGEL, D. M. (1986): The Origin of Displacement Current. *Studies in the History and Philosophy of Science* 17, 99–146.
- SIEGEL, D. M. (1991): *Innovation in Maxwell's Electromagnetic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SIMPSON, T. K. (1998): *Maxwell on the Electromagnetic Field*. New Brunswick (NJ): Rutgers University Press.
- VICKERS, P. (2008): Frisch, Muller and Belot on an Inconsistency in Classical Electrodynamics. *British Journal for the Philosophy of Science* 59, 767–792.

Hranice percepčnej teórie emócií

Juraj Hvorecký

Akademie věd České republiky

Abstract: Upon presenting perceptual theories of emotions and their main weaknesses we concentrate on Prinz's account that characterizes emotions as valent embodied appraisals. Granting his assumptions we propose a counterargument against his proposal, based on Darwin's work on bodily expression of emotions. We show that it is possible for non-emotional mental states to be brought about by perceptions of bodily changes and that these perceptions satisfy both the conditions of valence and externally directed semantics that Prinz believes are unique to emotions.

Keywords: embodied appraisals; non-emotional mental states; emotions; expressions of emotions

Pri istom zjednodušení, ktoré však nijako neovplyvní argument v tomto texte, sa filozofické teórie emócií dajú rozdeliť na dve základné skupiny. Na jednej strane stoja propozičné teórie, na strane druhej sú percepčné teórie. Tie prvé tvrdia, že najvhodnejším prístupom k pochopeniu mnohotvárnosti emočných javov je ich redukcia na propozičné postoje. Nachádzať sa v emočnom stave v skutočnosti znamená disponovať implicitným propozičným postojom. Tento postoj má podľa konkrétnej formy teórie podoby súdu, evaluácie alebo presvedčenia. Naproti tomu percepčná teória prichádza s tézou, že podstatou emocionality je vnímanie telesných zmien vlastného tela. V tomto texte krátko predstavíme percepčnú teóriu, hlavne s cieľom poukázať na problémy, ktorým musí vo svojej tradičnej podobe čeliť. Následne bližšie priblížime novú verziu syntézy medzi oboma prístupmi z dielne Jessiho Prinza. Jeho syntéza síce vychádza z percepčnej tradície, ale zaujímavým spôsobom integruje viaceré výhody propozičných prístupov. Zdalo by sa, že neprekonateľná hranica medzi oboma táborami je premostená a filozofia emócií dosiahla svoj ultimatívny cieľ. Lenže ako

v závere ukážeme, Prinzova teória sa opiera o priveľmi liberálny postoj k telesnosti. Na základe nášho čítania Darwina ukážeme, že prílišný dôraz na percepciu telesných prejavov vedie k teoreticky neprijateľným dôsledkom.

1 Komplexnosť emócií

Začnime ale najprv pri predstavovaní priestoru teoretického záujmu o emócie. Každá filozofická teória emócií aspiruje na vysvetlenie podstaty emočných javov. Pýta sa, čím emócie musia byť, aby v kognitívnom systéme fungovali práve tým spôsobom, akým fungujú. Preto je veľmi dôležité najprv detailne zmapovať oblasť emočných prejavov, ich predpokladov, následkov a vlastností. Aby výsledná teória splnila svoj účel, navrhovaná odpoveď na otázku o povahe emócií musí spĺňať maximum požiadaviek, ktoré plynú z podrobného štúdia emočných javov. Medzi najdôležitejšie *desiderata* patrí dôsledné vysvetlenie komponentov emočných epizód a ich vlastností. Pokiaľ ide o komponenty, za najdôležitejšie považujeme vysvetliť pocitovú stránku, spojitosť emócií s telom a kognitívne a konatívne následky emócií. Picitová stránka je pre bežné chápanie emocionality asi najbežnejším spôsobom uchopovania emocionality. Emócie sú špecificky pociťované, každú z nich prežívame inak. Keby nemali svoje citové zafarbenie, vôbec by neboli tými stavmi, za aké ich pokladáme. Lenže picitová stránka nie je samonosná. Síce sa vyjavuje vo vedomí, ale za jej pôsobením stojí naše telo. Spätosť picitov s telom je zrejmá a pekne ju ilustruje myšlienkový experiment, ktorý navrhol W. James. James sa pýta, čo by zostalo z emócií, keby sme si od nich postupne odmysleli ich telesné prejavy. Predstavme si, že zažívame pocit viny. Postupne si od neho odmysľajme sčervenanie, potenie, stiahnuté hrdlo, tendenciu skrčiť sa a všetky ostatné telesné prejavy, ktoré s týmto picitom spájame. James sa pýta, čo by z picitu ostalo a dost' odvážne konštatuje, že vôbec nič. Nechceme obhajovať jeho radikálne stanovisko, ale zároveň nepochybujeme, že emócie bez telesných hnutí by boli vskutku nezvyčajné.

Okrem telesnej a picitovej stránky sú emócie charakterizované svojimi dôsledkami. Pre naše potreby ich rozčleníme na dve oblasti, hoci je celkom dobre možné, že ide o kontinuálne spektrum, ktoré nemá presne vymedzené hranice. Na jednej strane sú dôsledkami emócií špecifické spôsoby konania. Keď sme zamilovaní, máme tendenciu robiť isté, možno prihlúple a naivné, gestá. Pri strachu sa snažíme s jeho pô-

vodcom bojovať alebo sa dáme na náhly útek. Oba typy reakcií sú pre strach typické. Opäť sa môžeme jamesovsky pýtať, čím by jednotlivé emočné typy boli, ak by nezahrňovali práve takéto behaviorálne odpovede. Veľmi predbežná, ale intuitívne jasne prijateľná odpoveď znie, že zrejme čímsi úplne odlišným od mentálnych stavov, ktoré dôverne poznáme. Poslednou vlastnosťou, ktorú chceme spomenúť, sú unikátne kognitívne dôsledky emócií. Zvláštnou črtou emočných stavov je ich schopnosť nadhlo ovplyvniť kognitívne výkony aj v oblastiach, ktoré sa predmetu emócie nijako netýkajú. Všetci poznáme situácie, na ktoré by sme najradšej hneď zabudli, ale proste sa to nedá. Chystáme sa v dobrej nálade ráno do práce, pripravení čeliť bežným nástrahám dňa. Lenže na schodoch stretne susedku, ktorá nám už roky pije krv. K nijakej konfrontácii nedôjde, ale náš príjemný deň je nenávratne stratenný. Sme rozhnevaní, nervózni, nič sa nám zrazu nedarí a takto to trvá trebárs aj celý deň. Jeden epizódny okamih, ktorý nám pripomenul staré hriechy, má dosah na náš výkon pri úplne nezávislých činnostiach v dlhšom časovom horizonte. Pocitová, telesná, kognitívna a konatívna stránka emócií sú pre nás vlastnosti, ktoré by mala byť filozofická teória emócií schopná vysvetliť.

2 Náčrt percepčnej teórie

Ponechajme tentoraz bokom propozičnú teóriu a pristavme sa podrobnejšie pri jej percepčnej konkurentke. Percepčné teórie stoja na pomerne radikálnej vízii kauzálneho zrodu emócií. Autormi prvej inkarnácie tejto teórie sú nezávisle na sebe W. James a C. Lange. Obaja prichádzajú s hypotézou o kauzálnom mechanizme vzniku emócií, ktorý sa líši od bežnej intuície. Sedliacky rozum sa domnieva, že emócia sa objavuje potom, ako organizmus deteguje podnet a vzápätí vyvolá asociované telesné zmeny. Keď zistím, že som uspel na skúške, rozradostím sa a následne sa mi rozbúši srdce, krv nahrnie do tváre a srdce bije rýchlejšie. Schematicky vyzerá ľudový model nasledovne:

$$P \rightarrow E \rightarrow T$$

Pričom P je podnet, E zastupuje emóciu a T telesnú zmenu. Na základe pozorovaní a myšlienkových experimentov James s Langom kauzálny reťazec obracajú a tvrdia, že emócie nasledujú až po telesných zmenách. Z pohľadu teórie konštitúcie emočných stavov je ešte dôležitejšie

ich konštatovanie, že je to *percepcia telesných zmien*, ktorá je pre vznik emočných stavov určujúca. Nová schéma vyzerať takto:

$$P \rightarrow T \rightarrow E$$

Šípky v oboch schémach odkazujú na kauzálne vzťahy a teda aj na časovú následnosť. Mechanizmy sa zmenili, ale ostávajú automatické, aby sa zaistila bezprostrednosť, s ktorou sú emócie pociťované. Kým v prípade ľudového chápania sa telesná zmena berie jednoducho ako dôsledok emočného stavu, v novej schéme emócia vzniká ako dôsledok percepcie telesných zmien. Percepcia však nie je riadené vôľou, preto vzniká rovnako automaticky a bezprostredne. Telesné zmeny pociťujeme, pretože sme na to prispôsobení a emócie tak vznikajú mimo našej kontroly.

Radikálne prehodenie poradia kauzálnych udalostí vedie k viacerým veľmi dôležitým zmenám v prístupe k emóciám. Po prvé, kauzalita je dopredný vzťah, a tak kauzálne sily akéhokoľvek stavu nezávisia od toho, ako bol stav dosiahnutý. V našom prípade to znamená, že telesná zmena vyvoláva emočný stav bez ohľadu na svoj pôvod. Väzba medzi podnetom a telesnou zmenou nie je pre vznik emočného stavu dôležitá. Ak by sa identické telesné zmeny navodili akýmkoľvek iným spôsobom, príslušné emócie sa musia objaviť. Tento poznatok viedol viacerých experimentátorov k empirickému testovaniu James-Langovho modelu. Ukazuje sa, že umelo navodené telesné stavy naozaj vedú k emočným stavom, aj keď niektoré ich atribúty nie sú totožné so štandardne vyvolanými emóciami. Otázkou zostáva, či takto indukované stavy disponujú všetkými atribútmi, typickými pre štandardne vyvolané emócie. (Relevantné odkazy na literatúru nájde čitateľ v pripravovanej monografii Hvorecký 2011).

Po druhé, kauzálna determinácia emočného stavu telesným stavom znamená, že všetky odlišnosti emočných stavov musia závisieť od odlišností v telesných stavoch. Ak by telesné zmeny neboli dostatočne rozlíšiteľné a percepcia by ich nebola schopná zaznamenať, rozličnosť emočných stavov by musela byť konštituovaná iným spôsobom. Priaznivci percepčnej teórie chcú takejto možnosti zabrániť a prichádzajú s batériou empirických testov, ktoré majú plnú determináciu dokázať. Ich závery nie sú úplne konkluzívne, ale nepochybne naznačujú, že veľkej väčšine emócií zodpovedá špecifický súbor telesných zmien.

Po tretie, percepčná teória postavená na skutočnej percepcii musí umožňovať mispercepciu. Štandardné vnímanie nikdy nie je neomylné

a občas sa jednoducho stáva, že nás zmysly klamú. Podobne by to malo byť aj v prípade percepcie telesných zmien. Z času na čas nastávajú situácie, v ktorých percepcia nesprávne deteguje telesný stav a vyvoláva emóciu, ktorá nekorešponduje s telesným stavom. Ide o rovnaký druh omylu, ako keď si vytvoríme presvedčenie, ktorého pojem sme nadobudli neprávnyim zrkovým vnemom. Táto charakteristika teória ukazuje, prečo je príhodnejšie označovať ju ako percepčnú a nie ako telesnú teóriu. Skutočnou kauzálnou príčinou emócií sú percepcie. V normálnych situáciách odzrkadľujú telesné zmeny, no v niektorých prípadoch sa mýlia. Ťarcha zodpovednosti za naše emócie padá plne na ne (Damasio 2000).

Než pokročíme ku kritike tradičnej formy percepčnej teórie, pripomeňme si zdanlivo jasnú skutočnosť. Percepčná teória je vedeckou teóriou a ako taká vyžaduje v každom svojom kroku podporu empirických dát. Väčšina dôsledkov, na ktoré sme teraz upozornili, sú empiricky testovateľné. Z pozície filozofickej teórie nás samozrejme výsledky empirického testovania musia zaujímať. Zároveň ale dodávame, že dôkazy v prospech teórie prenechávame špeciálnym vedám a predpokladáme, že sa ukážu ako legitímne. Čo to znamená pre teóriu emócií? Percepčná teória stojí v priamom protiklade k propozičnej teórii. Jej jadrom je vnútorný percepčný proces, ktorý sa zásadne líši od procesu hodnotenia alebo súdenia, typického pre propozičné teórie. Ako filozofi sa môžeme pýtať, aké námietky dokážeme vzniesť proti percepčnej teórii, nech už jej empirické testovanie dopadne akokoľvek.

3 Hranice percepčnej teórie

Zdá sa, že budovanie percepčnej teórie naráža prinajmenšom na tri problematické miesta. Prvým, a pre nás veľmi dôležitým, je strata intencionálneho objektu emócií. Kvôli už spomínanému doprednému kauzálnemu reťazcu, ktorý kladie celú zodpovednosť za vyvolanie emócií na percipovanie telesných zmien, sa z obrazu etiológie emócií úplne vytratil primárny emočný podnet. V bežnom chápaní sa emócia viaže na svoj elicitor: stretnem po rokoch starého známeho a poteším sa; pocítim chlad a začnem sa obávať o svoje zdravie. V takýchto a mnohých ďalších prípadoch je emócia neoddeliteľná od svojho predmetu. Teším sa z blízkosti známeho, obávam sa chladu. Lenže v percepčnej teórii sa predmet akosi úplne vytratil. Emócia je vyvolaná percepciou telesnej zmeny, ale väzba medzi telesnou zmenou a podnetom, ktorý

ju vyvolal, zostáva náhodná. To sa zdá byť v ostrom protiklade k bežnej intuícii. James-Langova teória prekvapivo neponúka nijaký intencionálny vzťah, pretože emócie sú kauzálnymi dôsledkami percepcie a nie ich intencionálnymi nositeľmi. Bolo by vskutku bizarné tvrdiť, že percepčne chápaný emočný stav je o *telesnej zmene*. Ak aj platí, že radosť je spôsobená zvýšením prietokom krvi, búšením srdca a zrýchlením dýchaním, celkom určite nie je pravdou, že emócia je o týchto telesných zmenách. Ak je o niečom, tak nepochybne o svojom podnete.

Druhým problémom, s ktorým sa percepčná teória musí vyrovnáť, je zdanlivá normativita emócií. Hoci ide o kontroverznú tému, predsa len sa domnievame, že je potrebné sa s ňou vyrovnáť a nijaké empirické dôkazy o prepojenosti emócií s telesnosťou nám pri tom nepomôžu. Čo rozumieme pod normativitou emócií? V našom chápaní ide o intuitívne pripísanie noriem správnosti a nesprávnosti konkrétnym emočným situáciám. V istých situáciách považujeme emócie za primerané, inokedy za neprimerané. Strach z výšok je štandardne považovaný za primeranú reakciu, strach z hmyzu za neprimeraný. Ako tento fenomén vysvetliť? Priaznivci propozičnej teórie majú jednoduchú odpoveď – strach ohodnocuje udalosti cez prizmu nebezpečnosti. Tá je v prípade výšok veľká, no pri stretnutí s hmyzom mizivá. Strach z výšok je legitímny, pretože výšky predstavujú veľké potenciálne nebezpečenstvo, kým hmyz pre nás do značnej miery nebezpečný nie je. Percepčná teória opäť nijaké vhodné riešenie problému normativity neponúka. Telesné zmeny nijakú inherentnú normativitu nemajú, takže od nich normatívna stránka emócií pochádzať nemôže. Percepcia síce disponuje normatívnym potenciálom (môže byť pravdivá alebo nepravdivá), ale táto jej vlastnosť je voči nášmu problému ortogonálna. Hoci misrepresentácia telesných zmien vždy vyvoláva neprimerané emócie, mnohé prípady správnej detekcie telesných zmien sú taktiež zodpovedné za neprimerané emočné stavy. Keďže nijakí duchovia nie sú, obava z nich, hoci aj s dôvetkom, že sme ich videli, zostáva neprimeranou emočnou reakciou. Nepochybne vo väčšine prípadov je detekcie telesných zmien, ktoré sa odohrajú v prítomnosti hmyzu, úplne v poriadku. Avšak výslednú emóciu napriek tomu považujeme za neprimeranú, pretože hmyz nepredstavuje nebezpečenstvo hodné tejto reakcie.

Posledný, ťažko rozlúsknuteľný oriešok pre percepčnú teóriu predstavujú dlhodobé emócie. Naša intuícia hovorí, že niektoré emočné stavy majú veľmi dlhé trvanie. Na protivného suseda sa môžem hnevať celé roky, manželku milujem celý život. Ak pripustíme, že podobné

dlhodobé javy nie sú len opakovanými realizáciami danej dispozície, ale predstavujú špecifickú formu dlhodobej emočnej väzby, potom sa musíme pýtať po ich kauzálnej príčine. Pretože intuitívne je dlhodobá emócia stále tá istá (láska k manželke trvá mnohé roky, nie je to stále nová láska), aj percepcia telesných zmien by mala byť nemenná. Nemennosť emócie predsa závisí od nemennosti percipovaných telesných zmien. Nezdá sa však vonkoncom pravdepodobné, žeby počas dlhých období života zostávali telesné zmeny konštantné, ako to požaduje nemennosť príslušnej emócie. Je samozrejme možné, že nijaké skutočné dlhodobé emócie neexistujú. Prípad lásky, u ktorej neproblematicky rozlišujeme zamilovanosť a lásku, sexuálna príťažlivosť a ďalšie komponenty, akoby napovedal, že dlhodobé emócie v skutočnosti môžu byť časovo zoradenou kombináciou viacerých odlišných mentálnych a teda aj telesných stavov. Napriek tomu, že si túto možnosť uvedomujeme, zdá sa nám dôležité obhajovať intuíciu o možnosti dlhodobého nemenného emočného vzťahu. Ak je naša intuícia správna, tak percepčná teória naráža na ďalší problém, pretože pravdepodobnosť dlhodobej nemennosti telesných zmien je veľmi nízka.

4 Prinz a opätovné oživenie záujmu o percepčnú teóriu

Vzhľadom k uvedeným skutočnostiam by nás je príliš nemalo prekvapíť zistenie, že percepčné teórie neboli filozofmi brané príliš vážne. Reštriktívna aplikovateľnosť a neschopnosť vysvetliť viaceré základné emočné intuície bránili širšej akceptácii tejto teórie medzi filozofmi. O osudový obrat v akceptácii teórie sa postaral Jesse Prinz (2004). Prinz ukazuje, ako možno percepčnú teóriu obohatiť o mnohé vlastnosti, ktoré sme doposiaľ považovali za vysvetliteľné len propozičnou teóriou. Prinzovým východiskom je špecifická forma teórie intencionality, ktorú preberá od priaznivcov kauzálnej teórie (Fodor 1990). Podľa danej teórie sa intencionalita dá naturalizovať pomocou kauzálneho vzťahu. Ak sa dve udalosti opakovane vyskytujú tak, že jedna vyvoláva druhú, potom o druhej možno povedať, že nesie informácie o prvej. Kauzálnou kovariáciou sa zakladá intencionálny vzťah. Práve pokrok v oblasti naturalizácie otvoril priestor pre objavenie intencionality na miestach, kde to pred tým nebolo možné. Prinzov prístup, veľmi zjednodušene, spočíva v argumentácii, že telesné zmeny *môžu* indikovať stavy prostredia, pretože s nimi kauzálne kovariujú. Zmeny v tele s ohľadom na externé udalosti totiž nie sú náhodnými zmenami, ale na-

opak stavmi, ktoré boli za účelom indikovania zmien prostredia selektované prírodným výberom. V dlhodobom procese evolúcie boli telesné zmeny prispôbené k tomu, aby presne reagovali na zmeny stavov v okolí organizmu, pretože vnútorná signalizácia bola pre organizmus vzhľadom na jeho možné reakcie výhodná. Prírodný výber zabezpečil kauzálnu kovariáciu medzi zmenami stavu prostredia, ktoré sa organizmu týkajú a telesnými zmenami v príslušnom organizme.

Percepčia telesných zmien, ktorá je základným pilierom percepčnej teórie, Prinzovým návrhom nadobúda nové dimenzie. Percepčia telesných zmien nie je samoučelná, ale viaže sa na indikáciu zmien v prostredí. Pretože intencionalita je tranzitívna, z telesných zmien sa percepciou informácia o prostredí prenáša do kognitívneho systému organizmu. Pomocou percepcie telesných zmien je organizmus informovaný o prebiehajúcich zmenách v okolí, ktoré sa ho z rôznych dôvodov týkajú.

Hoci základný mechanizmus novej formy percepčnej teórie je pomerne jednoduchý, jej hodnovernosť závisí od schopnosti vysvetliť detaily emočných stavov. Preto je potrebné nielen ukázať, ktoré telesné stavy zodpovedajú za konkrétne emócie, čo je predpokladom každej verzie percepčnej teórie, ale naznačiť aj obsah indikovanej správy. Musíme sa dozvedieť, čo presne telesná zmena indikuje, inak bude teória neúplná. Prinz správne konštatuje, že ide o empirickú otázku a pri jej riešení sa odvoláva na monumentálnu prácu Richarda Lazarusa (1991). Lazarus detailne vysvetľuje adaptívne procesy, ktorými boli emócie formované a ukazuje, ako každý jednotlivý emočný typ odkazuje na špecifickú *ústrednú vzťahovú tému* (core relation theme). Vzťahová téma je vlastnosť, ktorú organizmus deteguje a reaguje naň emočnou odozvou. Napríklad smútok sa viaže na ústrednú vzťahovú tému *nezvratnej straty*. Ak v akejkolvek oblasti svojho života organizmus deteguje nezvratnú stratu (a je jedno, či ide o stratu obľúbené predmetu, partnera alebo prestíže), jeho telo reaguje špecifickým spôsobom, telesná zmena je percipovaná a vyvolá emóciu. Nezáleží ani na tom, či k nezvratnej strate skutočne došlo. Úplne postačí, ak sa organizmus domnieva, že k nej došlo, pričom telesná zmena a ňou vyvolaná percepčia sa dostavia automaticky. Keďže Lazarus argumentuje, že každá emócia má svoju ústrednú vzťahovú tému a je detekcia vyvoláva špecifické telesné zmeny, plauzibilita percepčnej teórie prudko vzrastá.

Prinz si je však vedomý, že napriek požadovanej špecifickosti vzťahových tém takto konštruovaná teória nedokáže objasniť všetky as-

pekty emocionality. Problém kategorizácie emócií a ich premenlivej intenzity volajú po dodatočnom vysvetľujúcom mechanizme. Aby sme vysvetlili, prečo takmer všetky emócie delíme na kladné a záporné a prežívame ich s rôznou intenzitou, musíme do percepčnej schémy začleniť ďalšiu premennú, zvanú *náboj* (valence). Percipované telesné zmeny okrem odkazu na vzťahovú tému obsahujú aj akúsi značku náboja: „značky náboja sú vnútorné pokyny udržiavať alebo eliminovať telesný stav pomocou primeranej aktivity.“ (Prinz 2004, 163). Pri strachu percipujeme nielen ústrednú tému nebezpečenstva, ale aj pokyn sa z detegovaného telesného stavu - a teda aj z nebezpečenstva - čo najrýchlejšie dostať. Naopak, v prípade šťastia, ktoré mapuje úspech, sa snažíme v danom telesnom stave - a teda aj úspešnej situácii - čo najdlhšie zotrvať. Kombinácia náboja s percepciou telesných zmien teóriu dopĺňa o chýbajúci element a podľa Prinza dostáva na vysvetlenie všetkých podstatných vlastností emočnej sféry. Preto vo svojej teórii Prinz stručne emócie označuje ako valenčné telesné ohodnotenia.

5 Problémy percepčnej teórie

Prinz si je vedomý jednej dôležitej komplikácie. Percepcia vlastných telesných zmien je pomerne rozšírený jav, ktorý sa vonkoncom netýka len emócií. Skúste si zabehnúť maratón a uvidíte, koľko telesných zmien budete prenikavo vnímať. Pociťovanie zmien sa netýka len extrémnych situácií. Aj v naproste bežných okamihoch sa nevyhnete percepcii telesných zmien, ktoré nemajú s emóciami nič spoločné. Hlad, smäd, ospalosť či vzrušenie sú všetko zmeny organizmu, ktoré vnímame a bežne sa s nimi vyrovnávame. Dokonca je zřejmé, že mnohé z nich majú teóriou požadovaný náboj - chceme sa ich zbaviť, či naopak v nich zotrvať. Hlad a smäd chceme čo najskôr zahnať, adrenalínové vzrušenie si radi udržíme ešte chvíľku. Ako percepčná teória odliší tieto a podobné javy od emócií, keď obe vznikajú analogickým mechanizmom?

Prinz odpovedá, že rozdiel medzi emóciami a ďalšími percipovanými telesnými zmenami spočíva v povahe ich intencionálneho charakteru. Emócie indikujú ústredné vzťahové témy, ktoré prekračujú percipované telesné zmeny, pretože miera do okolia organizmu a naznačujú čosi o blahu (well-being) organizmu v jeho prostredí. Naopak v prípade ďalších známych detegovaných telesných zmien je cieľom detekcie iba zistenie danej telesnej zmeny. Nijaká ďalšia informácia nie je

sprostredkovaná. Ak pociťujem hlad, tak pociťujem prázdnotu žalúdka a nič iné. Hlad proste je prázdnotou žalúdka. Samozrejme, hlad má svoj náboj – chcem ho zahnať – ale to len znamená, že sa chcem zbaviť prázdnoty v žalúdku. V prípade emócií však nie je percipovaná telesná zmena zameraná sama na seba. Ak sa mi hnusí jedlo, tak to pociťujem pomocou konkrétnej telesnej zmeny, ale predmetom aktivity, ktorou sa chcem hnusu zbaviť, je samotné jedlo, nie len s ním asociovaná telesná zmena.

Domnievame sa však, že ani táto obrana Prinzovi nestačí. Pri našej argumentácii voči jeho teórii si pomôžeme trochu zabudnutou knihou Charlesa Darwina *Výraz emócií u človeka a zvierat* (Darwin 1964). Ide o posledné Darwinovo dielo a jeho obsah sa systematicky venuje výrazovým prostriedkom, ktoré rôzne živočíchy, medzi inými aj človek, využívajú pri vyjadrovaní emócií. Len na okraj poznamenávame, že tento drobný spis má za cieľ ukázať evolučnú spojitosť ľudských výrazov tváre s výrazmi u iných živočíchov a dielo je plné veľmi podivných argumentov a záhadnej metafyziky. Tieto zvláštne aspekty nás však nebudú príliš zaujímať a z dielka si vyberieme len tie aspekty, ktoré sa nám hodia pri argumentácii proti Prinzovi. Darwin si je dobre vedomý, že najdôležitejším orgánom vyjadrovania emócií je tvár. Detailným opisom svalovej činnosti pri rozličných emóciách je preto venovaná podstatná časť jeho knihy. Moderného čitateľa však zaskočí, že napriek názvu a rozvrhu knihy, ktorá sa má dotýkať principiálne len oblasti emócií, sa v nej nachádzajú kapitoly, ktoré s našim chápaním kategórie emócií nemajú veľa spoločného. V knihe nájdeme rozsiahle úvahy o rozvažovaní (meditation), trpezlivosti (patience), rozhodnosti (determination) alebo odhodlanosti (devotion). Prečo tieto neemočné stavy Darwin neproblematicky zahŕňa do diskusií o emóciách? Odpoveď je v kontexte jeho diela pomerne jednoduchá – kniha nepredstavuje nijakú ucelenú teóriu emócií, ale skôr pokus o katalogizáciu výrazov tváre. Dokonca sa zdá, že jediným Darwinovým kritériom zaradenia javov, ktoré on označuje ako emočné je práve prítomnosť špecifického výrazu tváre. Pretože typické výrazy tváre sa objavujú aj u iných stavov než sú emócie, Darwin ich automaticky začleňuje to tej istej mentálnej kategórie. Táto skutočnosť síce svedčí o jeho pochybnom teoretizovaní, ale nám veľmi pomôže pri argumentačnom útoku proti Prinzovej verzii percepčnej teórie. Pripomeňme si niektoré výrazy a s nimi asociované mentálne stavy, na ktoré Darwin upozorňuje. Obsiahlo hovorí o krčení čela (frowning) pri vynakladaní úsilia, zatváraní očí pri odmietaní hy-

potézy, prázdnom pohľade pri strate myšlienky, poťahovaní brady pri zadumaní alebo špúlení pier pri nadurdení. Všetky tieto javy sú nám dôverne známe a nepochybne predstavujú prototypické formy výrazov pri daných stavoch. Pozoruhodné je, že snáď s výnimkou posledne menovaných špúlených pier nijaký jav nepredstavuje tvárové výrazy emočného stavu. Prečo sa domnievame, že tieto javy môžu predstavovať problém pre percepčnú teóriu emócií?

Všetky uvádzané javy potenciálne splňujú Prinzovo vymedzenie emočných stavov. Postačí, ak sa pri niektorom z nich ukáže, že s ním asociovaná telesná zmena nie je len akýmsi sprevádzajúcim náhodným javom, ale vskutku slúži organizmu na zistenie, v akom mentálnom stave sa nachádza. Uvedme si príklad, ktorý nám situáciu objasní. Všetci vieme, že pri strate myšlienok máme často prázdny pohľad. Ten je typickým príznakom skutočnosti, že sme sa mentálne „pozabudli“. Čo ak je to tak, že o našom pozabudnutí sa dozvedáme nie na základe introspekcie momentálnych obsahov vedomia („aha, teraz na nič nemyslím“), ale sme naň upozornení zrakovým systémom, ktorý nám oznamuje, že oči sa dlho nehýbali a to je dobrá indikácia straty sústredenosti. Iným príkladom môže byť krčenie čela pri úsilí. Možno sa o tom, že o niečo veľmi usilujeme, dozvedáme nie z pohľadu do vlastného vnútra, ale práve z detekcie objavenia sa hlbokých vrások na čele alebo dopredu nahnutých ramien. Informácia o takto zistenej telesnej zmene sa posielala do mysle a tá primerane reaguje. Samozrejme, vedomé úsilie sa tiež prejavuje prototypickými telesnými zmenami, ale takáto možnosť by nás nemala prekvapiť. Aj emócie si môžeme navodiť umelo vôľovým aktom a ak sa u nich dostaví požadovaná telesná zmena, potom sú takto navodené stavy na nerozoznanie od automatických reakcií. Zdá sa teda, že dozvedieť sa v akom som mentálnom stave, sa môžem aj vďaka telesným zmenám, ktoré sú s daným stavom spájané.

Pozoruhodné je, že spomínané neemočné stavy disponujú aj druhým aspektom Prinzovej teórie, teda nábojom. Vo všetkých diskutovaných prípadoch platí, že kognitívne oboznámenie sa s nimi vedie k snahe udržať alebo eliminovať daný stav. Stratu toku myšlienok chceme prerušiť, v detegovanom úsilí naopak vytrvať. Valencia sa zdá byť komponentom mnohých nepropozíčných mentálnych stavov.

Prinz by mohol namietaať, že uvedené stavy nepredstavujú pre jeho teóriu nijaký problém, lebo sú obdobou stavov ako hlad či únava. Pripomeňme si, že jeho odpoveď na tieto bežne percipované telesné stavy spočívala v zdôraznení ich nesémantického charakteru. Hlad

odkazuje len na prázdny žalúdok, čo nie je nič iné, ako odkazovanie na hlad samotný. Emócie podľa Prinza odkazujú na ústredné vzťahové témy, ktoré sa týkajú postavenia jedinca v prostredí. Lenže podľa nás Darwinom spomínané neemočné stavy majú svoju sémantickú dimenziu, ktorá nie je sebareferenčná, ale odkazuje k mimotelesným stavov. Prázdny pohľad, detegovaný ustrnutím zrakového systému, neodkazuje k telesnej zmene, ale k strate myšlienok. Krčenie čela nie je samoúčelné, ale odkazuje na vynakladané úsilie. Sémantický vzťah, etablovaný kauzálnou kovariáciou a zaručený selekčným tlakom, je v nami uvádzaných prípadoch rovnako pravdepodobný, ako v prípade skutočných emócií. Prinzoa teória síce úspešne vyčleňuje emócie od percipovaných somatických zmien, akými sú hlad, smäd či únava, ale nedokáže ich odlíšiť od vnímania telesných zmien, ktoré sú prototypické pre viaceré neemočné mentálne stavy.

6 Záver

Prinzoa teória oživila záujem o percepčnú teóriu emócií, pretože ukázala, ako môže vnímanie telesných zmien prenášať sémantické informácie, ktoré sa netýkajú tela. Emócie boli vždy pokladané za stavy, ktoré pomáhajú organizmom reagovať na špecifické zmeny prostredia a zorientovať sa rýchlo vo svojom okolí. Ich intencionálny charakter je zrejmy a Prinz ukázal, ako percepčná teória dokáže preniesť intencionalitu z telesných stavov do mysle. Zdalo sa, že po začlenení valenčnej špecifikácie do jeho teórie bol status percepčnej teórie plne rehabilitovaný. Lenže prepojenie mysle a tela je zrejme užšie, než sme si doposiaľ mysleli. Aj mnohé neemočné stavy majú svoje typické telesné prejavy a viaceré z nich odkazujú k stavov mimo seba. Tým spĺňajú všetky požiadavky, ktoré kladie Prinz na emócie. Toto zistenie stavia priaznivcov percepčnej teórie do nezávideniahodnej dilemy: buď vyhlásia za emočné aj nami uvádzané (a všetky podobné) typy mentálnych stavov, alebo odmietnu percepcionalizmus. Kým prvé riešenie ide proti duchu našich intuícii o hraniciach domény emócií, druhé znamená zánik veľmi zaujímavého pokusu o vybudovanie teórie emócií. Ani jedno riešenie nie je príliš povzbudzujúce. Ale jeden pozitívny prvok na našich skúmaníach predsa len vidíme – vzťahy mysle a tela sa ukazujú v novom svetle a dualizmus neprekonateľného rozdielu medzi nimi je ešte menej udržateľný, než sa nám mohlo v minulosti zdať. V každom

případe sa ukazuje, že pokiaľ nebudeme vedieť viac o prepojení medzi mysľou a telom, v otázke povahy emócií sa ďalej nedostaneme.

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Jilská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
hvorecky@flu.cas.cz

LITERATÚRA

- DAMASIO, A. (2000): *Descartesův omyl*. Prel. F. Koukolík. Praha: Mladá Fronta.
- DARWIN, Ch. (1964): *Výraz emocií u člověka a zvířat*. Prel. J. Král a V. Příhoda. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- FODOR, J. (1990): *Theory of Content*, Cambridge, MA: MIT Press.
- HVORECKÝ, J. (2011): *Emoce a intencionalita*. Praha: Togga.
- LAZARUS, R. (1991): *Emotion and Adaptation*, New York: Oxford University Press
- PRINZ, J. (2004): *Gut Reactions*, New York: Oxford University Press.

Problém identity jazykového výrazu a vzt'ahy synonymie z hľadiska logickej, lingvistickej a pragmatickej sémantiky

Barbora Geistová Čakovská

Slovenská akadémia vied

Abstract: In this paper, we will focus our attention on two basic semantic notions: linguistic expression and relation of synonymy (lexical synonymy). We will try to analyze the notions in three semantic fields: logic, linguistic, and pragmatic (F. Recanati), and see whether these three fields can provide us with satisfactory solutions. We will show that the pragmatic conception of semantics is not satisfactory in explaining neither the notion of linguistic expression nor the notion of synonymy – two very basic semantic notions; which could be done in logical and linguistic semantics.

Keywords: synonymy, linguistic expression, identity, cognitive meaning, non-cognitive meaning, semi-expression, pragmatic semantics, pragmatic meaning, linguistic meaning

1 Identita jazykového výrazu a synonymia v logickej sémantike

V súlade s autorom koncepcie jazykových výrazov a semivýrazov Pavlom Cmorejom zastávam názor, že pri používaní slova „výraz“ dochádza k rôznym nejednoznačnostiam a omylom. Stručne si predstavíme túto koncepciu, ktorá je v českej aj slovenskej oblasti analytickej filozofie už známa. Výraz „výraz“ sa niekedy používa vo význame fyzického znaku, ktorý sám osebe význam nemá, inokedy vo význame jazykového výrazu spojeného s významom. Výraz ako fyzický znak budeme nazývať *semivýrazom*,¹ semivýrazom však nie je len fyzický znak,

¹ Tento termín zaviedol Pavel Cmorej.

ale aj jeho ideálny vzor či typ. Výraz, ktorý pozostáva zo semivýrazu a kognitívneho významu², kde tieto dve zložky predstavujú zložky podstatné pre určenie jeho identity, budeme pre odlišenie nazývať *jazykovým výrazom*. Slovo „výraz“ tak vyjadruje iba všeobecnejší, týmto dvom pojmom nadradený pojem, v prípade ktorého treba kontextom alebo inak spresniť, o ktorý pojem konkrétne ide.³

Väzba semivýrazu s nejakým kognitívnym významom je *kontingentná*, zatiaľ čo väzba jazykového výrazu s jeho významom je *nevyhnutná*. Preto, na rozdiel od semivýrazov, jazykové výrazy nemôžu byť viacznačné. Väzba medzi nejakým semivýrazom a nejakým významom sa môže prerušiť a daný semivýraz sa môže spojiť s iným významom. Ak však jazykový výraz stratí svoj význam, prestáva byť jazykovým výrazom a stáva sa semivýrazom. Ak sa v rámci významu jazykového výrazu niečo zmení, nepôjde viac o daný jazykový výraz, ale o iný jazykový výraz, preto jeden jazykový výraz nemôže mať viac významov. V tejto súvislosti si zaslúži pozornosť aj oblasť referencie. Referovať totiž môžu iba jazykové výrazy, semivýrazy môžu referovať iba so zreteľom na nejaký jazyk J , v ktorom im je pridelený nejaký význam (Cmorej 2005; 2006).

Keďže našu pozornosť sústredíme na jednoduché jazykové výrazy – slová, v súlade s predstavenou koncepciou nejaké slovo pozostáva z usporiadanej dvojice $\langle s, k \rangle$. Nejaké semislovo sa môže v rámci jedného jazyka spájať s rôznymi kognitívnymi významami. Napríklad, semislovo, kognitívny význam *kohútik* sa v slovenčine spája s významom k_1 „malý kohút“, ale aj s významom k_2 „uzáver vývodu kvapaliny alebo plynu“. Slovo, ktoré pozostáva z s a k_1 , sa odlišuje od slova, ktoré pozostáva z s a k_2 , ide o dve rôzne slová. Preto ich budeme rozlišovať príslušným značením S_1 a S_2 .

Takto dostaneme:

$$S_1 = \langle s, k_1 \rangle$$

$$S_2 = \langle s, k_2 \rangle,$$

kde platí, že $S_1 \neq S_2$, keďže dané slová nepozostávajú z tých istých zložiek: odlišujú sa svojimi kognitívnymi významami.

² Pre účely tejto state nie je podstatná explikácia pojmu kognitívneho významu. Viac aj k jeho chápaniu v Geistová Čakovská (2010).

³ V tejto stati budeme preto pod výrazom chápať jazykový výraz a kategórie semivýrazov budeme príslušne uvádzať s predponou „semi“.

Uvedme si teraz stručne aplikáciu koncepcie slov a semislov pri skúmaní synonymie slov. Rozlíšime pritom hľadisko logickej sémantiky a hľadisko lingvistiky.

Synonymie z pohľadu logickej sémantiky budeme uvádzať aj pod názvom „LOGsynonymia“ či skratkou „LOGsyn“. Def. 1 sa tak týka vzťahov synonymie slov z hľadiska logickej sémantiky:

Def. 1: Slovo S_1 z jazyka L_1 je LOGsynonymné so slovom S_2 z jazyka L_2 (pričom sa nevyklučuje prípad, že $S_1 = S_2$ a $L_1 = L_2$) vtt⁴, keď má S_1 v L_1 ten istý kognitívny význam ako S_2 v L_2 .

V rámci LOGsynonymie medzi slovami tak vymedzuje tri vzťahy:

- a) synonymiu ako vzťah medzi jedným a tým istým slovom,
- b) synonymiu ako vzťah medzi dvoma slovami jedného jazyka a
- c) synonymiu ako vzťah medzi dvoma slovami dvoch rôznych jazykov, pri splnení daných podmienok.

Ako príklady pre uvedené tri vzťahy LOGsynonymie môžeme uviesť dvojice slov *človek – člověk*, *sopka – vulkán*, *matka – mother*. Pri zohľadnení koncepcie jazykových výrazov a semivýrazov tieto dvojice analyzujeme nasledujúcim spôsobom:

človek = $\langle \text{človek}, k_3 \rangle$ LOGsyn *človek* = $\langle \text{človek}, k_3 \rangle$
matka = $\langle \text{matka}, k_4 \rangle$ LOGsyn *mother* = $\langle \text{mother}, k_4 \rangle$
sopka = $\langle \text{sopka}, k_5 \rangle$ LOGsyn_{SK} *vulkán* = $\langle \text{vulkán}, k_5 \rangle$

Vidíme, že odlišnosť medzi členmi dvojíc slov sa nutne nenachádza na pozícii kognitívneho významu. Nemusi sa nachádzať ani na úrovni semislova, nás však bude zaujímať iba druhý vzťah, t. j. LOGsynonymia medzi dvoma slovami jedného jazyka, ktorý je náležitý z hľadiska porovnávania s lingvistickou lexikálnou synonymiou. Tu sa dve LOGsynonymé slová odlišujú svojimi semivýrazmi, majú totožný význam a sú slovami jedného jazyka. Preto v prípade dvojice slov *sopka – vulkán* vykonávame prostredníctvom skratky SK aj zohľadnenie jazyka, v ktorom sú tieto slová vo vzťahu LOGsynonymie. V našom príklade ide o slovenčinu, mohli by sme však uviesť tiež češtinu, prípadne iný jazyk, v ktorom by bola táto dvojica vo vzťahu LOGsynonymie.

⁴ ... vtedy a len vtedy ...

2 Synonymia v lingvistike a znova k identite jazykového výrazu

Pri skúmaní zvolených pojmov z pohľadu lingvistiky zvolíme opačné poradie a budeme sa venovať najprv synonymii. *Vzťahy lexikálnej synonymie v lingvistických teóriách* budeme nazývať aj „LINSynonymia“, prípadne uvádzať iba pod skratkou „LINSyn“. Situácia pri skúmaní synonymie v tejto teoretickej oblasti je v porovnaní s predchádzajúcou úplne odlišná. Lingvistika pri riešení synonymie zohľadňuje aj iný aspekt jazykového výrazu, od ktorého sa v logickej sémantike plne abstrahuje: nekognitívny význam jazykového výrazu, ktorý tu chápeme ako jeho štylistický príznak prípadne jeho bezpríznakovosť.⁵ Za synonymné ďalej nepokladá len slová s totožným kognitívnym významom, ale aj (či najmä, prípadne iba) slová s blízkym kognitívnym významom. Dôvody, prečo je to tak, vyplývajú z rôznych funkcií, ktoré majú tieto vedy pri analýze jazyka.

V lingvistike teda vymedzujeme nasledujúce vzťahy LINSynonymie:

Def. 2: Slovo S_1 z jazyka L je LINSynonymné so slovom S_2 z jazyka L (pričom nemôže nastať prípad, že $S_1 = S_2$) vtt, keď S_1 z L má taký istý význam ako S_2 z L alebo blízky, príbuzný význam.

Ide teda o dve slová jedného jazyka s totožným alebo blízkym významom. Vzťahy tu rozlíšené budeme nazývať *rovnoznačnosťou* a *blízkoznačnosťou* a bližší pohľad na ne nám ozrejní, čo myslíme pod totožným a blízkym významom, či to, o akom význame hovoríme.

Rovnoznačnosť budeme chápať nasledovne:

Def. 3: Slovo S_1 z jazyka L je vo vzťahu rovnoznačnosti so slovom S_2 z jazyka L (pričom sa vylučuje prípad, že $S_1 = S_2$) vtt, keď má S_1 totožný kognitívny význam a totožný nekognitívny význam – štylistický príznak – so slovom S_2 .

Príkladom rovnoznačných slov sú dvojice slov *bochník* – *peceň* či *pejko* – *šimeľ* (s významom „kôň“).⁶ Aplikovaním koncepcie jazykových

⁵ Určovanie štylistických príznakov slov nie je bezproblémová oblasť, na bližšie rozvedenie tejto poznámky nám tu však nezostáva priestor (podrobnejšie v Geistová Čakovská 2010).

⁶ S rovnoznačnosťou by niektorí lingvisti, ktorí nepripúšťajú výskyt rovnoznačnosti v jazyku, nesúhlasili. Súvisí to s problémom totožnosti štylistických príznakov da-

výrazov a semivýrazov dostaneme nasledujúce vyjadrenie synonymie druhej dvojice rovnoznačných slov:

$$pejko = \langle pejko, k_6 \rangle_{\text{Expr.}} \text{ LINSyn}_{\text{Rovn.}} \text{ šimeľ} = \langle šimeľ, k_6 \rangle_{\text{Expr.}}$$

Skratku $\text{LINSyn}_{\text{Rovn.}}$ sme použili na vyjadrenie vzťahu rovnoznačnosti. Čitateľ si všimne, že pri analýze skúmaných slov sa objavuje aj poznámka o ich štylistickom príznaku, ktorým je príznak expresivity.

Blízkoznačnosť predstavuje v rámci LINSyn synonymie podstatne zložitejší vzťah.

Def. 4: Slovo S_1 jazyka L je blízkoznačné so slovom S_2 jazyka L (pričom sa vylučuje prípad, že $S_1 = S_2$) vtt, keď majú blízky kognitívny význam a totožný nekognitívny význam alebo blízky kognitívny význam a odlišný nekognitívny význam alebo sa líšia iba v nekognitívnom význame a majú totožný kognitívny význam.

V skutočnosti tu vymedzujeme najmenej tri rôzne vzťahy:

- A) Vzťah medzi slovami, ktoré sa čiastočne odlišujú kognitívnym významom a majú totožný nekognitívny význam.
- B) Vzťah medzi slovami, ktoré sa čiastočne odlišujú kognitívnym významom a majú rôzne nekognitívne významy, t. j. odlišujú sa aj svojim štylistickým príznakom.
- C) Vzťah medzi slovami, ktoré majú totožný kognitívny význam a odlišujú iba svojimi nekognitívnymi významami.

V prípade blízkoznačných slov skupiny A) a B) tak rozlišujeme istý spoločný kognitívny význam sk a isté navzájom rozdielne neprázdne⁷ kognitívne významy ok_1 a ok_2 . V prípade blízkoznačných slov skupiny C) tak nerobíme, keďže také slová majú totožný kognitívny význam a líšia sa len štylistickými príznakmi. Príkladom blízkoznačnosti skupiny A) je dvojica slov *nehynbný* – *ochrnutý*, príkladom blízkoznačnosti skupiny B) sú slová *otlačiť* – *oškúliť* a pre skupinu C) uvádzame príklad dvojice slov *stužka* – *pentľa*.

ných slov. My sa tu pridáme štylistických príznakov uvádzaných k daným slovám v slovníkoch. Tieto poznámky sú síce všeobecnejšie a nevyjadrujú všetky nuansy, na účely analýzy LINSyn synonymie je však tento prístup dostačujúci.

⁷ Tento navzájom odlišný kognitívny význam musí byť neprázdny preto, aby sme dokázali odlišiť blízkoznačnosť skupiny A) a B) od hyponymie a hyperonymie. Viac v Geistová Čakovská (2010).

Do podrobností je táto problematika rozobratá v monografii Geistová Čakovská (2010), jej analýze v tejto stati nemôžeme venovať väčšiu pozornosť, keďže by nás to odvádzať od ústrednej témy. Dôležité je uvedomiť si tu, že logická aj lingvistická sémantika pracujú s pojmom či pojmami synonymie, dokážeme ich v rámci nich explikovať a analyzovať. Pretože si myslíme, že sémantická teória musí byť schopná takto pracovať s jedným zo základných sémantických pojmov.

Napriek tomu, že v problematike synonymie sa logická sémantika a lingvistika značne odlišujú, v chápaní jazykového výrazu tu nastáva zhoda. Na začiatku sme si spomínali, že ak nejaký jazykový výraz stratí svoj kognitívny význam, prípadne v ňom nastane nejaké zmena, daný jazykový výraz prestáva byť daným jazykovým výrazom a jazykovým výrazom vôbec (ak sa mu nepriradí iný význam). Naopak, štylistické príznaky jazykových výrazov sa môžu meniť bez toho, aby daný jazykový výraz nejakým spôsobom stratil svoju identitu. Nepredstavujú tak zložku s rovnakou dôležitosťou pre identitu jazykových výrazov, ako je semivýraz a kognitívny význam, ani nijakú inú zložku jazykového výrazu. Preto z hľadiska logickej sémantiky aj lingvistiky vieme explikovať jazykové výrazy ako výrazy pozostávajúce z usporiadanej dvojice semivýraz a kognitívny význam, kde sú tieto zložky podstatné pre identitu jazykových výrazov! Vďaka explikácii pojmu jazykový výraz vieme v oboch oblastiach so zohľadnením ich potrieb a funkcií analyzovať a demonštrovať vzťahy synonymie aj ďalšie sémantické vzťahy medzi slovami či jazykovými výrazmi, čo je pre nás podstatné pre uznanie relevantnosti nejakej sémantickej koncepcie. Ako je však na tom koncepcia pragmatickej sémantiky renomovaného francúzskeho filozofa François Recanatiho?

3 Pragmatická sémantika, identita jazykového výrazu a synonymia

Podľa koncepcie tohto filozofa jazyka výraz sám osebe má istý *lingvistický význam*, ktorý mu dodáva lingvisticky chápaná sémantika. Je to niečo, čo by sme azda mohli chápať ako kognitívny význam jazykového výrazu. Tento význam je však v Recanatiho koncepcii *neurčený, neúplný*, ide o akýsi schematický obsah, v prípade viet o akúsi schematickú propozíciu. Lingvistický alebo doslovný obsah jazykových výrazov tak nie je plnohodnotným obsahom jazykových

výrazov a nemôžeme ho tu preto stotožniť s kognitívnym významom z predchádzajúcich kapitol state.

Výrazu s neurčeným lingvistickým obsahom pridelujeme pri jeho použití a na základe kontextu tohto použitia nejakú *funkciu*. Táto funkcia výrazu s lingvistickým neurčeným obsahom pridelí jeho plnohodnotný obsah, význam, pre odlíšenie ho budeme nazývať *pragmatickým významom*. Propozícia ako význam použitej vety vzniká až na tejto úrovni, až teraz sa určia pravdivostné podmienky vety a je jej možné priradiť nejakú pravdivostnú hodnotu. Nepoužitá veta podľa všetkého toto neumožňuje.

Pragmatická sémantika tak vychádza z lingvistickej sémantiky, ale k plnému významu výrazov sa dostávame až pomocou pragmatiky. Sémantika predpokladá pragmatiku a neexistuje tu samostatná sémantika, očistená od iných ako sémantických vkladov, s akou sme pracovali v predchádzajúcich častiach state. Recanatiho pragmatická sémantika navyše zahŕňa nielen sémantiku a pragmatiku výrazov, ale aj oblasť ich referencie a mentálnych reprezentácií. Máme ju tak chápať ako veľmi ambiciózny a v podstate všeobšahly projekt vysvetlenia toho, čo sú jazykové výrazy, ako ich používame, ako nimi referujeme, vyjadrujeme svoje myšlienky a napokon aj konáme?

S Recanatiho sémantikou súvisí aj kontextulizmus, a to v podstate dosť radikálnej forme. Podľa neho je každý jeden použitý výraz, nielen vety, citlivý na kontext, bez zohľadnenia ktorého nemožno určiť jeho význam.⁸ Tento úplný obsah je nielen obsahom použitého výrazu, ale aj celého rečového aktu, a všeobecnejšie, obsahom nejakého konania. Kontext teda neovplyvňuje iba sémantický a pragmatický obsah výrazu, referenciu, ale, podľa Recanatiho, aj obsah mentálnych reprezentácií účastníkov komunikácie a obsah ich konania. Pohybujeme sa stále v rámci sémantiky. Pokúsme sa preto pozrieť, ako taký všetkým možným zanesený projekt sémantiky dokáže explikovať základné sémantické pojmy, ako je pojem jazykového výrazu a synonymie. Keďže autori a priaznivci tejto sémanticko-pragmatickej orientácie sa im príliš (vôbec) nevenujú, pokúsime sa o to v rámci koncepcie pragmatickej sémantiky sami. Títo autori sa síce sústredia najmä na výpovede a propozície ako ich sémantický obsah, rovnaké problémy však nachádzame ako na

⁸ Vypúšťame tu prípad indexických výrazov, ktorý pre toto skúmanie nie je relevantný.

úrovni zloženého jazykového výrazu, tak na úrovni slova. Využijeme tu koncepciu jazykových výrazov a semivýrazov, keďže inú nemáme naporúdzi a doteraz nám dobre poslúžila. Vezmime si ako príklad už skúmané slovo *sopka*:

$$\textit{sopka} = \langle \textit{s o p k a}, k_5 \rangle.$$

Z hľadiska jeho sémantickej analýzy cez prizmu Recanatiho koncepcie dostávame viacero možností. Podľa toho, čo sme si o tejto koncepcii povedali, na tejto úrovni ešte nemáme jazykový výraz, keďže nevieme plne určiť jeho význam. Máme iba akýsi neplnohodnotný neurčený význam a je zrejme nerozumné uvažovať o jazykovom výraze bez tejto jeho podstatnej zložky. Teda, nepoužitý výraz zrejme nie je jazykovým výrazom.

Pri použití v nejakom kontexte dané slovo nadobúda plný význam vďaka tomu, že sa určí jeho pragmatický význam. Ako o použitom jazykovom výraze uvažovať?

- a) $\textit{sopka}_{\text{použ.}} = \langle \textit{sopka}, k_5 \rangle_{pk_1}$
- b) $\textit{sopka}_{\text{použ.}} = \langle \textit{sopka}, k_5, pk_1 \rangle$
- c) $\textit{sopka}_{\text{použ.}} = \langle \textit{sopka}, pk_1 \rangle$

Ad. a) Je pragmatický význam niečo ako aspekt (podobne ako štylistický príznak), ktorý sa pri použití priradí neplnohodnotnému jazykovému výrazu? Taký aspekt by však nemal mať dosah na lingvistický význam nepoužitého jazykového výrazu (*k*), nemal by mať možnosť po použití do tohto významu slova zasiahnuť. V rámci tejto možnosti ho možno chápať tak, že sa pri použití na základe kontextu prideli slovu a istým spôsobom významovo modifikuje použité slovo. „Prilepí“ sa k slovu nový význam – pragmatický, ktorý platí iba pre toto použitie, ale lingvistický význam sa nemení, preto sa nemení identita slova pri rôznych použitíach. Záver a): pragmatický význam nie je určujúcou zložkou použitého jazykového výrazu a nie je tak podstatný pre jeho identitu. Jazykový výraz môže pri použitíach v rôznych kontextoch svoj pragmatický význam rôzne nadobúdať a strácať bez toho, aby to zasahovalo identitu výrazu. Potom ale jazykový výraz musí byť určený a plnohodnotný už pred svojim použitím, keďže pragmatický význam nemá dosah na lingvistický význam nepoužitého výrazu. Recanati by zrejme s touto možnosťou nesúhlasil, pre nás je však intuitívne najpriateľnejšia. Ako jediná ďalej nepripúšťa vznik nového slova už po použití slova a v rôznych kontextoch, lebo ak sa má pri použití a v rôznych

kontextoch mení význam jazykového výrazu (ako jeho pre identitu podstatná zložka), v súlade s koncepciou Pavla Cmoreja vzniká nové, iné slovo.

Ad. b) Pragmatický význam je podstatnou zložkou použitého slova spolu so semivýrazom a lingvistickým významom: rozlišujeme tu tak tri zložky. Pragmatický význam pri použití „vhupe“ (ako?) medzi zložky podstatné pre identitu. Natískajú sa otázky, či sa potom zachováva lingvistický význam v pôvodnej kvalite, alebo sa mení na plnohodnotný lingvistický význam, čím je pragmatický význam a čo má spoločné s lingvistickým. Záver b): po použití sa pragmatický význam dostáva do identity jazykového výrazu a pôsobí tam spolu s lingvistickým významom. V rôznych kontextoch použitia vzniká aj rôzny pragmatický význam slova, preto v rôznych kontextoch ide o rôzne slová s totožným semislovom sopka (a totožným lingvistickým významom?). Už použitím slova vzniká nové slovo, keďže pri použití sa do identity dostáva nová zložka.

Ad. c) Pragmatický význam spolu so semivýrazom je podstatnou zložkou použitého jazykového výrazu s tým, že pri použití naplní lingvistický význam (ako?) a nahrádza ho na jeho mieste v usporiadanej dvojici ako plnohodnotný význam. Znova vyvstáva otázka, ako dochádza k naplneniu lingvistického významu a jeho premene na pragmatický a ako sa zabezpečí identita jazykového výrazu v rôznych kontextoch a už po použití vôbec.

Tieto chápania použitých jazykových výrazov majú spoločných niekoľko už naznačených dôsledkov. Prvým je, že pred použitím jazykového výrazu máme problém hovoriť o jazykovom výraze. Čo to teda pri vykonaní rečového aktu používame? Jazykový výraz ako taký sa podľa všetkého utvára až použitím schematickeho jazykového výrazu, ktorý nám poskytuje lingvistika. Spoločne sa tu natíska otázka, čo je potom lingvistický význam, aké miesto má v pragmatickom význame a ako sa vlastne utvára pragmatický význam. Na základe jazykového výrazu, jeho použitia v kontexte a lingvistickému významu výrazu vieme určiť pragmatický význam, vieme však na základe pragmatického významu, výrazu a kontextu spätne rekonštruovať lingvistický význam? Aký kognitívny prínos má lingvistický význam? A aký pragmatický význam? Aký je medzi nimi kognitívny rozdiel?

Problém spôsobuje aj viazanosť pragmatického významu použitého jazykového výrazu na kontext použitia. Keďže je pragmatický kontext závislý od kontextu, od kontextu je závislá potom aj identita jazykového

výrazu (ak ho chápeme ako pre identitu podstatnú zložku). Existuje tak veľké množstvo slov *sopka*, ktoré sú v logike a lingvistike totožné, ale v takto pragmaticky poňatej sémantike totožné nie sú. Nielen rôzne kontexty použitia tohto slova, ale už použitie samo nám, podľa všetkého, generuje rôzne pragmatické významy, a tým aj rôzne slová. Objavuje sa tu toľko problémov, že je zrejme nevyhnutné, aby *pragmatická sémantika priznala sémantike oprostenej od pragmatického aspektu plné kompetencie pri určovaní toho, čo je jazykový výraz.*

Vzťah synonymie ďalej chápeme ako jeden zo základných sémantických vzťahov či pojmov, ktorého vysvetlenie nemôže žiadnej sémantike spôsobovať ťažkosti. Keďže máme v pragmatickej sémantike problém už s pojmom jazykového výrazu, ako môžeme vysvetliť pojem synonymie? Evidentne ju nevieme analyzovať na úrovni sémantického potenciálu – lingvistického významu, keďže nejde o úplný význam. Jej riešenie na úrovni pragmatického významu je však nemožné. Podobne je to s ostatnými sémantickými vzťahmi, ktorých existencia odrazu závisí od istej koncepcie významu jazykového výrazu a istej koncepcie jazykového výrazu samého, teda od rozumne vystavanej sémantiky. O reálnej existencii týchto vzťahov v jazyku však nikto nemôže pochybovať. Načo je nám potom sémantika, ktorá to nedokáže, keďže si kladie na plecia príliš veľa? Načo je nám nerozumná pragmatická sémantika?

V tejto stati nenachádzame odpovede na závažné otázky vynárajúce sa pri rozmyšľaní o Recanatiho pozícii. Nejde nám ani o testovanie úspešnosti Cmorejovej koncepcie a rozšírenie jej uplatniteľnosti na použité jazykové výrazy. Cmorejovu koncepciu pokladáme iba za nástroj, ktorý nám umožňuje niektoré veci lepšie rozlíšiť, a tým lepšie vidieť. Naším cieľom je poukázať na problémy vznikajúce vtedy, keď sa sémantika preťažuje funkciami, ktoré nemá v právomoci.

*Oddelenie analytickej filozofie
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
cakovskabarbora@gmail.com*

LITERATÚRA

CMOREJ, P. (2005): Semivýrazy a výrazy. In: *Jazyk, logika, veda*. Praha: Filosofia, 63 – 88.

CMOREJ, P. (2006): Platonizmus, výrazy a semivýrazy. *Organon F* 13, č. 2, 218 – 231.

GEISTOVÁ ČAKOVSKÁ, B. (2010): *Vzťahy synonymie. Logická sémantika verus lingvistickej teórie o synonymii*. Bratislava: Aleph.

RECANATI, F. (2008): *Philosophie du langage (et de l'esprit)*. Paris: Gallimard.

Některé aspekty pojmu *Já* ve filosofii mysli a v kognitivní vědě: *primitivní Já a konceptuální Já*

Michal Polák

Západočeská Univerzita v Plzni

Abstract: The origin, development and strengthening of our identity - that is our Self - is an important part of human life. Stability and variability of such Self are both aspects necessary to preserve the integrity and status of a person as psychological and social being. The mastering of our own Self is related to some interesting phenomena, discussed by current philosophy of mind and cognitive science. These research strategies deal with issues such as naturalization of Self (Dennett, Strawson), building up a theory of mind (Baron-Cohen) and the disconnective syndrome and its interpretation (Gazzaniga) among many others. This article reflects our current understanding of the Self, and takes into account some philosophical approaches, as well as some knowledge of modern cognitive science to show how the Self as a natural phenomenon can be understood. In its conclusion two conceptual levels of the Self are introduced: primitive Self and conceptual Self. These terms are intended to be the basis for the study of the Self as a natural phenomenon.

Keywords: primitive self, conceptual self, philosophy of mind, cognitive science

V této stati mne budou zajímat dva cíle. Jednak se zamyslím nad užíváním pojmu *Já* v současné filosofii mysli a kognitivní vědě. Naplnění tohoto prvního cíle by mělo posloužit nejen jako historická, ale především jako argumentační základna pro vymezení dvou rovin chápání *Já*, které představím v druhé části této statě, a které chápu jako druhý cíl. Ve spleti různorodých názorů na pojem *Já* v mnoha badatelských oblastech (filosofie, psychologie, neurovědy) se pokusím nalézt jednotící linii, o níž se domnívám, že by mohla tvořit základnu našeho chápání *Jáství*. Tuto základnu by pak konstituovalo jednak *primitivní*

Já, jednak *konceptuální Já*. Domnívám se, že všechny ostatní parametry, vlastnosti, funkce či dělení *Já* lze rozvinout právě z tohoto základu.

1 Filosofický pojem *Já*

Zájem o pojem *Já* je v současné filosofii stále relativně hluboký a jeho kořeny sahají v nějaké podobě až k Platónovi, Aristotelovi či ke Stoikům.¹ Na počátku této úvahy lze však konstatovat, že minimálně z hlediska současné analytické filosofie mysli je společným jmenovatelem všech starších přístupů snaha diskutovat principy, jejichž aplikace povede k transparentní individuaci různých druhů entit, mimo jiné i k individuaci nás samotných jako lidských bytostí. Jedná se o snahu nalézt taková vodítka, která rychle a přesně určí identitu nějaké osoby, a to jak z hlediska této osoby samotné (přístup 1. osoby), tak i z hlediska nezávislého vnějšího pozorovatele (přístup 3. osoby). Nebo také jinak: jde o to, jak je zajištěno, že určitá zkušenost je prožívána právě jako *moje*² zkušenost a nikoli jako zkušenost někoho jiného. Jaké mechanismy naší mysli zajišťují tuto identitu a kontinuitu lidské zkušenosti se sebou samým?

Z filosofického hlediska se otázka osobní identity často diskutuje na podkladu tradičního chápání *Já*. Termínem tradiční rozumím v podstatě Descartovu představu *Já* jako něčeho, co existuje zcela samostatně v substanciálním smyslu. I když je dnes tento pohled všeobecně odmítán, a slouží spíše jako odrazový můstek, jenž má poukázat na to, jak nemáme pojem *Já* chápat, dovolím si obširnější zastavení právě zde, což mi poslouží jako základ pro argumentaci v druhé části práce. Descartes pojímá mysl (a v tomto smyslu i *Já*) jako samostatnou substanci vyznačující se souborem atributů neslučitelných se substancí materiální. Důležitou roli v debatě kolem postavení *res cogitans* přitom sehrává epistemologický argument o pochybování. V tomto argumentu jednak vidíme, jak daleko je Descartes ochoten zajít pro transparentní výchozí poznání, jednak se dozvídáme také něco podstatného o tom, jaký status má *Já* samotné.

¹ Berrios – Marková (2003, 10).

² V angličtině se v takovém případě někdy používá termín „Me“. Do češtiny se překládá jako *mojství* a znamená všechno to, co je v nějakém smyslu *mé*.

Pro úvahy o východiších našeho poznání se nabízí procedura pochybování. Nutnost založit naše poznání na něčem, co je zcela nepochybné a na první pohled evidentní, vede Descartesa nejprve k obecné tezi, že „ten, kdo hledá pravdu, by měl jednou v životě o všem, nakolik je to možné, pochybovat.“³ Descartes vychází z dobře známého faktu, že smysly nás mohou klamat.⁴ Hůl do vody vnořená, skutečně vypadá jak zlomená.⁵ Jakmile nás někdo (nebo něco) byť i jednou oklame, není dobré mu příliš důvěřovat, tvrdí Descartes v *Principecch filosofie*.⁶ To zní docela rozumně; smysly jsme tedy vyřadili. Celkem logicky Descartes rozšiřuje tuto pochybnost i na to, co smyslové vnímání připomíná, totiž na stav snění. I ve snech se nám zdá, že vnímáme něco, co ve skutečnosti neexistuje. Toto snění vypadá věrohodně jako bdělý stav a většinou není možné rozlišit, zda se jedná skutečně o stav snění.⁷

Pro naši úvahu je zajímavé, že Descartes je ochoten pochybovat i o tak zásadních skutečnostech, jako jsou principy či matematické důkazy.⁸ Omylnost, s níž se podle něj setkáme i v této oblasti, je dána individuálním selháním každého jednotlivce, který usiluje o nalezení např. určitého důkazu v matematice. Tato pochybnost se tak vlastně neobrací k principům samotným, ale k tomu, zda člověk je schopen tyto principy odhalit či nikoli. O čem tedy pochybovat nelze? Descartes konstatuje: „Tak, odvrhující vše to, o čem můžeme nějak pochybovat, ba považujícíce to za nepravdivé, snadno předpokládáme, že není žádný Bůh, žádné nebe, žádná tělesa a že my sami nemáme ruce ani nohy, ba dokonce ani žádné tělo; ne však, že my, kteří si to myslíme, vůbec nejsme. Odporuje si totiž, abychom pokládali to, co myslí, ve chvíli, kdy myslí, za neexistující. Tedy onen poznatek: *já myslím, tedy jsem*, je první a nejjistější ze všeho, co se komukoli naskýtá při správném filosofickém postupu.“⁹

³ Descartes (1998, 13).

⁴ Descartes (2003, 23).

⁵ Nakonec mohla by být skutečně zlomená, a po vysunutí z vody by se nějakým zázrakem opět spojila tak, že ani zkušený odborník by nerozeznal, že byla někdy zlomena. Pak by se ovšem nejednalo o smyslový klam. Klamem by bylo, kdybychom si mysleli, že zlomená nebyla.

⁶ Descartes (1998, 15).

⁷ Výjimku může tvořit jev pojmenovaný v současné kognitivní vědě jako lucidní snění.

⁸ Viz Descartes (1998, 15).

⁹ Descartes (1998, 17).

Standardní interpretace odpovídá obsahově první části citované pasáže. Descartes odvrhne zřejmost světa v nejširším slova smyslu. Přitom mu ale zůstane *Já* jako tichý předpoklad aktivity (našeho) myšlení. Toto *Já* je pak tím, u čeho Descartes přestává pochybovat. *Já* je nepochybnou věcí myslící. Nelze přece zpochybnit, že já myslím, bez ohledu na to, jak velmi je moje myšlení klamné. Tato interpretace je logická a podle mého soudu odpovídá Descartesovým vyjádřením. Všimněme si, že takto vyložený pojem *Já* se zakládá na argumentaci kruhem. V premisách se předpokládá to, co je předmětem dokazování (u Descartesa) či vyvracení (u jiných autorů, kteří smýšlí vůči Descartsovi kriticky). Problém je v tom, že když usilujeme o vysvětlení *našeho* myšlení, nebo lépe řečeno toho, co nám jaksí přísluší v *našem* myšlení, jako jsou *naše* myšlenky, pak *naše* vysvětlení v jazyce se vždy opírá o osobní zájmena. Proto když vysvětlujeme pojem *Já*, vždy již předpokládáme funkčnost a stabilitu tohoto pojmu. Descartes tuto skutečnost ukazuje vcelku jasně, i když nejspíš nezáměrně. Faktem také zůstává, že řada pokusů o eliminaci *Já* jako substanční entity naráží právě na tento problém. *Já* je třeba nejprve (tiše) předpokládat, aby ho bylo možné následně odmítnout.¹⁰

Podle mého názoru je však možné být ještě radikálnější, a to ve prospěch větší hloubky metodického pochybování. Druhá část výše uvedené citace totiž v omezené míře vyznívá tak, že ve svém pochybování mohu jít tak daleko, že (mi) zůstává pouze aktivita myšlení, která není primárně vázána na jakýkoli subjekt. V následném kroku se zdá logické tvrdit, že aktivita myšlení bez svého nositele nedává dobrý smysl. Proto můžeme uzavřít, že zde musí být něco/někdo, co/kdo myslí. Pokud tuto interpretaci nepřijmeme jako Descartesovu myšlenku, postačí ji akceptovat jako radikálnější důsledek metodického postupu pochybování, při němž hledáme to nepochybné. Nepochybným je zde samotný akt myšlení, v našem případě by jím mohlo být dokonce samotné pochybování jako konkrétní forma myšlení.¹¹

¹⁰ Na tuto skutečnost poukazuje také Strawson v (1997, 107-130).

¹¹ Tím ovšem nemám v úmyslu zamlčet tu potíž, že by zde musel být nějaký první vnímající (nejspíš Bůh), který garantuje svými větami s osobními zájmeny to, že nějaké myšlení je *mým* či *vaším* myšlením. Pochybují totiž, že garanci existence *Já* si mohou lidé poskytovat vzájemně. Ten, kdo by začal jako první poskytovat garanci *Já* někomu dalšímu, by totiž již musel své *Já* mít garantováno někým dalším, pak by ale nemohl být prvním v řadě těch, kteří garantují *Já* jiným lidem. Nemetafyzické řešení tohoto problému by

Pak se zdá rozumné tvrdit, že v základech naší stavby nezáleží na tom, co je předmětem konkrétního pochybování, ale že zde prostě nějaké *pochybování je*. Z toho následně vyvodíme, že zde *musí být pochyboující* a poté vyvodíme, že tento pochyboující musí *pochybovat o něčem konkrétním*. Analogická situace se nabízí i v případě smyslového poznání či smyslových klamů.¹²

Descartes je tedy ochoten pochybovat nejen o smyslovém poznání vnějšího světa a našeho vlastního těla, ale také o myšlení naší myslí či našeho rozumu. Netransparentnost procedur myslí či rozumu dokládá jednak na případě snění, jednak na případě principů či matematických důkazů. Oproti tomu jediné, o čem nelze pochybovat, je akt pochybování a jeho nositel. Moje interpretace komentuje tuto tezi tak, že Descartes tiše předpokládá existenci *Já* (mysli), protože jinak by nemohl říci, že by si odporovalo, „...abychom pokládali to, co myslí, ve chvíli, kdy myslí, za neexistující.“¹³ Myšlení prostě musí mít nositele. Domnívám se, že tato interpretace Descarta vede k tezi o samostatné existenci *Já* jako entity se vším všudy. Entity, jež ke své existenci nevyžaduje jakoukoli další nutnost, například jakoukoli myšlenku. Fakt, že existuje nějaké myšlení, slouží jako potvrzení reálné existence *Já*, které je tím, kdo myslí. Jinak by totiž samo myšlení nebylo možné. Na druhou stranu pokud překonáme tuto interpretaci tezí, že pevnější základ našeho poznání tvoří nikoli subjekt, ale samotný akt myšlení – v tomto případě *samotný akt pochybování*¹⁴ – získáme lepší vhled do jiného pojetí

mohlo být v přijetí níže uvedeného rozlišení *primitivního Já* a *konceptuálního Já*.

¹² Vondráček - Holub (1993) nabízí příklad halucinace po intoxikaci LSD, v němž se věžní hodiny proměňují v sovu. Opět nezáleží na tom, zda se v tomto případě jedná o klam nebo na budově skutečně sedí sova, a nikoli věžní hodiny. Důležité je, že se prostě něco děje, je zde nějaký akt pociťování a případně je něco pociťováno.

¹³ Descartes (1998, 17).

¹⁴ Descartes posouvá hranice skepticismu v poznání prostřednictvím úsilí rozumu, přičemž tento rozum používá při určení nepochybného základu našeho vědění. V tomto smyslu se jedná o kontradikci, protože rozum, který sám může být také zdrojem klamného poznání, se používá k odhalení toho, co samo je neklamně. Tuto skutečnost však Descartesovi nelze vyčítat, protože se stejným problémem se setkáváme i dnes, a zřejmě neexistuje způsob, jak se mu vyhnout. (Mysl používáme ke studiu myslí, vědomí ke studiu vědomí apod.) Je ale dobré vidět důsledky, které vyvstanou, pokud si uvědomíme, že i aktivita rozumu (tak je tomu přece v případě hledání

Já, totiž *konceptuálního Já*. Budu o tom dále hovořit v souvislosti s rozlišením dvou základních forem *Já*, ale již teď si lze všimnout, že v tomto druhém pojetí nevystupuje *Já* jako samostatná substanciální entita, ale spíše jako entita hypostazovaná nebo jako abstraktní objekt. Pokud jde o samotný akt myšlení, ten zde vystupuje v roli konstituenta *Já*.

Za solidní odrazový můstek pro vymezení dvou rovin *Já* považují kromě Descartesovy úvahy o pochybování také Strawsonovu úvahu o osobách. Tato úvaha mi má poskytnout základ pro argument o existenci *primitivního Já*. Strawson vidí řešení problému *Já* jako substanciální entity v rozlišení mezi tělem a osobou. Klíčový je pro něj pojem *osoba*. Ten je logicky primitivní a tvoří základ jakéhokoli dalšího připisování mentálních či fyzikálních vlastností. „Pod pojmem osoby rozumím pojem pro takový typ entity, na jejíž jednotlivou instanci lze aplikovat predikáty, jež jí rovnocenně připisují stavy vědomí stejně jako predikáty, jež jí připisují tělesné charakteristiky, fyzický stav atd.“¹⁵ Primitivnost pojmu *osoba* se může jevit zpočátku poněkud problematická. Prázdný pojem, pod nějž dosud nespádaly nějaké entity, lze jen těžko smysluplně konkretizovat, pokud se nechceme pohybovat ve světech fikce.

Zdá se, že pojem *osoby* u Strawsona není tak primitivní, jak by si sám autor přál. Je to vidět již na tvrzení, že „stavy vědomí lze připsat, jen je-li splněna nutná podmínka, že tyto stavy je třeba připsat *právě těm samým věcem*, jimž se připisují nějaké tělesné vlastnosti a nějaký fyzický stav ...“¹⁶ Jaké věci zde má Strawson na mysli? Nejrozumnější se zdá předpokládat, že myslí takové věci, které (již) mají nějaké fyzikální charakteristiky. Proto pojem *osoby* není logicky primitivní v tom smyslu, že by nebyl určen žádným predikátem, ale vždy již nějaké fyzikální predikáty obsahuje. To se zdá být v souladu s tím, že aby bylo možné rozšiřovat význam pojmu *osoba*, tj. připisovat osobě další vlastnosti, například mentální vlastnosti, musí v sobě tento pojem obsahovat přinejmenším nějaké fyzikální vlastnosti. Fyzikální vlastnosti přiznané

matematických důkazů a principů) může být chybná. Proč bychom se pak měli domnívat, že ta omezená aktivita, která rozumu zbývá při odhalení toho, co je skutečně nepochybné, sama také není pochybná, nesprávná a klamná. Lze pak říci, že sám akt pochybování může být klamným aktem, který v nás způsobuje např. nějaký zlý démon?

¹⁵ Strawson (1996, 102).

¹⁶ Strawson (1996, 102).

osobě vymezují fyzickou část osoby a jsou nutnou podmínkou k připsání mentálních vlastností. Protože nemohu souhlasit se Strawsonem v tom, že pojem *osoby* je logicky primitivní, resp. zpočátku neobsazený žádnými predikáty (pokud si Strawsona vykládám správně), jsem nucen vidět pojem *osoby* jako vymezený přinejmenším určitým souborem fyzikálních predikátů. Pojem *osoby* se tedy váže primárně na fyzikální charakteristiky, tudíž je to (aspoň zpočátku) pojem patřící do fyzikálního slovníku.

Pojem čistě myslícího *Já* v descartovském smyslu je tedy nepřijatelný nikoli proto, že pojem *osoby* je základní a zpočátku jaksi neobsazený žádným predikátem, jak se podle mě domnívá Strawson. Podle mého soudu je pojem *osoby* základní, na rozdíl od pojmu čistého *Já*, proto, že pojem *osoby* vždy již musí mít nějaké predikáty, které jej charakterizují a tyto predikáty jsou na počátku v podstatě fyzikální. Vždy je zde onen fyzický základ, popisovaný fyzikálními predikáty, takže pojem *osoby* nelze uspokojivě vysvětlit výhradně pojmem čistě myslícího *Já* referujícího k metafyzické entitě. Pojem myslícího *Já* je sekundární, je odvozen od pojmu *osoby*, a o existenci takového *Já* lze proto hovořit jen v nedoslovném smyslu. Pojem *Já* (jako pojem referující k mentálnímu či psychologickému), a tím spíš *Jáství* samotné, je něco, co se konstituuje mnohem později po vzniku fyzického těla. Proto si myslím, že chceme-li udržet pojem *osoby*, musíme uznat, že není konzistentní o něm uvažovat jako o něčem, co na počátku nemá aspoň nějaké fyzikální vlastnosti. Fyzický základ osoby, který stanovujeme a následně identifikujeme pomocí připsaných fyzikálních vlastností, považují za nosný i pro své vymezení dvou rovin *Jáství*. V tomto případě se mi zdá, že takto modifikovaný pojem *osoby* podpoří koncepci tzv. *primitivního Já*.¹⁷ Přijetím modifikovaného Strawsonova schématu osoby se zároveň posouváme blíže k naturalisticky orientovaným úvahám o *Jáství*.

2 Psychologický a neuropsychologický pojem *Já*

Existence a status *Já* či *Jáství* je dnes předmětem zájmu také těch přístupů, které se podle většiny vyznačují vysokou mírou vědeckosti. V průběhu 20. století se objevují pozoruhodné experimenty s ještě pozoruhodnějšími výsledky, jež vrhají na fenomén *Jáství* lepší světlo.

¹⁷ Viz o tom níže.

Pozornost budu věnovat jen dvěma z nich, opět s cílem připravit půdu pro dvě roviny *Jáství*.

První experiment je neuropsychologický a má svůj základ v syndromu rozštěpeného mozku (tzv. diskonekční syndrom). Poslouží mi jako základ pro argument o existenci *konceptuálního Já*. Svorové těleso, které propojuje obě mozkové hemisféry, obsahuje cca 800 milionů nervových drah a slouží jako komunikační kanál. Lze uvažovat nad tím, co by se stalo, kdyby bylo svorové těleso přefáto. Tím by se mělo zamezit jakékoli komunikaci mezi mozkovými hemisférami. Jestliže např. Já sídlí v obou hemisférách, pak by po přetěti muselo dojít i k rozdvojení Já nebo k nějaké lokální dysfunkci Já. Ve 40. a 50. letech 20. století byla po provedených pokusech na kočkách a opicích realizována komisurotomie (tj. přetětí svorového tělesa) u pacientů s těžkými a jinak neléčitelnými epileptickými záchvaty. Záchvaty skutečně ustaly nebo se alespoň podařilo zamezit jejich rozšíření z epicentra v jedné hemisféře do oblastí druhé hemisféry. Pacienti si po zákroku neztěžovali, že by měli neuropsychické potíže.¹⁸

V šedesátých letech zkoumal tyto pacienty Roger Sperry a později Michael Gazzaniga, kteří za tím účelem vytvořili řadu důmyslných experimentů. Z mého hlediska je na těchto experimentech zajímavé to, že ačkoli jsou primárně orientovány k vizuální zkušenosti, poskytují vhled i do problematiky konstituce narativního Já, o němž budu později hovořit. Nejprve ale bude nutné si připomenout některá základní fakta neuroanatomie.

Především platí, že pravá hemisféra řídí většinu senzomotorické aktivity levé poloviny těla a levá hemisféra řídí pravou polovinu těla. Senzomotorické nervové (pyramidální) dráhy se totiž kříží v úrovni prodloužené míchy (kontralateralita). Výjimku tvoří oblast hlavy a krku, jež jsou inervovány oběma hemisférami zároveň. Auditivní vzruchy putují do obou hemisfér zároveň. Naopak olfaktivní vjemy jsou čistě ipsilaterální, tj. informace z levé nozdry jde do levé hemisféry a informace z pravé nozdry do pravé hemisféry.

Složitější situace je u sensorických vjemů. Zhruba se dá říci, že informace, která dopadá na pravou část sítnice obou očí (u levého oka nazální část sítnice, u pravého oka temporální část sítnice), je informace pocházející z levé části zorného pole. A naopak informace, která dopadá na levou část zorného pole obou očí (u levého oka temporální část sítnice, u pravého oka nazální část sítnice), je informace pocházející z pravé

¹⁸ Sperry - Gazzaniga - Bogen (1969, 274, 275).

části vizuálního pole. Informace z levé části vizuálního pole se dostává ke zpracování do pravé části hemisféry a naopak. Informace z pravé části vizuálního pole je zpracována levou mozkovou hemisférou.

Sperry ve spolupráci s Michaelem Gazzanigou¹⁹ navrhli experiment, při němž využili tachistoskopickou stimulaci. Ta spočívá v tom, že subjektu je ukázán podnět na tak dlouhou dobu, aby jej vědomě zachytil, ale aby zároveň nestačil pohnout okem, a tak jej postřehnout i druhou polovinou sítnice. Výsledky přesvědčivě ukázaly, že pacient s rozděleným mozkem trpí výrazným kognitivním deficitem v oblasti identifikace vnímaných objektů.

Je zajímavé si položit otázku, zdali tento jev, tedy tzv. diskonekční syndrom, nesouvisí nějak s konstitucí *Já*. Předpokládáme-li, že identita našeho *Jáství* je zajišťována také kontinuitou našeho vnímání okolního světa, stejně tak jako kontinuitou vnímání našeho vlastního těla, pak by se porucha vnímání měla nějak odrazit na konstituci *Jáství* samotného. Michael Gazzaniga a Joseph LeDoux provedli následující experiment.²⁰ Člověku po komisurotomii promítli do levé části zrakového pole obrázek zasněžené krajiny a do pravé části zorného pole kuřecí pařát. Pak ho požádali, aby ukázáním určil, který z níže promítnutých obrázků se vztahuje k promítnuté scéně. Levá ruka pacienta ukázala na lopatu, pravá ruka ukázala na pařát. Zdánlivě je vše v pořádku. Když ale byl pacient dotázán, aby vysvětlil svůj výběr, situace se změnila. Rychle a rozhodně odpověděl: pařát proto, protože patří ke kuřeti, a lopatu proto, protože s ní lze uklidit kurník.

Tento experiment má několik pozoruhodných důsledků.²¹ Mě však zajímají především dva z nich. Jednak ten, že člověk, který neměl z levé hemisféry přístup k informacím ze své pravé hemisféry, tj. k zasněžené krajině, přesto utvořil s pomocí levé hemisféry smysluplnou odpověď. S pomocí dominantní jazykové hemisféry utvořil zcela konzistentní pří-

¹⁹ Sperry - Gazzaniga - Bogen (1969).

²⁰ Gazzaniga (1985, 70-72).

²¹ Za velmi zajímavý závěr těchto experimentů je považován ten, že veškerá aktivita, kterou provádí pravá hemisféra, zůstává prakticky mimo vědomou mysl pacientů. Jakoby obraz zasněžené krajiny ani neviděli, aspoň ne vědomě. Když je totiž pravé hemisféře promítnuto slovo „lžička“ a subjekt dotázán, co viděl, odpoví, že nic. Když jej ale požádáte, aby levou rukou (ovládá ji pravá hemisféra) uchopil předmět, o kterém si myslí, že by se o něj mělo jednat, uchopí lžičku.

běh o tom, proč vybral právě lopatu a nikoli jiný předmět.²² Důsledkem je fakt, že naše *Já* má na vyšší kognitivní úrovni schopnost se konstituovat s pomocí vyprávění příběhů o tom, jak vnímáme svět. Přitom subjekt sám si vůbec nemusí být vědom toho, že jeho interpretace příslušné situace vůbec neodpovídá tomu, jak by stejnou situaci interpretoval zdravý člověk. Vyprávění příběhů tedy může sloužit k tomu, aby byla udržována koherence *Já* a to i v případech kognitivních deficitů, které by zdánlivě mohly identitu *Já* narušit. Takové *Já* nazývám *konceptuální*.

Jiný zajímavý důsledek experimentu z pohledu zájmu o konstituci a status *Já* vidím v tom, že kdyby bylo *Já* nezávislé na mozku v descartovském smyslu, tj. existovalo by jako nemateriální entita, která stojí v jistém smyslu mimo mozek, pak by přece mohla být informace přenesena nebiologickým (mentálním) způsobem do druhé hemisféry. Mohlo by dojít k propojení obou hemisfér nikoli na neurofyziologické úrovni, ale na úrovni mentální. To znamená, že integrovaná a jednotná mysl či *Já* by nebyly nijak ohroženy přerušením fyzického komunikačního kanálu mezi hemisférami. To, že se tak neděje, byť se to snaží naše mysl bravurně skrýt, je podle mého soudu důkaz pro závislost *Já* na mozkových procesech a stavech jako na svém biologickém základu.

Druhý experiment²³ vyrůstá na spojnici psychologie, fenomenologie a neurovědy. Jedná se o experiment generující pocit *Jáství* v poněkud neobvyklé podobě. Cílem je nalézt fenomenologický a neurofyziologický rozdíl v pocitu *Jáství* v následujících případech: 1) když s námi někdo či něco pohybuje; 2) když se pohybujeme vlastní vůlí. První případ se nazývá sebevlastnictví (self-ownership) a jde o situaci, při níž se pohybujeme, víme, že se pohybujeme, ale nejsme iniciátory tohoto pohybu, případně jej nemůžeme vůlí ovládat. Napadá mě případ vhození do rozbouřené řeky. Řekněme, že řeka je rozbouřená tak silně, že nemáme šanci ovlivnit naše unášení k vodopádu, takže se nevyhnutelně řítíme do záhuby. Druhý případ se označuje sebevláda (self-agency) a lze ji demonstrovat situací, kdy jsme s to našimi vlastními pohyby doplatit ke břehu a tak se zachránit. Nepříjemnou situaci máme v tomto případě více méně pod kontrolou. Navíc víme, že jsme to právě my, kdo nad situací má vládu. Jakkoli je pocit, který zažíváme v prvním případě (sebevlastnictví), v něčem odlišný od pocitu, který zažíváme v druhém

²² Možná by bylo zajímavé v experimentu zvolit takové předměty, které by snižovaly míru smysluplné volby.

²³ Gallagher (2000, 16).

případě (sebevláda), pochybuji, že dokážeme tento rozdíl srozumitelně a jasně popsat pomocí jazyka. Neurofyziologický popis tohoto rozdílu však existuje.²⁴ Je tedy zřejmé, že existuje objektivní rozdíl mezi pocitem sebevlastnictví a pocitem sebevlády, který ale nelze popsat pomocí jazyka. To vidím jako důvod pro tvrzení, že určitý pocit *Jáství* máme i tehdy, pokud nejsou zapojena jazyková centra a my jsme v situaci, v níž nemůžeme sami sebe zakoušet jinak než bezprostředně. Spekuluji, že podobný pocit *Jáství* mají i prelingvistické děti, tj. děti, u nichž se dosud nevyvinul jazykový modul. Takové *Já* nazývám *primitivní*.

3 Dvě roviny *Jáství*

Předchozí argumenty se snažily poskytnout základ pro dvě roviny *Jáství* – *primitivní Já* a *konceptuální Já*. Pokud jde o Descartesa, mám za to, že jakkoli jsme se více méně přestali soustředit na *Já* jako na ontologicky samostatnou entitu, lze pozůstatky tohoto chápání *Já* nalézt v takových případech, kdy se například ptáme: V čem je mé *Já* odlišné od tvého? Jak je zajištěna identita mého *Já*? V takových případech vždy již předpokládáme existenci *Já*, tj. toho, na co se ptáme, protože jinak bychom se nemohli smysluplně tázat. Když se ale na celý problém podíváme nikoli metafyzicky, tj. nepostulujeme entitu *Já*, nýbrž vývojově, tj. když chápeme *Já* jako produkt činnosti určitých biologických a fyzických bytostí a jejich subsystémů, začne nám vystupovat dynamika *Jáství*.

Modifikace Strawsona mi umožňuje zdůraznit tu skutečnost, že jsme se narodili především jako biologické či fyzické bytosti. Proto pojem osoby je na počátku fyzikálním pojmem. Z toho usuzuji, že bychom měli představit takový pojem *Já*, který bude tuto skutečnost akceptovat. Tímto pojmem je pojem *primitivního Já*.

Neuropsychologické experimenty Rogera Sperryho, Michaela Gazzanigy a Josepha LeDoux měly ukázat, že existuje důvod tvrdit, že k lepší orientaci ve světě používá naše mysl příběhy. Nejlépe je to vidět právě na kognitivních deficitech, které mají svůj neurofyziologický základ. Tato zjištění mě utvrzují jednak v tom, že naše mysl má biologický základ, jednak v tom, že součástí naší identity jsou vyprávění. Tato vy-

²⁴ Viz Chaminade – Decety (2002). Rozdíly v cerebrální aktivitě pomocí PET byly zjištěny zejména v inferiorních oblastech parietálního kortexu.

právěni využívají pokročilé formy našeho kognitivního nástroje jazyka, zejména jeho konceptuální složky, proto hovořím o *konceptuálním Já*.

A konečně neurofenomenologickou perspektivou poukazující na rozdíl mezi pocitem *Jáství* v případě sebevlastnictví a v případě sebevlády jsem se snažil ukázat, že jsou-li tyto stavy vnímány čistě fenomenologicky bez jazykové specifikace, pak musí existovat nějaká velice primitivní zkušenost *Jáství*. Tato zkušenost je jednoduše bezprostředně prožívána a *Já*, které se tak konstituuje, nazývám *primitivní Já*.

V závěru se pokusím přiblížit některé charakteristické znaky obou typů *Já*. *Primitivní Já*, jak je patrné již ze samotného pojmenování, je elementární v několika ohledech. Především v tom, že prožívání tohoto *Já* má svůj neurofyzilogický základ. Primárně je vždy spjaté s biologickými procesy v lidském těle a s kognitivními procesy, které nemají reflexivní povahu. Ke konstituci tohoto *Já* využíváme smyslovou zkušenost. Našich pět smyslů nám v tomto případě umožňuje základní orientaci ve světě, a to i bez toho, abychom používali (či vůbec znali) nějaký jazyk. Přesně to vyjadřuje Humphrey, když se zabývá otázkou vědomí a jemu blízkých prvků: „Subjekt vědomí, ‚Já‘, je vtělené [embodied, MP] *Jáství*. Za nepřítomnosti tělesných počítků by ‚Já‘ ustalo. *Sentio, ergo sum* – Pociťuji, tedy jsem. [...] U lidských bytostí se většina počítků objevuje v oblasti našich pěti smyslů (zraku, sluchu, hmatu, čichu, chuti). Proto většina lidských stavů vědomí má některou z těchto kvalit.“²⁵ Prelingvistické děti či naši vzdálení předci, kteří ještě neznali artikulovaný jazyk, se museli ve světě i s tímto handicapem nějak orientovat, jinak by nemohli přežít. Kromě pěti smyslů jako konstituentů *primitivního Já* využíváme také smysl tělesné rovnováhy a propriocepci. Nutnost zajistit tělesnou rovnováhu je v podstatě přirozený mechanismus, jehož činnost si za běžných okolností vůbec neuvědomujeme, ale jehož správná funkce také tiše přispívá ke konstituci *primitivního Já*.

Když Humphrey popisuje evoluci lidského vědomí, začíná u prvotních živých organismů se schopností reprodukce, jako jsou buňky či komplexnější organismy z buněk složené. Tyto komplexní organismy každý tvoří jeden určitý celek, a tedy lze rozlišit mezi vnitřkem tohoto organismu a prostředím, které je vůči němu vnější. Místem styku těchto dvou oblastí je přitom samozřejmě povrch tohoto organismu. V průběhu evoluce tak nutně muselo dojít k jakémusi prvnímu rozlišení mezi

²⁵ Humphrey (1993, 97-98).

Já a *ne-Já*.²⁶ Něco se ukázalo jako danému organismu vlastní a něco jako cizí (i když se samozřejmě nedá tvrdit, že tyto prvotní organismy si byly vědomy něčeho jako *Já*). A protože na organismy neustále něco zevnějšku působilo – dopadalo na ně světlo, útočily na ně jiné organismy, bylo potřeba, aby si organismus vytvořil určité schopnosti pro rozlišování dobrých a škodlivých vnějších podnětů, aby vůbec mohl ve svém prostředí přežít. Místem, kde se takové třídění vnějších podnětů začalo odehrávat, byl právě povrch těchto organismů. K prvním takovým druhům reakcí tedy patřilo to, že se organismus odtáhl od podnětu nebo jej naopak pohltil. A postupem času došlo k dalšímu zjemnění této reaktivní schopnosti. Organismy se takřkajíc naučily distribuovat informaci o vnějších podnětech i do dalších částí svého těla a začaly reagovat sofistikovaněji – například místo toho, aby se jen stáhly, tak třeba uplávaly.

Asi stále nelze říci, že by v této fázi vývoje vnější svět začal být srozumitelný pro organismy tak, jako je dnes pro nás, ale utvořilo se něco, co v přírodě předtím v žádné formě neexistovalo: organismy začaly vnímat určité podněty „jako dobré“ a jiné podněty „jako škodlivé“.²⁷ Poprvé bylo možné rozlišit mezi prostým reagováním na podnět, které se projevuje i u zcela anorganické hmoty a mezi prvotní reakcí živé bytosti. Zatímco třeba kaluž reaguje na klesající vlhkost prostě tak, že pomalu vysychá, prvek se snaží přemístit do příznivějších podmínek. Proto jeho chování můžeme opatrně chápat tak, že mu daná situace dává určitý smysl, tj., že se mu „nelíbí“ dané podmínky. Jeho pocit je něco jako „Tady se mi nelíbí, chci pryč“. To, že nějaký stav okolí se nějakému organismu začal nějak jevit, že ho začal vnímat jako něco příjemného nebo škodlivého, je v přírodě nový jev a je to úplný prvopočátek toho, co dnes, po stovkách miliónů let evoluce, označujeme slovem „mysl“. Právě v tomto smyslu se již u jednoduchých živočichů objevuje určitý pocit *Jáství*, byť rozhodně nejde o reflektované *Já*.

Domnívám se, že tento v podstatě velmi primitivní prostor pro aktivní chování jakéhokoli organismu vyvolává dynamiku života a možnost reagovat na nové situace. To vede živý organismus k nereflektované fixaci takových mechanismů, které usnadňují (nebo umožňují) přežití. Nabízí se tedy hypotéza, že právě na tomto základu se postupně vytváří komplikovanější a diferencovanější podoby *Jáství*.²⁸

²⁶ Humphrey (1993, 18).

²⁷ Humphrey (1993, 19).

²⁸ Tradiční a dodnes uznávanou klasifikaci *Jáství* lze nalézt u W. Jamese (1950, 291-401).

Jiný důvod, proč se domnívám, že koncept *primitivního Já* je smysluplný, spočívá v následujícím filosofickém náhledu. Keith Maslin uvádí argumentaci, která má zdůvodnit identitu *Já*²⁹: Jestliže si vzpomínám, že jsem včera kopal do míče, pak jsem to já, kdo včera kopal do míče. Takové zdůvodnění však předpokládá, a v tom nevidím rozdíl od úvahy v případě descartovského *Já*, že *Já* je již předem pevně zafixováno, jak to naznačuje první část věty. Je-li předpoklad *Já* zamlčený, pak takové zdůvodnění prostě je kruhové, a proto není z hlediska identity *Já* nijak informativní. Je to podobné, jako kdybychom řekli: Jestliže si vzpomínám, že jsem byl včera v Plzni, pak jsem to já, kdo byl včera v Plzni. Druhá část věty nijak nezdůvodňuje existenci určitého *Já*, které bylo včera v Plzni, ale naopak tuto existenci již předem předpokládá. Obdobně i první část věty počítá s tím, že *Já* zde již nějak předem je. I kdyby tedy výše uvedená věta platně dovozovala, že ze vzpomínky mé včerejší návštěvy Plzně vyplývá, že jsem včera byl v Plzni, nelze z ní dovodit existenci toho typu *Já*, o němž tato věta hovoří. Nevidím jinou možnost, jak se z takové situace dostat a přitom nepřipustit nekonečný zdůvodňovací regres nebo kruhové zdůvodnění, než připustit existenci primitivního *Já*. U primitivního *Já* nedává vůbec smysl se ptát: Je to opravdu tak, že jestliže myslím, tedy jsem? Identita *Já* se zde vyskytuje ve své nejprimitivnější formě, která je ze samotné povahy tohoto *Já* nereflektovaná a nereflektovatelná. K reflexi je totiž nutné vytvořit pojem *Já* a to je něco, co přichází jak ve fylogenetickém, tak i v ontogenetickém vývoji později. Předpoklad existence *Já* se proto argumentačně opírá o konstituci *primitivního Já* a nikoli o konstituci *konceptuálního Já*. Když tedy vyjadřujeme silné tvrzení typu „*Já* určitě existuji“, pak referentem výrazu *Já* je řetězec událostí, které vedou až k primitivnímu *Já*ství. Jedině tak dává smysl náš zamlčený předpoklad existence našeho *Já*. Jedině tak lze tento předpoklad udržet netautologicky.

Druhým typem *Já* je *konceptuální Já*. Ukázalo se, že v průběhu ontogenetického vývoje člověka dochází v rozmezí mezi 18 měsíci a dvěma roky věku k tomu, že dítě rozpozná sebe sama v zrcadle.³⁰ Když se jedinci ve spánku namalovala skvrna na tělo, po probuzení se ji pokoušel smazat nebo si ji alespoň zvědavě prohlížel. Neznamená to sice, že

²⁹ Viz Maslin (2001, 266).

³⁰ Blackmore (2003, 170). Gordon Gallup prováděl tyto experimenty s úspěchem i na šimpanzech.

takový jedinec má již vypracovanou teorii mysli³¹, ale každopádně má určitý pojem o sobě samotném. Ví, že ta skvrna na tváři patří jemu a nikoli někomu jinému. To je jeden z příkladů, jak lze empiricky identifikovat postupnou konceptualizaci *Jáství*. Rozdíl od *primitivního Já* vidím především v tom, že dotyčný jedinec si uvědomuje, že ta skvrna je právě na jeho tváři, i když si třeba není vědom, že si to uvědomuje. Snaží se skvrnu smazat, ale jeho reakce není instinktivní a nereflektovanou reakcí na tělesný stav, tak jako tomu bylo u prvoka mechanicky reagujícího na podmínky ve vnějším prostředí, resp. na povrchu organismu. Obsahuje v sobě viditelné základy myšlení.

Podle mého soudu si postupně vytváříme pojem *Já*, nebo model *Já*, k němuž se vztahujeme, říkáme-li například: To nejsem já. Takovou věc bych nikdy neudělal. Nemám s tím žádný problém apod. S vývojem jazyka se pochopitelně tento koncept *Jáství* postupně prohlubuje a zároveň s tím se více ztrácí povědomí o našem *primitivním Já*. To neznamená, že by *primitivní Já* přestalo existovat, a už vůbec ne, že by přestalo hrát významnou roli v životě dospělého jedince. Člověk s tím, jak detailněji a praktičtěji si osvojuje jazykové dovednosti a schopnost myslet, si zároveň osvojuje více méně automaticky pojem *Já* – představu o sobě sama. Právě zde se víc než jinde uplatňuje role příběhů. Příběhy o sobě vyprávíme buď my sami nebo je o nás vyprávějí druzí.

Ve výkladu *konceptuálního Já* jako narativní struktury se zčásti opírám o Dennettův postoj. Podle něj je smysluplné hovořit o *Já* jako o pomyslném centru narativní gravitace, podobně jako hovoříme o nějakém fyzikálním bodu jako gravitačním centru. „Je kategoriální chybou poohlížet se po *Já* v mozku.“³² Stejně jako fyzikální těžiště objektu je *abstractum*, „je také *Já* abstraktním objektem, teoretickou fikcí.“³³ Jedná se o robustní a komplikovanou abstrakci, která vzniká komplexní činností našeho kognitivního aparátu a jako taková je vždy připravena k zásadním revizím. Jednota *Já* nesmí být chápána příliš realisticky. Je sice pravdou, že naše běžné hovory o *Já* vedou k představě, že je skutečnou částí nás samotných jako fyzických objektů. Tato deklarovaná existence je však pouhou iluzí, konstruovanou narativními struktura-

³¹ K tomu, jak vypadá taková teorie mysli a v čem se liší od prostého rozpoznání v zrcadle, viz Baron-Cohen (1995).

³² Dennett (1992, 4). Zde citováno podle internetové verze <http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/selfctr.htm> [cit. 15. 1. 2009].

³³ Dennett (1992, 2). Zde citováno podle internetové verze <http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/selfctr.htm> [cit. 15. 1. 2009].

mi, jimiž určujeme sebe sama a naše místo ve světě. Jakkoli se neshodují s Dennettem v míře realismu, který je ochoten připsat obsahu pojmu Já, přejímám jeho koncepci narativity jako klíčové formy konstituce *Jáství*. Jeví se mi jako dobře odůvodněný a funkční.

Toto *Já* (tj. *konceptuální Já*) nazývám narativním ne proto, že by vzniklo výhradně vlivem narací, vyprávění příběhů, ale proto, že příběhy zde sehrávají klíčovou roli. Bez nich by *konceptuální Já* nemohlo vzniknout, jsou tedy nutnou, avšak nikoli dostačující podmínkou vzniku tohoto typu *Já*. Jak je patrné, tento typ *Já* se realizuje v konceptuální rovině. Je to jakýsi joyceovský virtuální stroj, který je navíc v případě potřeby schopen sebereflexe svých vlastních myšlenek. To je podle mě něco, co prožitková rovina (*primitivní Já*) postrádá.

4 Závěr

Pokusil jsem se představit dvě úrovně lidského *Jáství* – *primitivní Já* a *konceptuální Já*. *Primitivní Já* je nekonceptuální, spíše prožitkové, okamžitě přístupné díky vjemům a počítkům, nekorigovatelné a nelze na něj uplatňovat kritéria identity. Proti tomu *konceptuální Já* je spojené s jazykovým vyjádřením a s příběhy, které o sobě vyprávíme nebo je o nás vyprávějí ti druzí. Toto *Já* lze informativně identifikovat jako identické samo se sebou právě proto, že jej dovedeme pojmově identifikovat. *Konceptuální Já* disponuje zřejmým potenciálem formulovat výrazy a věty, odkazy na pojmy, dovede připravovat hypotézy a podávat vysvětlení, je zdrojem logického i abstraktního myšlení. Ontologie tohoto *Já* nicméně není descartovská, *Já* není žádnou zvláštní a samostatně existující entitou. Vzniká totiž jako důsledek biologických procesů odehrávajících se zejména v mozku. Předpokladem vzniku *konceptuálního Já* jsou proto jednak tyto fyzické procesy, jednak *primitivní Já*.

Na podporu mé argumentace měly posloužit některé intuice, které mě k tomuto rozlišení vlastně přivedly. Kritika Descartesova dualismu mi umožnila podívat se na pojem *Jáství* spíše jako na něco dynamickeho, co se teprve konstituuje v procesu myšlení. Tak se podle mě na vyšší úrovni našich kognitivních procesů konstituuje naše *konceptuální Já*. Strawsonem jsem se jednak v mnohém inspiroval a jednak jsem chtěl kritikou Strawsona zdůraznit, že pojem *Jáství* se musí na počátku konstituovat vždy v závislosti na fyzických či biologických procesech. To vnímám jako základ, na němž se konstituuje to, co jsem nazval termínem *primitivní Já*.

Podobný cíl měly i neuropsychologické experimenty. Diskonekční syndrom měl ukázat, že naše mysl je skvělý nástroj pro zachování naší identity zejména tehdy, potřebujeme-li zaplnit mezeru v našem vnímání světa, která vznikla nějakým kognitivním deficitem. Činíme tak prostřednictvím vyprávění příběhů. Minimálně v tomto smyslu je *konceptuální* (narativní) *Já* nepostradatelné. Experiment s *Jástvím* v případě sebevlastnictví a sebevlády měl naznačit, že je smysluplné vést rozdíl mezi úrovní *primitivního* (fenomenálního) *Já*, na níž se tyto jevy primárně realizují a úrovní *konceptuálního Já*.

Katedra filozofie
Filozofická fakulta
ZČU v Plzni
Sedláčkova 19
306 14 Plzeň
miha@kfi.zcu.cz

LITERATURA

- BARON-COHEN, S. (1995): *Mindblindness, An Essay on Autism and Theory of Mind*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- BERRIOS, G. - MARKOVÁ, I. (2003): The self and psychiatry: a conceptual history. In: Kircher, T. - David, A. (eds.): *The Self in Neuroscience and Psychiatry*. Cambridge University Press, Cambridge 2003, 9-39.
- BLACKMOORE, S. (2003): *Consciousness*. Hodder & Stoughton, London.
- DENNETT D. (1992): The Self as a Center of Narrative Gravity. In: Kessel, F. - Cole, P. - Johnson, D. (eds.): *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale: NJ, Erlbaum. [on-line]. [cit. 2009-01-15]. Dostupné z [www.http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/selfctr.htm](http://ase.tufts.edu/cogstud/papers/selfctr.htm)
- DESCARTES, R. (1998): *Principy filozofie*. Filosofia, Praha.
- DESCARTES, R. (2003): *Meditace o první filosofii*. Oikoyomenh, Praha.
- GALLAGHER, S. (2000): Philosophical conceptions of the self: implications for cognitive science. *Trends in Cognitive Science*, Vol. 4, No. 1, 14-21.
- GAZZANIGA, M. (1985): *The Social Brain*. Basic Books, New York.
- HUMPHREY, N. (1993): *A History of the Mind*. Vintage, London.
- CHAMINADE, T. - DECETY, J. (2002): Leader or follower? Involvement of the inferior parietal lobule in agency. *Neuroreport*, Vol. 13, No. 15, 1975-1978.
- JAMES, W. (1950): *The Principles of Psychology. Volume One*. Dover Publications, New York.
- MASLIN, K. (2001): *An Introduction to the Philosophy of Mind*. Polity Press, Cambridge.

- SPERRY, R. - GAZZANIGA, M. - BOGEN, J. (1969): Interhemispheric relationships: the neocortical commissures; syndromes of hemisphere disconnection. In: Vinken, P. - Bruyn, G. (eds.): *Handbook of Clinical Neurology*. Vol. 4. 1969.
- STRAWSON, P. (1996): *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London.
- VONDRÁČEK, V. - HOLUB, F. (1993): *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*. Kolumbus, Bratislava.

Interpretačný obrat v právnej filozofii

Marek Neština

Univerzita Komenského v Bratislave

Abstract: In this paper the author provides a brief sketch of an interpretative turn in legal philosophy. In *Law's Empire*, Ronald Dworkin advances a new theory of law, complex and intriguing. He calls it law as integrity. Dworkin's conception of legal philosophy consists not in regarding its task as interpretive, for he advances the problem of what he dubs the „semantic sting“. The argument purports to establish the thesis that a theory of law cannot be an explanation of the meaning of the word „law“. He claims that legal theories like H. L. A. Hart's theory of law cannot explain the theoretical disagreement in legal practice, because they suffer from this semantic sting. The author agrees with Dworkin that Hart's explanation of law is stung by semantics. It is his Dworkin's main argument to deny that there is a possible alternative to his way of conceiving the task of legal philosophy. The author argues that the importance of Dworkin's interpretative turn is not that it provides a substitute for „semantic theories of law“, but that it provides a new conception of jurisprudence.

Keywords: Law – Philosophy – Interpretation – Interpretative turn – Semantic sting – Legal philosophy

1 Úvod

Vo filozofii práva sa v poslednej tretine minulého storočia začalo hovoriť o metodologickom obrate, ktorý spočíva v odmietnutí uplatňovať analytický prístup v právnej teórii. Hlavný iniciátor tohto obratu R. Dworkin uvedený prístup stotožnil s tým, čo označil za „sémantické teórie práva“.¹ Podľa neho zmienené teórie musia byť nahradené teóriou interpretácie, pretože ide o jediný dostupný typ teórie, ktorá umož-

¹ Moore (1989, 874).

ňuje vysvetliť tzv. interpretačnú prirodzenosť právnej praxe.² Zároveň spochybňuje i klasické metodologické rozlišovanie medzi analýzou pojmu práva a interpretáciou toho, čo je právo v konkrétnom prípade aplikácie právneho pravidla. Čiže spochybňuje rozlišovanie typické pre analytickú jurisprudenciu medzi všeobecnou otázkou „čo je právo?“ (*what is law?*), na ktorú odpovedá filozofia práva a otázkou „čo je určité právo?“ (*what is the law?*), ktorú si kladú právnici v priebehu súdneho konania. V ďalšom kroku sa usiluje na takto vybudovanom základe odstrániť rozlišovanie medzi teóriou a praxou, pričom mieni potvrdiť záver, že právnym filozofom a právníkom je pridelená rovnaká úloha – interpretovať právnu prax.

Podľa Dworkina hovorenie o prirodzenosti práva spočíva v explnácii mechanizmu súdneho rozhodovania, resp. je jeho teóriou. Obsah takéto hovorenia o práve vyjadruje tvrdením, že teória je takisto ako prax rovnakým typom skúmania, a síce pokusom podať najlepšiu interpretáciu súdnej praxe.³ Základne body jeho myšlienkového postupu si priblížime bližšie, keď budeme uvažovať o nasledujúcom metodologickom argumente:

1. Teória o prirodzenosti práva je interpretáciou právnej praxe.
2. Interpretácia práva v rámci súdneho rozhodovania je interpretáciou právnej praxe.
3. A teda, právní teoretici rovnako ako sudcovia sa zaoberajú interpretáciou právnej praxe.

Argument pokračuje ďalej:

4. Interpretácia právnej praxe si kladie za cieľ ukázať prax v jej najlepšom morálnom svetle. A teda, teoretici a praktici sa zaoberajú rovnakým typom uvažovania, a síce pokusom ukázať právnu prax v jej najlepšom morálnom svetle.⁴

V tomto článku nebudeme hodnotiť jednotlivé premisy metodologického argumentu, skôr sa budeme venovať ich objasneniu. Za týmto účelom sa v nasledujúcej kapitole bližšie pozrieme na jeho pomerne

² Dworkin (1998, 90).

³ Tamtiež, s. 90.

⁴ Roland Dworkin argument v takejto podobe neuvádza, uvedená formuláciu som spracoval podľa Marmor (2005, 27).

široké chápanie interpretácie⁵ a na jej úlohu pri bližšom určovaní vzťahu medzi teóriou a praxou. V ďalšej kapitole budeme venovať pozornosť argumentu „sémantického žihadla“. Následne na to sa obrátíme k dielu H. A. L. Harta, ktorý je jeho hlavným terčom a uvedieme niektoré postrehy týkajúce sa jeho vzťahu k filozofii jazyka. Budeme predovšetkým diskutovať o niektorých problémoch, ktoré sa týkajú jeho postavenia ako údajného sémantika. V poslednej kapitole sa zmienime o niektorých znakoch Dworkinovej a Hartovej teórie. Na základe ich porovnania preskúmame Hartove tvrdenie, že uvedené teórie nie sú vzájomne nekompatibilné.

Naším cieľom nebude zodpovedať otázku, či Dworkinov argument je platný, a teda potvrdiť jeho odmietnutie „sémantických teórií“. Nebudeme sa snažiť ani obhájiť prístup, ktorý predložil Hart, a to aj napriek tomu, že s ním v niektorých základných rysoch súhlasíme. Rovnako nepodáme definitívnu odpoveď na otázku, či Hart bol, alebo nebol sémantikom. Domnievame sa však, že sa mýlil, keď bol presvedčený, že sa zhoduje s Dworkinom ohľadne pohľadu na jazyk a teóriu práva. Naopak, myslíme si, že ich odlišný pohľad sa prejavuje nielen v ich rozdielnom vymedzovaní používaných pojmov, ale i v zásadne odlišnom vnímaní postavenia filozofie jazyka v právnej teórii.

2 Konštruktívny model interpretácie

Konštruktívny model, ako Roland Dworkin nazýva svoju verziu prístupu k interpretácii, je založený na stotožnení interpretácie umeleckých diel s interpretáciou právnej praxe z hľadiska ich spoločného predmetu. Podľa spomenutého modelu sa interpret právnej praxe podobne ako interpret umeleckého diela zameriava na účel praxe, nie na príčinu jej vzniku. Avšak keď hovoríme o účeli, musíme hneď v úvode poznamenať, že R. Dworkin pod „účelom“ nemieni účel alebo intenciu, ktorú sledoval určitý autor umeleckého diela či právneho predpisu.

⁵ Je zrejmé, že interpretácia v Dworkinovom poňatí nie je ani nahradením jedného jazykového pravidla iným a ani vytvorením nového jazykového pravidla. V súvislosti s vágnym výrazom používa pojem interpretácia takýmto spôsobom H. L. A. Hart a jeho nasledovníci. Text právneho predpisu z Dworkinovho hľadiska je vždy interpretovaný vzhľadom na to, čo rozumie pod právnou praxou, nie pokiaľ ide o jazykové pravidlá. Takéto chápanie interpretácie je zaiste niečím „viac“ ako len „výkladom textu právneho predpisu“ za účelom odstránenia nejasných miest.

Konkrétne sa interpret zameriava na účel obsiahnutý v umeleckom diele alebo právnej praxi a jeho úmyslom je vytvoriť z interpretovaného objektu najlepší príklad danej formy alebo žánru. Z toho potom vyplýva, že nemôže postupovať svojvoľne a interpretovať prax alebo umelecké dielo na základe svojich osobných či skupinových preferencií. Naopak forma praxe alebo artefaktu determinuje to, čo sa bude počítať za ich vhodné interpretácie.⁶ Uvedený prístup sa stane zrozumiteľnejším, keď uvedieme jeho tri hlavné tézy týkajúce sa prirodzenosti interpretácie: interpretácia sa usiluje ukázať svoj objekt v jeho najlepšom možnom svetle, takáto interpretácia je závislá od žánru, existujú určité obmedzenia, ktoré determinujú hranice možných interpretácií daného objektu.

Bližšie sa pristavíme len pri prvých dvoch tézach, pretože posledná, tretia téza, nevrhá priame svetlo na prirodzenosť interpretácie. Začnime s otázkou, prečo sa interpretácia snaží ukázať svoj objekt v jeho najlepšom možnom svetle. Interpret je k takému postupu zaviazaný, lebo v opačnom prípade by nedávalo dobrý zmysel to, prečo predkladá práve tú interpretáciu textu, ktorý práve realizuje.⁷ Intuícia stojaca za tým je snáď dostatočne jasná. Ide o to, že keď stojíme dajme tomu pred dvoma interpretáciami románu a podľa jednej z nich sa tento román javí v lepšom svetle, to jest ako lepší román, potom by bolo vcelku nezmyselným, keby sme trvali na jej odmietnutí v prospech tej, ktorá prezentuje román v horšom svetle.

Obráťme teraz pozornosť k druhej téze. Keďže interpretácia sa podľa Dworkina snaží predložiť svoj objekt ako najlepší príklad svojho druhu, nie je možné čokoľvek interpretovať, keď nevieme, o aký druh veci ide, napríklad v súvislosti s literatúrou, keď nevieme nič o literárnom žánri, ktorého súčasťou je interpretovaný text.⁸ Proti tomu sa dá namietnuť, že sa môžu vyskytnúť okolnosti, keď pred nás vystúpi ako problém samotná otázka vhodného žánrového zaradenia a stane sa predmetom sporu medzi konkurenčnými interpretáciami. Uvažujeme o nasledujúcej situácii. Jeden interpret bude tvrdiť, že určité dielo musí-

⁶ Dworkin (1998, 52).

⁷ Tamtiež, s. 421.

⁸ Na prvý pohľad môže táto požiadavka pôsobiť zvláštnym dojmom. Napokon, z vlastnej skúsenosti niektorí z nás často nadobudli dojem, že sú schopní interpretovať určitý text bez toho, aby si boli celkom istí jeho žánrovým zaradením.

me interpretovať ako divadelnú hru, druhý bude pre zmenu tej mienky, že v skutočnosti máme pred sebou román atď. Ale uvedenú možnosť Dworkin nepopiera. V skutočnosti ide o jedno z jeho kľúčových tvrdení, keď uvádza, že žánrové zaradenie interpretovaného diela je záležitosťou rozhodnutia ohľadne toho, ktorý žáner ukazuje spomenuté dielo ako najlepší príklad napríklad literatúry. Inými slovami, keď nie je jasné žánrové zaradenie, musíme v abstrakcii vystúpiť o stupienok vyššie a pokúsiť sa rozhodnúť, ktoré zaradenie dielo prezentovalo ako najlepší príklad vyššie úrovňového zaradenia, napríklad ako časti literatúry, alebo keď i to je predmetom pochybností, potom ako umelecké dielo a tak ďalej. Dôležitá je skutočnosť, že v určitom zmysle musíme mať predstavu o tom, o aký druh veci ide, hoci jej celkovú klasifikáciu môžeme hodnotiť ako pokusnú či vcelku dosť abstraktnú.

Na základe vyššie uvedeného by malo byť zrejmé, prečo akýkoľvek text môžeme interpretovať len vtedy, keď vieme určiť, s akým jeho druhom sme v kontakte. Dôvod pre takýto postup tkvie v tom, že len v uvedenom prípade sme schopní identifikovať hodnoty inherentné interpretovanému textu. Keď ich nepoznáme, nevieme uviesť, čo robí jeho interpretáciu lepšou, prípadne horšou. Nemôžeme teda začať premýšľať o interpretácii románu bez toho, aby sme nemali aspoň akú takú, i keď hmlistú, predstavu o tom, čo je tým, čo robí romány dobrými (alebo zlými). Napríklad nemôžeme interpretovať báseň bez toho, aby sme vôbec nič netušili o hodnotách, ktoré nachádzame v poézii (alebo v poézii tohto druhu). A tak v prípade, že sa pokúšate o určitú interpretáciu románu, musíte sa vždy spoliehať na nejaké hodnotové predpoklady, pretože oni sú tým dôvodom, prečo ho hodnotíte ako lepší alebo horší. Inak nedokázate vysvetliť, prečo venujete pozornosť práve tomu druhu interpretácie, ktorý ponúkate, čiže prečo zameriavate svoju pozornosť na tie jeho aspekty, ktoré zdôrazňujete. Všeobecne povedané hodnoty, ktoré čiastočne spájame s konkrétnym žánrom, determinujú to, čo má a čo nemá zmysel povedať o interpretovanom texte či diele.

V Dworkinom ponúknutom obraze interpretácie nie je rozdiel medzi tým, keď povedzme román interpretuje na jednej strane literárny teoretik a na druhej strane „bežný“ čitateľ. Ich interpretácie si môžu vzájomne konkurovať alebo sa zhodovať, nepredstavujú však metodologicky odlišný pohľadom na text. Rovnako je dôležité znovu zdôrazniť, že intencie samotného autora textu sú pri jeho interpretácii irelevantné, keďže jednak čitatelia nemusia byť s nimi vôbec oboznámení

a jednak nie sú nevyhnutné na identifikovanie jeho najlepšej interpretácie. Tieto základné vlastnosti si interpretácia zachováva aj v práve, len s tým podstatným rozdielom, že interpretácia právneho textu tvorí súčasť interpretácie právnej praxe.

Dworkin tvrdí, že právna teória je interpretačná rovnakým spôsobom ako prax. Čo tým myslí? Na základe vyššie uvedeného usudzuje, že každý pokus vysvetliť sociálnu prax, akou je právo, musí obsahovať presne ten istý druh úvah, ktorý je požadovaný od jej účastníkov. Čiže vysvetlenie toho, čo je tým, čo od nás požaduje prax vo svetle jej hodnôt. Z toho potom vyvodzuje záver o rovnakom postavení právnych teoretikov a praktikov. Keďže tento typ uvažovania do veľkej miery navodzuje predstavy spájané s nemeckou hermeneutikou, Andrei Marmor ho charakterizuje ako „hermeneutickú tézu“.⁹

Úloha akéhokoľvek sociálneho vedca, ktorý sa pokúša interpretovať prax, netkvie v tlmočení odlišných názorov, rôznych v nej zapojených jednotlivcov, na to, v čom spočívajú jej požiadavky; to by totiž nepredstavovalo jej interpretáciu. Skôr ide o to, že akýkoľvek sociálny vedec, nielen filozof práva, musí použiť metódy používané jej samotnými aktérmi pri formovaní svojich vlastných názorov, a teda musí vstúpiť – obrazne povedané – do praxe, ktorú zamýšľa interpretovať. Z tejto perspektívy jeho závery nie sú neutrálnymi opismi toho, čo si bežní účastníci praxe myslia napríklad o zvorilosti, ale tvrdeniami o zdvorilosti, ktoré sú voči ich tvrdeniam konkurenčné.¹⁰ Výklad Dworkinovho stanoviska nám umožňuje zdôrazniť dve veci:

- a) vysvetlenie sociálnej praxe, akou je právo, alebo takej praxe, akou je umenie, je esenciálne interpretačné, a teda bude nutne hodnotovo zaťažené;
- b) keďže spomenutá prax je sama o sebe hodnotovým podnikom, musia si jej interpreti vytvárať svoje vlastné úsudky o hodnotách, ktoré sú v nej obsiahnuté.

Keď v nadväznosti na to budeme s ním predpokladať, že hodnotové úsudky, ktoré vytvárajú právni filozofi, nie sú esenciálne odlišné od hodnotových úsudkov, ktoré robia jej účastníci, môžeme odvodiť záver, že neexistuje rozdiel medzi teóriou a praxou.

⁹ Marmor (2005, 36–39, 40, 44–45).

¹⁰ Dworkin (1986, 64).

3 Sémantické žihadlo

Dworkinovým zámerom je ukázať, že iba interpretačná teória môže poskytnúť adekvátne vysvetlenie prirodzenosti práva. Za tým účelom predložil argument, ktorý, ak je platný, vylúči konkurenčné teórie analytickej jurisprudencie. Uvádza ho pod názvom „argument sémantického žihadla.“ Podľa R. Dworkina sa objavujú v právnej praxi pri rozhodovaní súdov teoretické spory, a preto sa ich dobrá teória o prirodzenosti práva musí objasniť. Keďže tzv. sémantické teórie¹¹ to nedokážu, čo má dokumentovať práve argument „sémantického žihadla“, musíme ich odmietnuť. „Sémantické žihadlo“ mieri predovšetkým na metodologický prístup, ktorý v anglosaskej filozofii práva stelesňoval svojím dielom H. A. L. Hart. V samotnom argumente sú zvažované dve možné okolnosti, ktoré nastanú, keď uplatníme sémantický prístup. Z hľadiska Dworkinovej koncepcie interpretácie obe vedú k nesprávnym záverom. Hlavne kvôli prehľadnosti sme argument rozdelili spôsobom, ktorý ich zreteľne zachytáva. Budeme ho označovať ako argument¹ a argument², chcem však upozorniť, že Dworkinova formulácia je mierne odlišná.¹² Uvažujme najprv o argumente¹, ktorý sa týka vägnosti výrazov prirodzeného jazyka.

1. Dvaja hovorcovia používajú rovnaký výraz.
2. Význam výrazu je daný spoločnými kritériami pre jeho správnu aplikáciu.
3. Obaja hovorcovia používajú výraz vzhľadom ku skupine spoločných kritérií pre jeho správnu aplikáciu.
4. Obaja hovorcovia poznajú kritériá používané druhým hovorcom.
5. Obaja hovorcovia sa vzájomne zhodnú na kritériách pre jeho správnu aplikáciu.

A teda, ak sa zhodnú na kritériách, tak používajú ten istý výraz v rovnakom význame takže spor sa týka len hraničných prípadov jeho aplikácie.

¹¹ Sémantickú teóriu charakterizuje ako teóriu, ktorá poskytuje sémantické vysvetlenie výrazu „právo“ prostredníctvom kritéria pre jeho správne použitie, kým svoju vlastnú interpretatívnu teóriu ako pokus interpretovať základ a štruktúru právnej praxe. Dworkin (1998, 90).

¹² Sémantickú teóriu Dworkin (1998, 90) opisuje ako teóriu, ktorá poskytuje sémantické vysvetlenie výrazu „právo“ prostredníctvom kritéria pre jeho správnu aplikáciu, kým svoju vlastnú interpretatívnu teóriu ako pokus interpretovať základ a štruktúru právnej praxe.

R. Dworkin objasňuje vzniknutú situáciu nasledujúcim spôsobom. Z hľadiska účastníkov súdneho konania nie je spomenutá situácia vnímaná ako spor ohľadne hraničných prípadov, pretože každá zo strán si nárokuje právo, aby bol spor rozhodnutý v jej prospech. Podstatu súdneho sporu zachytíme, tvrdí Dworkin, keď budeme vychádzať z predpokladu, že jeho účastníci zastávajú vzájomne si konkurujúce interpretácie právnej praxe. Iné vysvetlenie, a síce, že vzniká medzera v práve, na ktorej odstránenie musí sudca použiť svoju diskreciu a prevziať tým na seba rolu zákonodarcu, nevystihuje to, o čo v ňom ide.

Teraz obráťme našu pozornosť k argumentu¹³ odvolávajúceho sa na mnohoznačnosť výrazov prirodzeného jazyka.

1. Dvaja hovorcovia používajú rovnaký výraz.
2. Význam výrazu je daný spoločným kritériom pre jeho správnu aplikáciu.
3. Obaja hovorcovia používajú výraz vzhľadom ku skupine spoločných kritérií pre jeho správnu aplikáciu.
4. Obaja hovorcovia poznajú kritériá používané druhým hovorcom.
5. Obaja hovorcovia sa vzájomne nezhodnú na kritériách pre správnu aplikáciu výrazu.

A teda, ak sa nezhodnú na kritériách, používajú ten istý výraz s odlišným významom, takže neexistuje medzi nimi skutočný spor.

V tejto súvislosti sa R. Dworkin domnieva, že nemôžeme hovoriť o skutočnom spore, keďže každý z účastníkov hovorí iným jazykom, ale skôr o sémantickom nedorozumení.¹⁴ Keď napriek tomu pripustíme, že ide o primeraný opis súdneho konania, musíme tiež pripustiť, že v práve vznikajú medzery. Čo znamená, že dopredu nebolo jednoznačne určené, čo je, alebo nie je právom. Vzniknutú situáciu rieši sudca, v súlade s Hartovým vysvetlením, pomocou diskreície. Proti tomu Dworkin rovnako ako v predchádzajúcom prípade namieta, že ide o zlé vysvetlenie toho, čo v skutočnosti robí sudca. Netvorí právo, ale objavuje najlepšiu interpretáciu právnej praxe.

¹³ Uvedenú formuláciu argumentu sme prebrali z Raz (2001, 15). Roland Dworkin uvádza rôzne formulácie argumentu v Dworkin (1998, 45-46, 68, 70, 73, 87).

¹⁴ Podľa Harta spor môže byť vyriešený tak, že sudca urobí zdôvodnený výber medzi dvoma či viac významami výrazu. Čiže sa riadi vlastnou mienkou, pretože nie je vopred určené jednoznačné pravidlo, ktoré má použiť.

Problém, s ktorým sme konfrontovaní v súvislosti s vyššie uvedeným argumentom, spočíva v tom, že podľa Hartovej verzie právneho pozitivizmu má v oboch prípadoch sudca diskreciu rozhodnúť súdny spor, a teda *de facto* tvorí právo.¹⁵ Treba poznamenať, že rôzne výklady právneho predpisu, t. j. jeho možné interpretácie, nie sú tým, čo pod interpretáciou rozumie R. Dworkin. Ten ju vzťahuje primárne na prax, nielen na text, a tak interpretáciu vymedzuje odlišným, oveľa širším spôsobom. V tejto súvislosti je však dôležité, že tvrdenie, že sudca tvorí právo, keď realizuje zdôvodnený výber medzi rôznymi výkladmi textu, je pre neho neprijateľné. Lebo podľa jeho stanoviska vždy existuje najlepšia interpretácia právnej praxe, ktorá predstavuje správnu odpoveď na otázky, ktoré sú kladené ohľadne výkladu právneho predpisu. V práve, t. j. v praxi práva, neexistujú žiadne medzery, ktoré by musel sudca svojou aktivitou vyplňať, a tak mal podiel na zákonodarnej moci.

R. Dworkin problém rozdielu medzi teoretickými a sémantickými spormi ilustruje na príklade z oblasti teórie umenia, pričom podáva opis dvoch druhov sporov: spor medzi hraničnými prípadmi a spor medzi paradigmatickými prípadmi. V jednom prípade sa ľudia zhodnú na kritériu pre použitie nejakého slova v situácii, ktorú považujú za normálny prípad jeho použitia. Nemusia sa však zhodnúť v jeho

¹⁵ Právny pozitivizmus obhajuje nasledujúcu tézu: existuje rozdiel medzi „jednoduchými prípadmi“ (*easy cases*), kde určitému právu (*the law*) môžeme porozumieť a následne ho aplikovať a „zložitými prípadmi“ (*hard cases*), kde riešenie prípadu nedeterminuje žiadne pravidlo. A teda jednoduché prípady predpokladajú existenciu pravidla, nech už je jeho explikácia akokoľvek náročná. Naopak zložité prípady spočívajú v absencii akéhokoľvek pravidla, i keď rozhodnutie o spôsobe vyriešenia vzniknutej situácie môže byť pomerne jednoduché a jednoznačné. Čiže dodatočná interpretácia, ktorá môže vytvoriť nové pravidlo a teda nové právo, nie vecou obtiažnosti riešenia súdneho sporu. Takéto chápanie interpretácie však môže byť problémom práve pre právny pozitivizmus, pretože vytvorenie nového pravidla predpokladá konkrétny pohľad na úlohu interpretácie a súdneho rozhodovania, ktorý nekorešponduje s niektorými postulátmi právneho pozitivizmu. Interpretácia je totižto právnymi pozitivistami spravida chápaná ako označenie pre (čiastočne) kreatívnu činnosť stanovenia významu toho, čo je v nejakom dôležitom ohľade nejasné alebo neurčité. V menšej alebo väčšej miere sa takýmto spôsobom sudcovia podieľajú prostredníctvom svojich interpretačných aktivít na procese modifikácie a tvorby práva. To je však v rozpore s inými teoretickými postulátmi právneho pozitivizmu, (respektíve konštitucionalizmu), ktoré zakazujú súdom vykonávať zákonodarnú činnosť.

použití v prípadoch, ktoré považujú za hraničné. Inokedy vedú spory ohľadne vhodnosti použitia nejakého výrazu, lebo sa nezhodnú na samotnom kritériu pre jeho použitie. Uvažuje o dvoch fiktívnych situáciách, v ktorých je položená otázka, či má, alebo nemá byť fotografia zaradená medzi umelecké druhy.

1. Predstavme si situáciu, že sa zhodneme na tom, akým spôsobom sa fotografovanie podobá alebo nepodobá na také aktivity, ktoré sa pokladajú za „štandardné“ a nekontroverzné príklady umeleckej činnosti, také, ako napríklad maliarstvo alebo sochárstvo. Naša vzájomná zhoda sa bude vyznačovať tým, že budeme tvrdiť, že fotografovanie nie je štandardným príkladom toho, vzhľadom na čo určujeme to, čo je, alebo nie je umením, ale ide skôr o jeho hraničný príklad. Použitie výrazu „umenie“ nie je pre nás dostatočnou oporou, a preto zaradenie fotografovania medzi umelecké činnosti je arbitrárnou záležitosťou.
2. Teraz uvažujme o inom druhu sporu. Jedna skupina argumentuje, že fotografovanie je paradigmatickým príkladom umenia a opačný názor je len vyjadrením neznalosti jeho prirodzenosti. Druhá skupina naopak tvrdí, že predsa každý, kto sa aspoň trochu rozumie umeniu, musí dôjsť k záveru, že fotografovanie nespĺňa požiadavky, ktoré sú naň kladené. Tieto dve vzájomne si konkurujúce skupiny, tvrdí Dworkin, disponujú odlišným zdôvodnením toho, prečo si rovnaké štandardné príklady umenia, ktoré oni zhodne uznávajú ako umenie (maliarstvo a sochárstvo), môžu nárokovať na spomenutý titul.

Práve tento druhý typ sporu je predmetom Dworkinovho záujmu, pretože sa v ňom ukazuje to, čo rozumie pod výrazom „teoretický spor“. Zjednodušene povedané, pri tomto type klasifikácie sa riadime našimi teoretickými predpokladmi, a nie tým, čo vieme o jazyku. Keď uvedené stanovisko spojíme s jeho názorom na interpretáciu, bude zrejmé, v čom tkvie jeho hlavná námietka voči „sémantikom“: sudcovia nie sú nútení tvoriť právo, pretože v skutočnosti sa pri svojom rozhodovaní neriadia sémantickými kritériami. Najlepšia interpretácia je závislá od hodnôt, ktoré sú obsiahnuté v právnej praxi. I keď akceptujeme spolu s Hartom predpoklad, že dôvody, ktoré vedú sudcu pri uplatňovaní svojej diskrecie, sú racionálne a eticky podložené, nie sú, a v tom spočíva rozdiel, na ktorý upriamuje pozornosť Dworkin, súčasťou práva. Sú iba podnetom k tvorbe práva a ako také stojace mimo

neho. Naopak, v Dworkinovom načrtnutom obraze sú hodnoty ako súčasť práva, základom pre posúdenie toho, či je, alebo nie niečo právom. Takým spôsobom sú nevyhnutným základom, a to je dôležité, každej právnej argumentácie.

V nasledujúcich kapitolách opíšeme niektoré Hartove predstavy o jazyku, pričom objasníme, v akom zmysle bol, alebo nebol sémantickým teoretikom. Nepôjde o vyčerpávajúci opis jeho stanoviska a ani o rozriešenie problému, ale skôr o ukázanie bodov, ktoré sú metodologickým terčom žihadla. V záverečnej časti uvedieme niekoľko dôvodov, ktoré nás vedú k obhajobe tvrdenia, že právne teórie týchto dvoch filozofov práva sú vzájomne nezlučiteľné.

4 H. L. A. Hart ako sémantik?

Hart pokladal štúdium jazykových výrazov za dôležitú súčasť analýzy práva. Jeho metodologický prístup je uvedený v predhovore k *Pojmu práva*, kde píše, že v tejto knihe uvažoval o „otázkach, o ktorých môže byť veľmi dobre povedané, že sú o význame slov“ a ako uvádza ďalej, „išlo mu predovšetkým o to, ukázať miesto spomenutých otázok pri opise právnej reality“.

Knih sa síce zaoberá analýzou, ale môže byť považovaná aj za esej z deskriptívnej sociológie - domnienka, že skúmaním slov osvetlíme len slová, je totiž celkovo chybná. Mnoho dôležitých rozdielov medzi typmi spoločenských situácií či vzťahov, ktoré nie sú na prvý pohľad zrejmé, je možné najlepšie vysvetliť skúmaním štandardného používania relevantných výrazov a toho, akým spôsobom sú tieto výrazy závislé od spoločenského kontextu, ktorý často nebýva vyjadrený slovami. V tejto oblasti skúmania platí dvojnásobne výrok profesora J. L. Austina, totiž, že „svojho zosťreného vedomia o slovách môžeme využiť k tomu, aby sme zaostrili na vnímanie javov“.¹⁶

Citovaná pasáž zvyrazňuje dôrazy, ktoré kládol na poznatky získané zo skúmania používania jazyka. Na inom miesta výslovne uvádza, že svoje sémantické nahliadnutia, pokiaľ ide o všeobecné výrazy a rovnako ohľadne pojmu riadenia sa pravidlom (*rule-following*) prevzal od Ludwiga Wittgesteina a Friedricha Waissmanna.¹⁷ Vo svojej ďalšej stati,

¹⁶ Hart, (1994, 6).

¹⁷ Od Friedricha Waissmanna prevzal H. L. A. Hart pojem otvorenej textúry.

ktorá bola publikovaná takmer 10 rokov po *Pojme práva*, v ktorej opisuje nemeckému publiku trendy v anglosaskej jurisprudencii, spomína opäť L. Wittgensteina a J. L. Austina ako inšpiračné zdroje pre celkom novú „fázu“ v analytickej jurisprudencii“. Spomenutí autori poskytlí „mnoho stimulov“ pre túto novú fázu, napriek tomu, že sa zaoberali „len“ jazykom. H. L. A. Hart ďalej ozrejmuje predovšetkým vzťah medzi filozofiou jazyka a filozofiou práva.

(...) veľa z toho, čo oni povedali o formách jazyka, charaktere všeobecných pojmov a pravidlách, ktoré determinujú štruktúry jazyka, má dôležité implikácie pre právnu vedu a filozofiu práva.¹⁸

Samotné Hartove názory týkajúce sa jeho uvažovania o jazyku môžeme v krátkej forme vtesnať do týchto téz:

- formulácia právnych pravidiel v prirodzenom jazyku je závislá od významu všeobecných výrazov;
- význam všeobecného výrazu je daný *inter alia* jeho použitím, preto existujú štandardné príklady, v ktorých aplikácia výrazu na fakty je neproblematická. Hart tento fenomén nazýva jadrom významu;
- keďže väčšina všeobecných výrazov v našom jazyku je v skutočnosti vágna alebo má otvorenú textúru, tak ich aplikácia na fakty bude vždy obsahovať aj nejaké hraničné prípady. Oni sú tým, čo Hart nazýva okrajom viažucim sa na lingvistickú neurčitost aplikovateľnosti výrazu.

V zhode s vyššie uvedenými tézami je Hart presvedčený, že v prípade jazykovej neurčitosti nie je aplikácia právneho pravidla determinovaná na základe jazykového pravidla, ale explikáciou jeho predpokladaného účelu či iného relevantného hľadiska. Uvedený názor na aplikáciu pravidla je tým, čo Hart rozumie pod výrazom „zložitý“ prípad. Naopak, keď nastane situácia, že fakty prípadu spadajú pod jadro príslušného všeobecného výrazu, čiže pod jazykové pravidlo, aplikácia právneho pravidla je jasná a bezproblémová. Tento pohľad na aplikáciu právneho pravidla je vyjadrením toho, čo Hart rozumie pod výrazom „jednoduchý“ prípad.¹⁹

¹⁸ Hart (1970, 274).

¹⁹ Treba však poznamenať, že predložený názor je veľmi schematický; súdne rozhodovanie je zaiste omnoho komplexnejšou záležitosťou, než sa zdá, že navrhuje tento Hartov jednoduchý príklad. Opodstatnenosťou jeho názo-

5 H. L. A. Hart a L. Wittgenstein?

Predchádzajúce pasáže navodzujú predstavu, že Hartova teória práva je sémantickou teóriou. Keď si však položíme priamo otázku, či niekedy a niekde Hart tvrdil, že jeho vysvetlenie pojmu práva je v skutočnosti sémantickou analýzou významu výrazu „právo“, odpoveď bude určite záporná. Zoberme si jeho dielo *Pojem práva*, ktoré obsahuje základné formulácie jeho názorov. Hart sa v ňom dosť jednoznačne vyjadril pokiaľ ide o význam výrazu „právo“. Tvrdil, že má viac ako jeden význam, a preto spor medzi súperiacimi právnymi teóriami ohľadne vhodného pojmu práva sa nemôže týkať významu výrazov, pretože nijaký pojem nie je nadradený inému pojmu (prípadne iným pojmom) takým spôsobom, ktorým pomáha našim teoretickým zámierom či posúva a zjasňuje naše morálne uvažovanie, alebo oboje.²⁰

Keďže rovnaké hľadisko aplikuje nielen pri svojom teoretickom uvažovaní o pojme práva, ale aj v súvislosti s úvahami o ďalších všeobecných výrazoch, ktoré sú použité na formuláciu **právných pravidiel**, vnucuje sa nám otázka, či sa tým predsa len neviazal k nejakej konkrétnej teórii významu, a ak áno, v akej miere? K určitej opatrnosti pri jej zodpovedaní nás však musí viesť už len fakt, že ako svoj hlavný inšpiračný zdroj uvádza (neskorého) L. Wittgensteina.²¹ Sotva by sa totiž niekto, kto sa ním nechal *skutočne* inšpirovať, pokúšal konštruovať

rov na proces súdneho rozhodovania sa však nebudeme zaoberať. Pre naše účely je však dôležitá skutočnosť, že súčasťou jeho stanoviska je predpoklad, že z jazykovej neurčitosti vyplýva právna neurčitosť.

²⁰ Tieto Hartove slová sa zdajú byť explicitnejším odmietnutím sémantiky, než by sme mohli očakávať od niekoho, kto zastáva sémantické hľadisko. Ale pochopiteľne takéto vyhlásenia nutne neriešia všetky nastolené problémy. Koniec koncov, filozofi nie vždy zachovávajú svoje programové vyhlásenia.

²¹ Zaujímavý postoj k Hartovi v súvislosti s Wittgensteinom prezentuje Michael S. Moore (1985, 292). Predovšetkým je dosť skeptický, pokiaľ ide o Wittgensteinovu analýzu významu, na ktorú sa spoliehal Hart, pričom súčasné teórie sémantiky delí na dve základné koncepcie významu – realizmus a konvencionalizmus. Konvencionalizmus podľa neho obsahuje dve vedľa seba blízko stojace koncepcie významu. Oboje sa spoločne spoliehajú na ideu, že významy sú konvencionalne determinované prostredníctvom určitých kritérií. Jedna chápe pojem kritéria z hľadiska nevyhnutných a dostatočných podmienok, zatiaľ čo druhá, obzvlášť tá Wittgensteinova, sa spolieha na „určité voľné spojenie podmienok, ktoré sú postačujúce na správnu aplikáciu výrazu.“

akúkoľvek teóriu významu pre prirodzený jazyk. Stačí si len pripomenúť, že jedno z jeho hlavných nahliadnutí spočíva v zdôrazňovaní márnosti takého projektu.²² Inými slovami, pokiaľ by sme pod ideou teórie významu rozumeli určitý typ kvázi-vedeckej explanácie významu, nemali by sme predpokladať, že Hart s takou či podobnou teóriou pracoval. Pri opise práva vo svojej teórii, ale i pri analýze právnych pravidiel konkrétneho právneho systému, uplatňuje pohľad na jazyk, ktorý sleduje wittgensteinovské intencie.

Wittgensteinov vplyv sa najzreteľnejšie prejavuje práve v jeho pojednaní o neurčitosti významu, ktorý podčiarkuje Hartove rozlišovanie medzi jadrom a okrajom. Práve tu prijal Hart niektoré jeho názory.²³ Vďaka nim vyriešil problémy, ktoré pociťoval v súvislosti s vágnosťou prirodzeného jazyka. Vágnosťou mienil predovšetkým to, že v praxi aplikácie slova existujú neriešiteľné spory v úsudkoch v určitých oblastiach jeho aplikácie. Pre väčšiu presnosť by sme mali v súvislosti s Hartom vágnosť odlišiť od otvorenej textúry (*open texture*) a rodinnej podobnosti (*family resemblance*). Výraz „otvorená textúra“ razený predovšetkým F. Waismanom označuje možnosť vágnosti nejakého výrazu. Čiže dokonca výrazy, ktoré nie sú vágne, sú nimi potenciálne, pretože si vždy vieme predstaviť okolnosti, v ktorých by sa vyskytli neriešiteľné spory v úsudkoch ohľadne ich aplikovateľnosti.²⁴

Rovnako dôležité je, aby bola vágnosť odlišená od rodinnej podobnosti. Rodinná podobnosť designuje všeobecný výraz, ktorý sa aplikuje na rôzne fenomény, pričom „niet toho, čo by bolo všetkým týmto javom

²² Baker – Hacker (2004, 105).

²³ Požiadavka, aby význam bol určitý, bola vyslovená G. Fregem (a ranným L. Wittgensteinom). G. Frege považoval za nevyhnutné, aby ideálny vedecký jazyk obsahoval výrazy, ktoré budú mať presne definovaný význam. Stojí za zmienku, že G. Frege nepovažoval túto požiadavku za niečo, čo splňajú naše prirodzené jazyky. Naopak, pokladal prirodzený jazyk za beznádejne kontaminovaný vágnosťou. Dummet (1981, 31–35, 48, 316, 440). Neskorý Wittgenstein odmietol túto Fregeiánsku verziu požiadavky po určitosti významu a vo Filozofických skúmaniach sa snaží ukázať, že Fregeho pojem určitého významu je vnútorne inkohorentný.

²⁴ To, že by sa Wittgenstein podpísal pod názor, že väčšina slov v našom jazyku je prinajmenšom potenciálne vágna, je nepopierateľné, (pozri Wittgenstien (1979, odd. 187), dokonca by sme sa mohli domnievať, že by tomuto faktu nepripisoval príliš veľkú dôležitosť. „Smerovka je v poriadku – ak za normálnych okolností splní svoj účel“ Wittgenstien (1979, odd. 87)..

spoločné a vzhľadom na čo by sme na všetky požívali to iste slovo.“²⁵ Namiesto toho sú vzájomne spojené prostredníctvom komplikovanej siete podobností, „ktoré sa vzájomne prelínajú a križujú.“²⁶ Nedajú sa lepšie charakterizovať „ako slovom „rodinné podobnosti“; veď sa prelínajú a križujú ako rozličné podobnosti medzi členmi určitej rodiny.“²⁷ Len vďaka týmto podobnostiam rozdielne fenomény sú označované rovnakým všeobecným výrazom.

Aké dôsledky z tohto rozlišovania vyplývajú pre Hartove uvažovanie o jazyku? V prípade vágnosti by štandardné príklady zdieľali niečo, vzhľadom na čo by sme na všetky používali to isté, zatiaľ čo v prípade rodinnej podobnosti čelíme mnohorakým štandardným príkladom, ktoré nezdieľajú jednu definičnú vlastnosť. Z uvedeného hľadiska by bol síce rozdiel medzi jadrom a okrajom viac komplikovanejším v prípade rodinnej podobnosti, ale na druhej strane Hartov pohľad na jazyk by sa tým nemusel nijako zásadne meniť. Všeobecné výrazy, či už vágne, alebo s rodinnou podobnosťou, musia mať štandardné príklady, ktoré manifestujú zhodu v úsudkoch. A teda, i keď v prípade rodinnej podobnosti nemôžeme uviesť žiadnu definičnú vlastnosť, ktorú by zdieľali všetky štandardné príklady, neznamená to, že oni nie sú štandardnými príkladmi.

Zdá sa, že vágnosť, otvorená textúra a rodinná podobnosť slúžia na zdôvodnenie Hartovho presvedčenia, že všeobecné výrazy, s ktorými pracujeme, majú jadro významu, t. j. štandardné príklady, ktoré manifestujú zhodu v úsudkoch. Tieto štandardné príklady sú používané na objasnenie toho, čo naše slová znamenajú a často nemáme po ruke lepšie vysvetlenie ich významu, než zacieliť na ne pozornosť. Za normálnych okolností tak poskytnú kritériá pre správne porozumenie výrazom.

Na základe uvedeného je preto dosť mäťúce povedať, spolu s Dworkinom, že Hart mal nejaký typ sémantickej teórie. Navyše, ani sám Dworkin neposkytuje dostatočné vysvetlenie toho, čo pod uvedenou teóriou mieni. Domnievame sa, že zodpovedanie otázky bude závisieť od toho, aké bude naše stanovisko pri hodnotení diela (neskorého) L. Wittgensteina. Čiže ak Wittgensteinovi pripíšeme sémantickú teóriu, zrejme budeme musieť spomenutý pohľad uplatniť i pri Hartovi. Keď

²⁵ Wittgenstein (1979, odd. 65).

²⁶ Tamtiež, odd. 66.,

²⁷ Tamtiež, odd. 67.

však pod sémantikou budeme rozumieť i to, čo by sme dnes skôr zaradili do pragmatiky, prípadne do filozofie jazyka, mohli by sme snáď tvrdiť niečo také aj o Hartovi. Ak sa budeme spoliehať na túto skutočnosť, môžeme usúdiť, že argument mieri predovšetkým do oblasti filozofie jazyka. Sémantikou by potom Dworkin vymedzoval oveľa širšie než Hart. Zdá sa, že terminologické vyjasnenie zrejme môže v tomto prípade odstrániť záhadu, ktorej čelíme, pretože obaja, Hart i Dworkin, síce explicitne deklarujú svoje antisémantické stanovisko, ale napriek tomu výrazom „sémantika“ mienia niečo vcelku odlišné. Na druhej strane si myslíme, že nech už je Hartov status sémantika akýkoľvek, nie jej vylúčené, že v rámci Wittgensteinovho pohľadu na jazyk je možné opísať teoretický spor. Určitým východiskom by mohol byť Wittgensteinov pojem symptómu.

Rovnako samotné východisko, na ktorom je založené hodnotenie záveru argumentu „sémantického žihadla“, to jest, že sémantické teórie nedokážu zachytiť teoretický spor, je podľa nášho názoru v tejto formulácii zrejme mierne zavádzajúce. Dosaďme namiesto teoretického hodnotový spor a v tomto vyjadrení sa zreteľnejšie ukazuje skutočnosť, že žihadlo pichá do oddelenia práva od morálky. Preto sa domnievame, že kľúčom k spomenutému argumentu je ich odlišný pohľad na teóriu práva a jej vzťah k praxi.

6 O čom je teória práva

Podľa Josepha Raza úloha právnych filozofov tkvie vo vysvetľovaní esenciálnych vlastností právnych praktík a vzťahu medzi nimi a príbuznými fenoménmi, akými sú iné formy sociálnej organizácie a morálky.²⁸

Keď Roland Dworkin predstavil novú úlohu teórie práva, uviedol, že predchádzajúci myslitelia sa nielen mýlili v otázke jeho prirodzenosti, ale i v otázke prirodzenosti právnej filozofie alebo jurisprudencie.²⁹ Ich omyl pramení z toho, že sa venovali vysvetľovaniu významu vý-

²⁸ Raz (2001, 14). V tejto súvislosti nie je nezaujímavé, že Hartove názory na jazyk ho vedú k tomu, že sa v tomto bode odlišuje od Razovho vymedzenia. Hart totižto odmieta myšlienku, že môžeme podať esenciálne vlastnosti práva; môžeme podať len jeho štandardné príklady či paradigmy.

²⁹ H. L. A. Hart uvádza, že jeho zámerom bolo „podať vysvetlenie a objasnenie práva ako komplexnej a politickej inštitúcie s riadiaco-pravidlovým (a v tomto zmysle „normatívnym“) aspektom.“ Hart (1994, 236).

razu „právo“. Zaiste nie je prekvapením, ak s tým, že ide o nesprávny prístup, mnohí jeho rivali súhlasili a až kým Dworkin nepublikoval žihadlo, ako uvádza Joseph Raz, považovali toto tvrdenie za pevné a nekontroverzné. Zaskočilo ich preto, keď Dworkin uviedol na jeho podporu argument, domnievajúc sa, že ním vyvrátil koncepcie právnych filozofov, ktorí sami seba nepokladali za niekoho, kto sa zaoberá vysvetľovaním význam výrazu „právo“. Vznikol tak dojem, Razovými slovami, že ho nemusia vôbec brať na vedomie. V súlade s povedaným Hart vo svojej odpovedi naň poprel, že sa argument dá aplikovať na jeho teóriu.

I keď v prvej kapitole *Law's Empire* som označený spolu s Austinom za sémantického teoretika, a teda vyvodzujem faktickú pozitivistickú teóriu práva s významu slova „právo“ a trpím sémantickým žihadlom, žiadna moja kniha ani nič iného, čo som kedy napísal, Dworkinovo popis mojej teórie nedokladá. Moja teória – rozvinutý systém štátneho práva obsahuje pravidlo uznania, ktoré bližšie určuje kritériá pre identifikáciu zákonov, ktoré súdy musia aplikovať – síce môže byť chybná, ale nikde nie je založená na chybnnej predstave, že súčasťou významu slova „právo“ je to, že by malo existovať také pravidlo uznania vo všetkých právnych systémoch, nie to ešte na chybnnej predstave, že keby kritériá pre identifikáciu základov práva neboli pevne stanovené, slovo „právo“ by malo pre každého iný význam.³⁰

Môžeme sa len čudovať, prečo R. Dworkin jeho odpoveď neprijal.³¹ Iste preto, lebo sa v podstate vyhla argumentu. Hart len skonštatoval, že síce môže ísť o žihadlo, ale ja (Hart) nie som jeho cieľom. Jeho vlastný podnik – deskripcia tých vlastností práva, ktoré sú všeobecne zdieľané všetkými právnymi systémami³² – je mimo dostrel. Ak sa aj R. Dworkin zaoberá právom, tak rozhodne nie jeho ríšou, ale skôr jeho provinciou.³³ Hart hodnotí Dworkina takto zrejme preto, lebo podľa

³⁰ Hart (1994, 246), Hart (2004, 240).

³¹ Raz (2001, 30).

³² Hart (2004, 38).

³³ Rozdiel medzi Hartom a Dworkinom je zrejmy i v otázke postavenia štandardných príkladov aplikácie pojmov. A síce podľa Harta štandardný príklad pojmu (ďalej už len paradigma pojmu) nemôže byť vytlačený inou paradigmou, naopak Dworkin tvrdí, že to možné je. „Paradigmy ukotvia interpretácie, ale paradigma nie je zabezpečená od výzvy novej interpretácie, ktorá doloží inú paradigmu lepšie a nechá túto jednu izolovanú ako

Dworkina úlohou právnej filozofie je poskytnúť teóriu súdneho rozhodovania, ktorá v prípade, ak je správna, poskytne odpoveď na akúkoľvek otázku amerického práva. Jej obsah môžeme sumarizovať do týchto troch téz:

1. jurisprudencia je interpretačná: „Všeobecná teória práva ... zamýšľa interpretovať základ a štruktúru právnej praxe“³⁴ ;
2. právna filozofia nemôže byť sémantickým vysvetlením slova „právo“. Právny filozof „nemôžu vytvárať užitočné sémantické teória práva“;
3. právna filozofia alebo jurisprudencia je „generálnou časťou súdneho rozhodovania“, tichý prológ k akémukoľvek rozhodnutiu v práve.

omyl“ Dworkin (1998, 72). Dworkin pokladá paradigmy za časť predinterpretáčneho materiálu, to jest, za časť toho, čo úspešná interpretácia (v skutočnosti „akákoľvek interpretácia“) musí zodpovedať. Každá paradigma potom môže byť odstránená na postinterpretáčnom stupni, na ktorom interpret „skúma význam toho, čo prax „skutočne“ požaduje“, aby podal jej lepšie zdôvodnenie, ktoré zodpovedá určitému pomeru paradigmom. Interpretácia môže odstrániť konkrétnu paradigmu pojmu len vtedy, keď ponúkne lepšie vysvetlenie pomeru paradigmom než interpretácia, ktorá sa odvoláva na vyradenú paradigmu. Dworkin v tejto súvislosti rozlišuje medzi pojmom a jeho koncepciami a tvrdí, že pojmy základných ústavných práv, ako napr. pojem rovnosti, nie sú vágne, ale abstraktné. Takéto abstraktné pojmy pripúšťajú rozdielne koncepcie, preto ich aplikácia nie je vecou bezprostrednej zhody medzi nimi a faktami, ale otázkou rozvinutia ich koncepcie. Koncepcia, ktorá najlepšie vysvetlí fakty z hľadiska pojmu, sa tak stáva najvhodnejšou. Keďže podľa Harta poznať pojem znamená vedieť ako sa aplikuje na paradigmatické prípady, Dworkin konštatuje, že takéto spojenie medzi pojmom a jeho aplikáciou je nesprávne, pretože aplikácia pojmu je interpretačnou otázkou, ktorá si vyžaduje rozvinutie jeho koncepcie. A teda, keďže každá koncepcia má svoje vlastné paradigmy, ktoré sú jej nevyhnutnou súčasťou, pojem sa neaplikuje priamo, ale až jej prostredníctvom. Hart (1994, 242) v tejto súvislosti poznamenáva, že sa nedopustil stotožnenia významu výrazu s jeho aplikáciou a na svoju obranu uvádza, že ho Dworkin neoprávnene obvinil z konfúzie „významu výrazu s kritériami pre jeho aplikáciu“, pretože v skutočnosti vyznačil rovnaký rozdiel medzi pojmom a rozdielnymi koncepciami pojmu. Dworkin (1998, 75) však dôrazne trval na tom, že jeho rozlišovanie medzi pojmom a koncepciou je „veľmi odlišné“ od rozlišovania medzi významom a aplikáciou. Podľa jeho slov ide o rozdiel medzi „viac abstraktnejšou ideou“ a „konkrétnou reálnou teóriou“.

³⁴ Dworkin (1998, 90).

Na rozdiel od Harta sa nedomnievame, že uvedené tézy sa dajú podradiť pod Hartov vlastný prístup k teórii práva. Nie je to len analýza jedného z mnohých právnych systémov (právneho systému USA), ale ide o konkurenčnú teóriu o prirodzenosti práva. Dôvod je jednoduchý. Podľa Harta je právo normatívnym systémom kombinujúcim primárne a sekundárne pravidlá, pričom pravidlo uznania vymedzuje obsah podmienok ich platnosti. Podmienky platnosti majú povahu obsahovo nezávislého procesu či aktivity tvorby práva. Obsahovo-nezávislé podmienky sú tie, ktoré môžu potvrdiť pravdivosť rozdielnych propozícií bez ohľadu na ich obsah. To znamená, že môžu potvrdiť pravdivosť oboch – propozície a aj jej negácie.

Uvažujme o dvoch druhoch podmienok pre pravdivosť právnych propozícií:

- a) ak je podmienkou pravdivosti právnych propozícií konformnosť s požiadavkami spravodlivosti, tak táto podmienka je *obsahovo závislá*: závisí (nie výlučne, ale medzi inými vecami) od obsahu propozície;
- b) ak je podmienkou pravdivosti právnych propozícií potvrdenie legislatívou, potom táto podmienka je obsahovo nezávislá, pretože kým zákonodarné potvrdenie bolo pravdepodobne motivované obsahom propozície, samotný akt môže udeliť platnosť propozíciám s meniacimi sa obsahmi. Čiže samotný akt potvrdenia obsahu zákona nie je závislý od jeho obsahu.

Absolútna obsahová nezávislosť je hlavnou vlastnosťou Hartovho vysvetlenia práva. Identifikácia právneho systému sa týka sociálneho systému s určitou štruktúrou (vrátane právo- tvoriacej a právo- aplikujúcej authority). Okrem kombinácie primárnych a sekundárnych pravidiel je všetko ostatné náhodné. Konkrétny obsah práva a jeho špecifické charakteristiky a inštitúcie sú úplne závislé od relevantnej praxe krajiny, t. j. od jej pravidla uznania. Naopak, hlavnou vlastnosťou Dworkinovo vysvetlenia práva nie je úplná obsahová nezávislosť. Zrieka sa obsahovo nezávislých kritérií pri opise toho, čo nazýva „základy práva“. A síce, keď skúma úlohu histórie právneho systému ako zložky, ktorá determinuje jeho obsah, tvrdí, že pravdivosť právnych propozícií závisí od hodnoty, akou je spravodlivosť a od jeho vlastnej hodnoty, ktorú nazýva integrita. Tento rozdiel je rozhodujúci, pretože s nim súvisí odlišný charakter úlohy filozofie práva. Dworkin ju uvádza nasledujúcim spôsobom:

Právni filozofi...nemôžu vytvárať užitočné sémantické teórie práva. Nemôžu odhaliť spoločné kritériá alebo základné pravidlá, ktoré nasledujú právnici, aby pripevnili právne označenia na fakty, pretože takéto pravidlá neexistujú.... Sú konštruktívnymi interpretátormi: pokúšajú sa ukázať právnu prax ako celok v jeho najlepšom svetle, aby dosiahli rovnováhu medzi právnou praxou tak, ako ju vidia, a najlepším ospravedlnením tejto praxe. Takže nemenná deliaca čiara nerozdeľuje jurisprudenciu od súdneho rozhodovania alebo akýchkoľvek aspektov právnej praxe. Právni filozofi debatujú o všeobecnej časti, o interpretačnom základe, ktorý musí mať akýkoľvek právny argument.

Môžeme otočiť túto mincu. Akýkoľvek praktický právny argument, nezáleží na tom, aký je detailný a limitovaný, predpokladá istý druh abstraktného základu, ktorý ponúka jurisprudencia (...) Takže akákoľvek sudcovská mienka je sama o sebe časťou právnej filozofie.³⁵

R. Dworkin v uvedenom citáte popiera ostrú hranicu medzi jurisprudenciou a akoukoľvek časťou právnej praxe. Následne na to tvrdí, že akýkoľvek právny argument predpokladá základnú časť, ktorú poskytuje právna filozofia a končí záverom, že všetky súdne rozhodnutia sú „časťami právnej filozofie“³⁶. A teda akýkoľvek sudcovský názor je sám o sebe časťou právnej filozofie.³⁷ Práve takéto zdôvodnenie úlohy právnej filozofie robí Hartovu pozíciu ako teoretika neutržateľnou.

7 Záver

Podľa Dworkina uvažovanie o jazyku nerobí ani teóriu práva a ani jeho prax lepšiu. Sú to určité teoretické či hodnotové predpokla-

³⁵ Dworkin (1998, 90).

³⁶ Uvedené tri tvrdenia sa navzájom dosť líšia. Z prvého tvrdenia vyplýva, že súdne rozhodnutia sú časťou kontinua. Na jednom konci tohto kontinua je jurisprudencia a na druhom právna prax s neostrou hranicou, ktorá môže byť kdekoľvek. To však neznamená, že tejto hranici chýba teoretická alebo praktická závažnosť. Znamená to len to, že na otázku o jej lokalizácii máme len neurčitú odpoveď. Raz (2001, 32).

³⁷ Nedá sa poprieť, že otázky, ktoré sa týkajú prirodzenosti práva, sa môžu vyskytovať v súdnej sieni. Ale rovnako môže fungovať akýkoľvek iný problém, od astrofyziky až po biológiu, sociológiu atď. Táto skutočnosť nespôsobuje, že súdne rozhodnutia sú súčasťou akejkoľvek z týchto oblastí. Raz (2001, 33).

dy obsiahnuté v praxi práva, ktoré tvoria východisko pre akéhokoľvek rozhodnutia súdov, nie pohľad na význam použitých výrazov.³⁸ Keď uvedené hľadisko spojíme s jeho širokým chápaním interpretácie, ktoré sme načrtli v úvode, vidíme jasnejšie, prečo R. Dworkin môže tvrdiť, že v práve existuje len jedna správna odpoveď. A síce tá, ktorá je v súlade s najlepšou interpretáciou právnej praxe. Keďže sudca, právnik rovnako ako interpret umeleckého diela môže objaviť len jednu, nie je ani právny teoretik vzhľadom na nich v odlišnej pozícii. Vieme si síce predstaviť právny systém, ktorého pravidlo uznania by umožňoval právnikom a sudcom to, čo predpokladá Dworkin: rozhodovanie na základe hodnôt obsiahnutých v právnej praxi. Avšak v spomenutej predstave by sa pozícia filozofa práva zásadne nezmenila.

Tento odlišný prístup k právnej filozofii je dôvodom, prečo Dworkin odmieta Hartovu obranu. V dôsledku toho sa domnievame sa, že argument sémantického žihadla presvedčí len tých, ktorý už prijali Dworkinove teoretické východiská. Naopak, zdá sa, že pre „sémantikov“ nebude zrejme problém ukázať vznik teoretického sporu, a tak úspešne uniknúť z jeho dosahu.

*Inštitút kontextuálnej teológie
Univerzita Komenského v Bratislave
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Bartókova 8
811 02 Bratislava
Slovenská republika
nestina@fevth.uniba.sk*

LITERATÚRA

- BAKER, G. - HACKER, P. (2004): *Wittgenstein – Understanding and Meaning*, 2nd edition, Wiley- Blackwell.
- DUMMETT, M (1981): *Frege: Philosophy of Language*, 2nd edition, Harvard University Press.
- DWORKIN, R. (2001): *Když se práva berou vážně*, Oikoymenh, Praha. Preložil Zdeněk Masopust.

³⁸ Uvedieme niektoré dôvody, ktoré Dworkina vedú k tomuto záveru: Súd sa spolieha na určité propozície, ktoré sa týkajú práva. Keď sa na ne spolieha, zároveň sa spolieha aj na kritérium pre ich pravdivosť. Ale uvedený predpoklad, explicitne alebo implicitne obsiahnutý v súdnom rozhodnutí, je jurisprudenciálny predpoklad. Raz (2001, 34).

- DWORKIN, R. (1998): *Law's Empire*, Oxford, Hart Publishing.
- ENDICOTT, O. A. T. (2001): Herbert Hart and the Semantic Sting. In: Coleman, L. J. (ed.): *Hart's Postscript*. Oxford University Press, New York 2001, 39 – 58.
- HART, L. A. H. (2004): *Pojem práva*, Prostor, Praha. Preložil Petr Fantys.
- HART, L. A. H. (1994): *The Concept of Law*, 2nd edition. Clarendon Press, Oxford.
- HART, L. A. H. (1953): Definition and Theory in Jurisprudence. In: *Essays on Jurisprudence and Philosophy*. Clarendon Press, Oxford 1983, 20 – 48.
- HART, L. A. H. (1970): Jherings Heaven of Concepts and Modern Analytical Jurisprudence. In: *Essays on Jurisprudence and Philosophy*. Clarendon Press, Oxford 1983, 265 – 277.
- MARMOR, A. (2005): *Interpretation and Legal Theory*, 2nd edition. Oxford, Hart Publishing
- MOORE, S. M. (1985): A Natural Law Theory of Interpretation, *Southern California Law Review*, Vol. 58 , s. 277-398.
- MOORE, S. M. (1989): The Interpretive Turn in Modern Theory: A Turn for the Worse?, *Stanford Law Review*, Vol. 41, s. 871-957.
- RAZ, J. (2001): The Nature of the Theory of Law. In: Coleman, L. J. (ed.): *Hart's Postscript*. Oxford University Press, New York 2001, 3-37.
- STAVROPOULOS, N. (2001): Hart's Semantics. In: Coleman, L. J. (ed.): *Hart's Postscript*. Oxford University Press, New York 2001.
- WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Pravda. Bratislava. Preložil František Novosad.